146

AŠIĆ
tu u Dubrovniku.

SAVREMENA BIBLIJSKA PITANJA.

RIJEKA, 1914.
Tiskarski umjetnički zavod „Mirlam".

O. PETAR VLAŠIĆ
Lektor na franj. bogosl. učilištu u Dubrovniku

SAVREMENA BIBLIJSKA PITANJA.

Prečasnom i Velečasnom Gospodinu:
Dr. Josipu Marić
sveuč. profesoru
u znak štovanja i ljubavi
pisac.

RIJEKA, 1914.
Tiskarski umjetnički zavod „Miriam".

Napomena.

Osjećamo, da nam je dužnost, da se ovdje najtoplije zahvalimo njegovoj preuzvišenosti gospodinu dru Ivanu Krapcu, biskupu đakovačkom, tajnom savjetniku Njegova Veličanstva itd. itd., poznatom prijatelju i promicatelju dobre štampe, jer se ova knjiga uzmogla objelodaniti samo njegovom potporom.

Izdavač:
KUCA DOBRE ŠTAMPE
na Rijeci.

PREDGOVOR.

Pitanja, o kojima u ovoj knjizi raspravljam nijesu samo savremena; o njima se već u davno doba raspravljalo, ali ih ipak savremenim nazivljem — a nazivlju ih tako i drugi — jer se o njima na osobiti način i sa posebnog gledišta raspravlja u naše doba. Pitanja su važna, te bi svako od njih zahtijevao, da ih se svestrano obradi, čitavo oveće djelo, zato moram priznati, da sam se prihvatio smionog i pogibeljnog pothvata; smionog, jer je veoma teško mnogo gradiva u malo stranica zbiti, a pogibeljnog, jer se lako dogodi, da bude nejasan i da se izmakne koja netočnost, kad se zbijeno piše. Ipak sam se na pisanje odvažio. Potakla me na to u prvom redu jedna notica, koju sam opazio u »Luči« god. 1912. (br. 24. i 25.), gdje se vapilo za jednim priručnikom o Bibliji, u kojem bi se pobili glavniji moderni prigovori protiv Biblije, a napose oni, koje je Davorin Trstenjak iznio u knjizi »Biblija u svjetlu istine i morala« (Zagreb 1912.), te u kojem bi se priručniku u kratko prikazalo Bibliju kakva u istinu jest. Istodobno primio sam nekoliko pisama sa strane Hrv. katol. đačkog saveza, da bih se primio toga posla. Da pravo kažem, uvidio sam i sam krvavu potrebu jednog priručnika o savremenim biblijskim pitanjima, te sam pomislio:

Ako naši protivnici onako lake ruke i bez ikakvog kriterija kupe, što inostrani racijonalisti na Bibliju izbace, pa to pružaju hrvatskom narodu »u ime svjetla i istine« kao »rezultat znanstvenog istraživanja«, zašto da mi šutimo, zašto da mi ne podadnemo našem narodu, poimence našoj mladeži protuoružje u ruke, kojim će uspješno moći odbijati udarce protivnika?

Imajući sve to pred očima *sastavio sam taj priručnik,* te u njem iznosim vjerno katoličku nauku o Bibliji i rezultate *nepristrane zdrave kritike o njoj.* Pisao sam popularno, ali na znantsvenoj podlozi; strukovnjak ovdje ne će naći ništa nova, ali za takove i ne pišem; pišem za one, koji nemaju vremena, a ni prigode, da se ovim pitanjima specijalno bave. Nastojao sam napose da u pravom svjetlu prikažem ona biblijska pitanja, koja se onako ružno i *neistinito* u Trstenjakovoj knjizi prikazuju.

Inače, što se tiče spomenute Trstenjakove knjige, to ističem i ovdje, što već prije po našim raznim listovima dokazah (spor. Kat. List« br. 51. god. 1912. i br. 6. god. 1913.; »Serafinski Perivoj« br. 12. god. 1912. i br. 1. god. 1913. »Hrv. Stražu« sv. 3. i 4. god. 1913., te »Dan«, »Hrv. Dnevnik« i t. d.) naime, da cijela ova knjiga nije drugo do *goli plagijat i to plagijat najniže vrsti.* Davorin Trstenjak naravski htio se pokazati izvornim; zato nigdje ni ciglom riječju *prijevoda* ne ističe, niti *prevedeno stavlja među navodnike,* pače u predgovoru sa svom odlučnošću naglasuje, da je više godina »*kritički*« *proučavao* Bibliju *i što iznosi u ovoj knjizi, to da je njegovo* »*naučno uvjerenje*«. Ali to je *nepošteno zavaravanje javnosti,* jer je živa istina, da je čitava Trstenjakova knjiga »Biblija u svijetlu istine i morala« — izuzmem li desetak stranica — sve *doslovni prijevod* iz M. Mourenbrechera: »Biblische Geschichten« (Berlin

1910.), Arth. Drewsa: »Die Christusmythe« (Jena 1910.) te još dvojice od auktora. To sam bielodanim dokazima i očevidnim primjerima dokazao u gore naznačenim listovima. Zato u ovom svom djelu, kada se osvrćem na Trstenjakovu »Bibl. u svjetlu istine i morala« redovito ju nazivljem »*Trstenjakov plagijat*«.

Na početku važnijih pitanja stavljam literaturu, kojom sam se poslužio, a koja može dobro doći onima, koji bi htjeli dotično pitanje temeljito proučiti. Uz rijetke iznimke (koje na dotičnim mjestima spominjem) navodim literaturu *isključivo katoličku* i to *najnoviju;* navodim također i one auktore, koji su nešto stariji, ali koji i danas uživaju veliki ugled. Literaturu protivnika navodim — gdje je to od potrebe — u bilješkama, jer nijesam cijenio zgodnim, da je zajedno sa katoličkim na početku članka spomenem, a to za to, jer djela protivnika, ako i sadrže gdjegdje po koje zdravo zrnce istine, ima opet u njima mnogo gnjilog zrnja, pa nijesu svakome od preporuke. Nekoja kat. djela češće navodim i to prikraćeno, zato ovdje iznosim cjeloviti naslov:

Cornely-Introductio = *Historica et critica Introductio in U. T. libros sacros* auctore *Rudolpho Cornely* S. J. (Cursus Scripturae sacrae) 3 zvezka 2 izd. Paris 1894. i d. (Rimski broj znači svezak, arapski stranicu).

Volović = *Historijska i kritička Introdukcija u svete knjige Staroga Zavjeta,* napisao dr. *Josip Volović,* kr. univers. profesor. Zagreb 1903.

Vimer = *Uvod u svete knjige Novoga Zavjeta,* napisao dr. *Rudolf Vimer,* profesor kr. sveuč. Zagreb 1903.

Vigouroux: Le livres saints = *Le livres saints et la critique rationaliste,* histoire et refutation de objection des incredules contre le s. scritures par *F.*

Vigouroux, pretre de Saint-Sulpice. 5 svezaka, 4 izdanje. Paris 1890. i d. (Rimski broj znači svezak, arapski stranicu).

Schöpfer = *Geschichte des Alten Text. mit besonderer Rücksicht auf das Verhältmis von Bibel und Wissenschaft von Dr. Aemilian Schöpfer,* Prof. in Brixen. 2. izd. Brixen 1895.

Zschokke = *Historia sacra Antiqui Testamenti,* quam concinnavit Dr. *Hermannus Zschokke,* in universitate vindobonensi prof. emeritus. 4 izd. Vindobonae et Lipsiae 1894

Hettinger: Apologie = *Apologie des Christentums von Dr. Franz Hettinger,* 9 izd. (od dr. E. Müllera), 5 svezaka Freiburg im Br. 1906.

Schanz: Apologie = *Apologie des Christentums* von *Paul Schanz,* Prof. der Theol. an der Univ. Tribingen. 3 svezka Freiburg im Br. 1887. — Imao sam pri ruci također treće izdanje na talijanskom prijevodu: Schanz: *Apologia del Cristianesimo, tradotta* sulla 3 ediz. tedesca *dal* sac. Dott. Ermeneg. *Pelegrinetti.* 3 svezka Firenze 1909.

Bibl. Zfrg. = *Biblische Zeitfragen,* gemeinverständlich erörtet — Ein Broschürenzyklus begründet von Prof. Dr. Joh. Nikel und Prof. Dr. Ign. Rohr Münster in Westfallen. Doslije izišlo 5 ciklusa. (Rimski broj naznačuje ciklus arapski svezku).

Druga djela navodim u pojedinim člancima cjelovito. Smatram ugodnom dužnošću, da ovdje zahvalim svome kolegi u lektorstvu M. P. O. *Urbanu Taliji,* koji je čitav moj rukopis pregledao i u mnogočem mi sa svojim iskrenim savjetom pomogao.

O. PETAR VLAŠIĆ,
franjevac.

I. DIO.

Biblija u opće.

Što je biblija.

Biblija ili sveto Pismo zove se *zbirka knjiga, koje su napisane po nadahnuću Duha Svetoga te je po tom Bog njihov auktor i kao takove su crkvi predane.*[1]) Dijele se u knjige Starog i Novog Zavjeta, ima ih u svemu 73. Knjige *Staroga Zavjeta* zovu se ovako:

Pet knjiga Mojsijevih, naime: Postanak (Genesis), Izlazak (Exodus), Levitska knjiga, Brojevi, Ponovljeni zakon (liber Deuteronomii). Zatim: knjiga Jozuina, Sudaca. Rut, četiri knjige kraljeva (točnije govoreć dvije knjige Samuelove i dvije knjige kraljeva), dvije knjige Dnevnika (Paralipomenon), Esdra, Nehemija, Tobija, Judit, Ester, Job, Psalmi Davidovi, Priče Salamunove (Parabolae), Propovjednik (Ecclestiastes), Pjesme nad pjesmama, Mudrosti, Crkovnjak (Ecclesiasticus) — Četiri velika proroka, naime: Izaija, Jeremija (s plačnom pjesmom i s Baruchom), Ezekiel i Daniel. Dvanaest malih proroka, naime: Osee, Joel. Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonija, Agej, Zakarija, Malakija. Napokon dvije knjige Makabejaca. U svemu 44 knjige Staroga Zavjeta, ili brojeći kao posebne knjige plač Jeremijin i proroštvo Baruhovo, imademo svega 46 knjiga St. Z.

[1]) Ovo bi bila definicija sabora Vatikanskoga (u II. sjednici), koju ističe i Lav XIII. u gore spomenutoj monumentalnoj okružnici »Providentissinus Deus«. Istu je definiciju već prije iznio sabor tridentski.

Od *Novoga Zavjeta:* četiri Evanđelja (po Mateju, po Marku, po Luki i po Ivanu). Djela apoštolska, 14 poslanica sv. Pavla Apoštola (Rimljanima jedna, Korinćanima dvije, Galaćanima jedna, Efežanima jedna, Filipljanima jedna, Kološanima jedna, Solunjanima dvije, Timoteju dvije, Titu jedna, Filenomu jedna i Hebrejima jedna). Zatim: sedam katoličkih poslanica naime: [sv. Jakova jedna, dvije sv. Petra, tri sv. Ivana, jedna sv. Jude (Tadeja)]. Napokon: Otkrivenje sv. Ivana Ap. (Apocalypsis). U svemu 27 knjiga N. Zavjeta.

Sve ove i *samo* ove knjige proglasio je sabor tridentski (u IV. sjednici) *svetim i kanonskim* na temelju starodrevne, neprekidne i sveopće predaje, koja ih je u svako doba od postanka njihova takovim držala i štovala. Ali nijesu svete knjige za to svete i nadahnute, jer ih je takovima tridentski sabor proglasio, nego ih je tridentski sabor takovimi proglasio, jer su njih već otprije takovimi držali bogoduhi pisci, njihovi savremenici, Apoštoli i sam božanski Spasitelj. To su isto naglašivali već sabori prvih kršćanskih vijekova.

Dosljedno ovome sasvim je pogrješno, što se čita u Trstenjakovom plāgijatu (str. 7. i 8.), da su »smrtni i pogrješivi ljudi bez ikakve objave i Duha svetoga« poimence katolički »koncili« stvorili sveto pismo. Ako su katolički sabori na ustuk krivovjernika kojiput naglasivali, koje se knjige imaju držati svetima i nadahnutima, nijesu time stvarali nove biblijske knjige, nego su već postojeće točno označivali.

Bilo je doduše u koje doba u pojedinim crkvama dvojbe o kojoj knjizi, da li je autentična i nadahnuta, ali je ta sumnja s vremenom iščeznula ili je bilo dokazano da nije opravdana (sveopćim mnijenjem ostalih crkava). Knjige, o kojima se *kadgod* sumnjalo zovu se *deuterokanonske;* njih protestanti ni dandanas još ne ubrajaju u sv. Pismo,[2]) a ima ih na broju

[2]) Budući Daničićev prijevod sv. Pisma učinjen po protestantskom Luterovom izdanju, to ni u njemu nema deuterokanonskih knjiga St. Z. Deuterokanonske knjige N. Z. zadržane su u Vukovom prijevodu jer ih i većina protestantskih izdanja N. Z. zadrže, uza sve, da ih načelno protestanti ne priznaju nadahnutim. Na taj način i ovim pokazuju protestanti svoju nedosljednost.

sedam iz St. Z. (Tobija, Judit, Mudrosti, Crkovnjak, Proroštvo Baruchovo, obe knjige Makabejaca) i sedam iz N. Z. (Poslanica Hebrejima, sv. Jakova, sv. Jude, sv. Ivana dvije, sv. Petra druga i Otkrivenje) i osim toga još nekoliko ulomaka. Sve ostale zovu se *protokanonske,* a cjelovita zbirka svetih knjiga *kanon.* To je grčka riječ ili točnije govoreć hebrejska, a znači mjerilo ili pravilo. Zove se pak zbirka svetih knjiga kanonom zato, jer je nepromjenljiva i jer sadrži pravilo života, naime božansku nauku.

Glavni predmet biblijskog kazivanja jest *Bog.* Sve što je u pojedinim knjigama napisano odnosi se neposredno ili posredno na Boga. Imade doduše u Bibliji pripovijesti, koje na prvi pogled nemaju nikakvog odnošaja sa Bogom, ali kad ih dublje promotrimo, uvidjet ćemo, da su napisane jedino zbog nekog odnošaja prema Bogu.

Na Bibliji se temelji katolička nauka o Bogu, Spasitelju, anđelima, neumrlosti duše, padu i otkupu ljudstva; ona je glavni temelj svakog dogmatičkog dokazivanja, najjače uporište kršćanskog morala; ona je luč, pod čijim svijetlom kršćanski filozof promatra bivstvo vidljivih i nevidljivih stvari. Biblija je vazda bila u visokoj cijeni kod židova i kršćana. I jedni i drugi — židovi dakako samo St. Z. — smatrahu Bibliju od Boga nadahnutom i nepogriješivom, a njezinu nauku božanskom. Spisi svetih Otaca puni su pohvala o Bibliji. Nazivlju ju knjigom nad knjigama, spisom božanstvenim, poslanicom Božjom, nepresušivim vrelom prave nauke i t. d.

Evo n. pr. — da samo jednog sv. Oca spomenem — što sv. Augustin drži o Bibliji: »Kad sam čuo na koliko se načina može sv. Pismo vjerojatno tumačiti, ono što me prije u njemu tobože kao absurdno vrijeđalo, počeo sam pripisivati dubini njegovih tajna. I njegovo svjedočanstvo činilo mi se to dostojnije štovānja i vjerovanja, što je ono svakome razumljivo, kad ga čita, a opet u dubini smisla sadržaje dostojanstvo svojih tajna, jer ga s jedne strane jasne riječi i jednostavan stil čini pristupačnim svakome, a s druge strane i najdublji umovi nalaze u njemu gradiva, čim da se vježbaju. Tāko dakle sv. Pismo svojim pučkim jezikom kao nekakvom stazom prima u svoje krilo sve ljude; a razumijevanjem svojih skrovitijih istina kao nekim putićem vodi k Tebi (o Bože), tek gdjekoje.

Pa i ako je broj ovih malen, ipak ne bi bio ni toliki, da se ono ne odlikuje tako uzvišenim ugledom kod svih naroda i da nepriteže k sebi tolika mnoštva onom svetom poniznošću svojega govora«.[3])

Stil biblijskih pisaca na mjestima je sličan čarobnom romonu tihog potočića, štono se lagodno vijuga kroz cjetnasti perivoj: drugdje je opet kao nabujala rijeka, koja ne poznaje zapreka, nego se razlijeva sve dalje i dalje, dok se ne razlije u neizmjerno more božanstva. Zamamljive slike istočnog života, divne prispodobe uzete iz svježe, nepokvarene prirode, zanosne misli razgrijane pjesničkom istočnom maštom, vatreni izljevi čuvstava ražareni plamom ljubavi; čini Bibliju dražesnom, velikom, neprispodobivom, čini ju knjigom nad knjigama i sa literarnog gledišta.

Nijedna ju još knjiga nije prestigla u lakoći rješavanja najtežih filozofskih problema, nijedna ju nije dostigla u vjernosti prikazivanja ljudske duše, nijedna se njom ne može takmiti u opisivanju prirode. Homerova Ilijada i Virgilova Eneida daleko za njom zaostaju, a što je lijepa i plemenita i velebna u Danteovoj »Divina Commedia« ili u Schaekapirovim dramama ili u Götheovom »Faustu« uzeto je iz Biblije.

Biblija je nepresušivo vrelo mudrosti, iz kojega se napajahu, napajaju se i napajati će se čitava pokoljenja ljudstva. Dubokoumni Pascal divio se je svetom Pismu kao čudovištu, koje sadrži stvari neizmjernih, veličanstvenih, uzvišenih; a opet je pisano stilom prostim, neafektiranim, ne kićenim tako da nosi već u sebi jasni biljeg istinitosti.[4])

[3]) Confession. l. VI. c. 5. Imamo i na hrvatskom jeziku »Ispovijesti sv. Augustina«, koje je preveo A. Sasso (Zagreb 1894.) a po tom prijevodu i ja navodim riječi sv. Naučitelja. Gore navedeni tekst nalazi se na str. 114. Sassovog prijevoda.

[4]) Oeuvres choisies de B. Pascal (Pensees et opuscules). Paris. 1890. Str. 32.

Osobito krasno i zanosno prikazuje uzvišenost Biblije sv. Bonaventura u prologu svog zlatnog djelca »Breviloquium« (Džepno izdanje ujedno sa »Itinerarium mentis in Deum« i »De reductione artium ad theologiam« u Quaracchi kod Firenze 1896.). — O ovom kod nas lijepo piše dr. I. Dujmušić »Biblija i znanost« (Sarajevo 1909.) u zaključnoj riječi.

Biblija u izvorniku i u prijevodima.

Literatura: (Onih djela, koja su u predgovoru naznačena, navodim ovdje samo *svezak* i *stranice)* Cornely svez. I. str. 40—518. — Volović 29—146. — Vimer 12—89. — Schanz II. 297—318. Zschokke 356—434. — Schöpfer 539—556. — N. Peters: Der Text des Alten Testamentes und seine Geschichte (Bibl. Zeitfragen V.₈) Münster 1912. — P. Dansch: Der Kanon des Neuen Test. (Bibl. Zeitfragen I.₅) Münster 1910. — C. Chauvin: La Bibbia dalle origini ai nostri giorni. (Scienza e religione — prijevod iz francuskog) 2. sv. Roma 1905.

Biblija je pisana u davno doba. Nekoje su knjige napisane kojih 1500 godina prije Isusa, nekoje kasnije, a nekoje za vremena apoštolskog. Dugi nas dakle razmak godina dijeli od njihova postanka. Stoga nije čudo, da autografa (vlastoručnih spisa) biblijskih pisaca ne posjedujemo, kao što nemamo ni autografa grčkih ni rimskih klasika. Tijekom su se vremena izgubili autografi, te mi dandanas imamo samo daljnje prijepise autografa, naime kodekse iz četvrtog, petog, šestog vijeka ili iz još kasnijeg doba. Po tim su kodeksima tiskane odnosno prevedene naše Biblije. Je li uza sve to naša Biblija suglasna sa autografima i podaje li nam izvornu misao biblijskih pisaca, ili se u nju tijekom vremena ušuljalo tuđih nazora? Na ovo nam je pitanje odgovoriti prije nego li pređemo na daljnje raspravljanje o Bibliji.

A) *Stari Zavjet u hebrejskom izvorniku.*

Sve protokanonske knjige Staroga Zavjeta pisane su na hebrejskom jeziku.[5]) One su došle do nas u suštini nepokvarene i u prvobitnom obliku uza sve promjene vremena. To dokazuje bjelodano povijest hebrejskog teksta.

U petoj Mojsijevoj knjizi (31 9—14 i 24—27) čitamo, da je Mojsije svoj zakonik napisao i postavio

[5]) Knjiga Mudrosti i II. knj. Makabejaca za stalno su napisane grčki; Crkovnjak napisana je hebrejski, a Tobias, Judit, Baruh i I. knjiga Makab. sirsko-kaldejski (aramejski) ali ove potonje četiri knjige nemamo dandanas u izvornom jeziku, nego su nam se sačuvale u grčkom prijevodu. Izvorni se tekst izgubio. Hebrejski tekst Crkovnjaka našao se nedavno.

ga u škrinju zavjetnu, te naložio svećenicima, da ga čitaju svake sedme godine. Slično čitamo u knjizi Jozue (24 26) da je Jozua nešto napisao »u knjigu zakona Božjega« t. j. da je pridodao Mojsijevim knjigama svoju knjigu. To bi bili počeci *hebrejskoga kanona* ili ti zbirke svetih knjiga St. Z. Primjer Mojsijin i Jozue naslijedili su drugi sveti pisci, pa već za sužanjstva babilonskoga bijaše znamenita zbirka svetih knjiga *povjesnih, proročkih* i *poučnih*. Te su se knjige čitale svake subote i svetkovine po zbornicama židovskim, a uz to mnogi su imali njihove prijepise, pa ih kod kuće čitali. Židovima je dakle bilo poznato, što se sadrži u svetim knjigama. A po svjedočanstvu čuvenog *Josipa Flavija,*[6]) cijeli je narod držao te knjige svetim, božanskim knjigama i općenito se je smatralo velikim svetogrđem štogod u njima promijeniti. Evo doslovce Flavijevih riječi: »A kako mi častimo naše knjige, jasno se vidi. Jer poslije tako dugog vremena[7]) nitko se *nije nikada usudio štogod im pridodati ili oduzeti, ili štogod promijeniti;* nego je svima židovima već od porođenja usađeno uvjerenje, da su ovo (sv. Pismo) Božje zapovijedi, da ih se vazda drže, pa i za njih rado umru, ako ustreba«. Kraj takvog dakle štovanja što su ga židovi iskazivali sv. Pismu nije vjerojatno mnijenje, da bi ga oni bili u čemugod izkrivili.

Da ga je tko pokušao izkriviti bila bi se bez sumnje podigla reakcija sa strane drugih židova. No o tom nema spomena u cijeloj židovskoj povijesti. Ni sam Isus nije nikada spočitnuo židovima da iskriviše ili iskrivljuju sveto Pismo, premda ih je korio poradi tolikih drugih mana. Ovo je očiti znak, da nijesu u tom pogrješili.

U pojedine prijepise mogla se je doduše nehotice uvući i po koja krupnija pogrješka osobito za su-

6) J. Flavij živio je u prvom vijeku kršćanstva, bijaše odličnog roda, a njegovo djelo »Židovske starine« ili kako se općenito u latinskom jeziku nazivlju »Antiquitates judaicae« jest veoma važno svjedočanstvo starine, osobito za upoznavanje židovske povijesti. Navedene Flavijeve riječi nalaze se u njegovom spisu »contra Apionem« l. I. c. 8.

7) t. j. od Mojsija (ž. u 15 v. prije Isusa) do Flavijevog vremena, naime do 1 v. po Isusu.

žanjstva babilonskoga, kad su židovi bili daleko od svoga središta, od Jeruzalema, ali poslije sužanjstva, sveti i učeni muževi *Ezdra i Nehemija,* koji su predvodili narod na povratku iz sužanjstva, prikupili su razne rukopise starozavjetnih knjiga, ispoređivali ih, i eventualno ih pročistili od pogrješaka. Po mnijenju starodrevnih rabina imali su obojica velik ugled u narodu, jer su bili duboki poznavaoci sv. Pisma, sveta života, pa je isključena vjerojatnost, da su se prevarili ili htjeli prevariti. Od njih prikupljena zbirka starozavjetnih knjiga zove se »*Ezdrin kanon*«.

Nakon Ezdre i Nehemije pojaviše se drugi židovski učenjaci, tako zvani *Soferim* = (zbrojitelji), koji su prebrojili sve retke, sve riječi i sve slovke u Ezdrinom kanonu, pa je bilo gotovo nemoguće, da se u buduće iskvari biblijski tekst. Poslije ovih bavili su se intenzivno proučavanjem sv. Pisma *Talmudski doktori* (od 3—6 v. po Is.) uvaženi židovski rabini u Palestini (osobito u gradu Tiberijadi) i u Babiloniji, koji su zabilježili razne kritičke opaske i ustanovili pravila, kako se ima Biblija prepisivati. Iza njih *Masoreti* (židovski učenjaci od 6—9 ili 10 v. po Is.) izumiše posebne znakove za hebrejske samoglasnike (jer su do tada židovi pisali riječi bez samoglasnika) i time ustališe čitanje bibl. teksta. Iz cijelog rada Masoreta proizlazi, da su bili nepristrani i da nijesu imali namjere, da iskrive bibl. tekst, nego da ga u prvobitnoj čistoći uzdrže. Današnja hebrejska izdanja Biblije temelje se na masoretskom tekstu.[8])

Ovo je kratka povijest St. Z. u hebr. izvorniku; povijest, koja nam bjelodano svjedoči, da Biblija u hebr. izvorniku nije iskrivljena, kako to nekoji bez ikakova temelja tvrde.[9])

8) Najkritičnija izdanja hebr. teksta jesu Ag. Hahna (Leipzig 1831.) — M. Letteris (Beč 1852.) —Rud. Kittel (Leipzig 1909.) — U svim hebrejskim izdanjima sv. Pisma nalaze se samo protukanonske knjige St. Z. a deuterokanonskih nema, što je i posve shvatljivo, kad se sjetimo, da je ovo hebrejsko izdanje sv. Pisma, a znamo, da deuterokanonskih knjiga nema na hebrejskom nego samo na grčkom jeziku.

9) Među ostalima i oni, koje je Trstenjak plagirao. (Spor. »Biblija u svjetlu istine i morala« str. 30.)

B) *Novi Zavjet u grčkom izvorniku.*

Sve knjige N. Z. — izuzmemo li Matejevo Evanđelje, koje je napisano aramejski, ali se taj aramejski izvornik izgubio — napisane su na *grčkom jeziku.* Što smo kazali o vjerodostojnosti hebrejskog izvornika St. Z. isto možemo kazati i o grčkom izvorniku N. Z. Apoštolske su spise prvi kršćani cijenili kao i knjige St. Z.; vjerovali su u njihovo nadahnuće i pripisivali im božanski ugled. Svaki je bio proglašen krivovjercem i odpadnikom od crkve, koji bi se usudio u čemugod iskriviti sveti tekst. A lako je bilo upoznati, da li je tko iskrivio tekst, jer je taj tekst kršćanima bio predobro poznat, pošto se je svake nedjelje i češće pri sastancima kršćana čitalo Evanđelje, Djela i Poslanice Apoštola. Čuveni Origen (Ž. u 3 v. po Is.) svjedoči, da se nitko nije usudio promijeniti evanđeoski tekst osim Marciona i Valentina, koji su zato bili izopćeni iz crkve. Kraj takove pažnje prvih kršćana za svete knjige, ljudski govoreć, nije moguće pomisliti da bi se N. Z. iskrivio ako i jest bilo moguće, da se u ovaj ili onaj prijepis uvuče koja neznatnija pogrješka.

Značajno je, što sudi o današnjem tekstu N. Z. strukovnjak u ovom pogledu, znameniti kritičar F. Brandscheid, kojega mnijenje donosi dr. Vimer u »Uvodu« str. 57: »Sedam osmina cijeloga N. Z. stoji danas nad svakom sumnjom i kritika teksta, kojoj je zadaća, da isporedivši rukopise, prijevode i djela sv. Otaca, istrijebi pogrješke i dodatke, može da se bavi tek jednom osminom sv. Pisma. Prijeđemo li u ovoj osmini preko očitih pravopisnih pogrješaka, ostat će nam nestalna tek jedna šestdesetina N. Z. A uklonimo li i u toj kojekakve malenkosti i sitnice, ostaje nam prijeporna *jedva jedna tisućina* cijeloga sv. Pisma«.[10]) Ovo svjedočanstvo jednog strukovnjaka u ovom pitanju obara u prah prigovore onih, koji hoće, da je sadašnji biblijski tekst pun pogrješaka. Tako n. pr. u Trstenjakovom plagijatu (str. 14.) čitamo: »Najstarije vijesti o životu Isusovu, kad su već bile prepisane, izgubiše se. Ali prvi, drugi, treći, četvrti, peti i t. d. prepis se je prepisivao i opet se je izgubio. dok se napokon u četvrtom i petom vijeku

[10]) F. Brandscheid: Handbuch der Einleitung ins. N. T. Freiburg 1895.

poslije Isusa ne spase. Vijesti se u opće brzo mijenjaju i što idu dalje od svoga izvora, to se više preobražavaju«. Tako govore oni, koji biblijskog teksta ne poznadu; učenjaci drugčije sude.

C) *Prijevodi St. i N. Zavjeta.*

Izvorni tekst dandanas je jedino učenjacima pristupačan, naprosto iz tog razloga, što je pisan u jezicima malo poznatim. Većina se kršćana služi sa prijevodima sv. Pisma. Tih prijevoda bilo je već u davno doba. Najstariji prijevod St. Zavjeta jest *grčki aleksandrijski prijevod,* koji se obično nazivlje *prijevod sedamdesetorice*[11]) ili prosto Sedamdesetorica (Septuaginta). Odakle je ovaj prijevod učinjen stalno se ne može kazati; svakako učinjen je negdje u trećemu vijeku pr. Isusa i to u Aleksandriji. Bilo je naime u Egiptu dosta židova, koji su govorili grčki, a svoj jezik zaboravili, pa su osjećali potrebu grčkog prijevoda sv. Pisma. Toj je potrebi doskočeno sa ovim prijevodom. Prijevod nije u svemu točan, ali u bitnosti ipak se slaže sa hebrejskim izvornim tekstom. To će opaziti svatko, tko isporedi ovaj prijevod sa izvornikom. Da ovaj prijevod nije iskvaren najbolji je dokaz taj, što su se njime ponajviše služili Apoštoli. Zar bi Apoštoli navodili riječi sv. Pisma po aleksandrijskom prijevodu, da taj nije vjeran?

Ono, što se čita u Trstenjakovom plagijatu (str. 30): u Septuaginta »o točnosti nema ni govora. Cijeli dijelovi prevedeni su pogrješno, a često su ispuštena onakova mjesta, koja su se prevodiocu činila sablažnjiva« — ne odgovara ni najmanje istini. Prijevod dakako ne može svaku riječ izvornika pogoditi i točno prevesti; prevodioc prema duhu svoga jezika može štošta promijeniti ili zbog onih, kojima je prijevod namijenjen, koji izraz izvornika na drugi način kazati: sve se to ipak ne smije nazvati pogrješkom, samo kad prijevod u glavnom vjerno prenosi misao izvornika.

[11]) Zove se tako, jer su u staro doba nekoji držali, da je St. Z. preveden od sedamdesetorice židovskih učenjaka, koji su bili pozvani iz Jeruzolima u Aleksandriju od kralja Ptolomeja II. Filadelfa (vl. 285.—246. pr. Kr.) Sv. Justin pače pripovijeda, da su prevodioci bili odijeljeni jedan od drugoga, a ipak da su se njihovi prijevodi do u tančine slagali. Ni prvo ni drugo mnijenje nije povjesno, pa ga katolička kritika zabacuje. (Spor. Volović 79).

Važnost ovoga prijevoda jest velika. S jedne strane ispoređujući ovaj prijevod sa izvornikom dobivamo uvjerenje, da je sv. Pismo St. Z. uza sve promjene vremena do nas došlo nepokvareno, jer očito vidimo, da se hebr. izvornik u bitnosti slaže s ovim starinskim pretkršćanskim grčkim prijevodom. S druge strane u ovom prijevodu imamo i deuterokanonske knjige St. Z. kojih nemamo u hebr. izvorniku (zbog gore naznačenog razloga), a jer je aleksandrijska zbirka svetih knjiga autentična — to njom su se služili kako već kazah Apoštoli — jasno slijedi, da i deuterokanonske knjige pripadaju svetom Pismu. — Napokon je ovaj prijevod važan i zato, jer je najstariji od svih prijevoda i jer su po njemu učinjeni nekoji drugi prijevodi.

Imamo nadalje nekoje važne prijevode sv. Pisma iz drugoga vijeka po Isusu kao stari *itala* (lat.) prijevod, sirski Pešito, sahidski i koptski u Egiptu, a svi se ti prijevodi u bitnosti posvema slažu među sobom i sa izvornikom, kao što se slažu i sa navodima sv. Pisma u djelima svetih Otaca i kršćanskih spisatelja prvih kršćanskih vremena.

U 4 je vijeku po Isusu zavladala prava pomama prevoditi sv. Pismo i tumačiti ga. Time su se bavili i oni, koji nijesu ni najmanje bili sposobni. Posljedica je toga bila, da je nikla sva sila latinskih prijevoda od kojih mnogi sadržavahu očite pogriješke. Da stane tome na kraj naloži sv. Damaz papa koncem 4 v. *sv. Jeronimu* (331.—420.), da on pregleda latinski tekst, koji je najviše bio u porabi (itala prijevod) i da ga ispravi prema izvorniku. Sveti se naučitelj prihvati toga mučnoga posla. I nije nitko za taj posao bio sposobniji od njega, koji je dobro znao hebrejski, grčki, ponešto aramejski (sirsko-kaldejski) a u latinskom jeziku bijaše drugi Ciceron. Nakon 15 godina svestranog proučavanja raznih kodeksa, ispoređujući prijevode, dogovarajući se sa uvaženim židovskim, grčkim i latinskim učenjacima, popravio je sveti Naučitelj Novi Zavjet prema grčkom izvorniku, a St. Z. preveo većim dijelom iz hebrejskog izvornika. Taj Jeronimov prijevod *Vulgata,*[12]) postao je *službenim tek-*

[12]) Što znači »pučki, općeniti prijevod«, koji se svuda upotrebljava.

stom crkve katoličke. Tridentski sabor proglasio je Vulgatu vjerodostojnom i jedino vjernim prijevodom od svih latinskih prijevoda, koji su se za doba trid. sabora (u 15 i 16 v.) širili.

Trid. sabor nije uzdignuo Vulgatu nad izvornim tekstom hebr. i grčkim, niti je svojom odlukom zabacio druge starinske prijevode (grčke, sirske i t. d.) nego je Vulgatu proglasio *autentičnim latinskim tekstom,* koji vjerno izražava misao biblijskih pisaca, te se po tom svak njime može poslužiti. Moderni prijevodi katolički u raznim jezicima većinom se čine po Vulgati. Tako i mi mademo prevedenu Vulgatu od M. Škarića, popraćen sa tumačem na temelju hebrejskog teksta. Tumač je Škarićev izvrstan, ali za šire krugove opširan, a opet je slab i zastario, pa nije ni prodro među narod. Sada radi na prijevodu Vulgate D. V. Čebušnik, te je već izašao jedan svezak (Pet knjiga Mojsijevih, Jozue, Sudaca i Rut.).[13]) Odlikuje se lijepim jezikom i kratkim zgodnim opaskama, te će, kad djelo bude svršeno, ispuniti veliku prazninu u našoj književnosti. Slovenci imadu izdanje društva s. Mohorja sa krasnim tumačem od Lampe i Kreka. Nijemci imadu izvrsni prijevod Vulgate od *Fr. J. Allioli,* koji je više puta bio tiskan. Od talijanskih prijevoda Vulgate najpopularniji je *Ant. Martini,* koji je izrađen još u pretprošlom vijeku, ali se i u novo doba uz neke preinake objelodanjuje. Francuskih prijevoda ima nekoliko, od kojih ističem onaj od J. B. Claire-Vigouroux.

Iz svega dakle, što smo gore u kratko kazali slijedi, da su današnji teksti Biblije: masoretski (hebrejski), aleksandrijski (grčki), izvorni grčki, N. Z. i Vulgate vjerodostojni, te po tom mi posjedujemo sv. Pismo u bitnosti onakovo, kakovo je izišlo ispod pera nadahnutih pisaca.

Što se sve sadrži u Bibliji.

Nitko nije bolje poznavao sv. Pisma nego naš slavni zemljak sv. Jeronim, a ne znam, da li bi itko znao prikazati onako krasno a opet ožeto sadržaj pojedinih knjiga sv. Pisma kao isti sv. Naučitelj. Prenosim stoga ovdje njegove riječi, da se vidi, što se sve u Bibliji sadrži.[14])

[13]) Dobiva se kod nakladnika »Zbora duhovne mladeži zagrebačke«.

[14]) Prenosim ih po lijepom hrvatskom prijevodu franjevca dr. I. Markovića: »Izabrane poslanice sv. Jeronima« sv. I. (Zagreb 1908.) str. 270. i d. — Prikaz svetog Naučitelja naj-

»Jasna je, to se zna, kao sunce knjiga *Postanje* (Genesis) u kojoj se piše o stvaranju svijeta, o začetku ljudskoga roda, o dijeljenju zemlje, o pometenim jezicima, o salaženju Hebreja u Misir. Svakomu je razumljiv *Ishod (Exodus)* sa deset biča, sa deset Božjih zapovijedi, s otajstvenim i svetim naredbama. Laka je *Levitska knjiga,* u kojoj svaka žrtva pojedince, dapače gotovo svaki slog i haljine Aronove i svakako levitska uredba dišu nebeskim tajnama. *Brojevi* pak ne sadrže li otajstva svega računstva, što je u njima i Balamova proročanstva i četrdeset i dviju postaja u pustinji? A i knjiga *Ponovljeni zakon* (Deuteronomii) predhodna slika evanđeoskog zakona, ne obuhvata li sve prijašnje stvari tako, te opet od starih biva sve novo? Dovle je Pentateuh, ono t. j. pet riječi, koje sv. Pavao hvali se, da hoće propovijedati u crkvi.

Job, ugled strpljivosti, koja otajstva ne obuhvata svojom knjigom! Ona počinje prozom, teče stihovima, svršuje se prostim govorom, i steže sva dialektična pravila u zadatak, u dokaze, u potvrđivanje i u zaključivanje besjede. Svaka mu je riječ bogata pojmovima. A tako proriče uskrsnuće tjelesa — da drugo ne spominjem — da nitko o tome nije očitije ni smotrenije pisao.

Sad ću da govorim o *Jozui Navinu,* koji kao slika Gospodinova, ne samo djelima, nego i imenom, prijeđe preko Jordana, utamani kraljevine neprijateljske, podijeli zemlju narodu pobjeditelju i pod svakim gradom, selom, gorom, rijekom, potokom i međom, crta duhovno kraljevstvo crkve i nebeskog Jeruzalema.

U knjizi o *Sucima* koliko je starješinā naroda toliko je otajstvenih slika. Knjiga o Moapkinji *Ruti* popunja proročanstvo, koje veli: »Pošalji Gospodine Jaganjca, vladaocā zemlje, od stijene u pustinju ka gori kćeri sionske. — *Samuel* (I. i II. knjiga o kraljevima) u smrti Helijevoj i pogibli Saulovoj pokazuje, da je ukinut stari zakon; a u Davidu i Sadoku izjavljuje otajstva novog svećeništva i novog carstva. — *Malakim* t. j. treća i četvrta knjiga o kraljimā, opisuje kraljevstvo judejsko i kraljevstvo izraelsko, od Salamuna do Jehonije i od Jeroboama sina Nabutova do Ozeje, koji je odveden u Asiriju. Ako gledaš na povijest, riječi su proste; ako li ispituješ smisao, što se u njima krije, ondje se govori o malešnosti crkve i o ratu krivovjeraca na nju.

---

bolji je odgovor zlobno izrađjenom članku u Trstenjakovom plagijatu str. 152-156 (pod naslovom „Što je sve u Bibliji").

Dvanaest proroka, sabijenih u uskoću jednog sveska unaprijed označuju sve drugo, nego li im riječi glase. — *Izaiju, Jeremiju, Ezekiela i Daniela* tko je kadar dokučiti ili istumačiti? Prvi od njih čini mi se, da ne piše proročanstva, nego Evanđelje. Drugi skopčava jedno s drugim orahov prut, lonac, koji vri od sjevera; risa, kome se oduzeše šare njegove i četverostruku bukvicu po različnoj mjeri. Trećega je početak i svršetak zastrt tako velikom tminom, da ove dijelove, jednako kao početak prve Mojsijeve knjige, žudjeli ne čitaju prije nego će prihvatiti tridesetu godinu. A četvrti, koji je i posljednji od četiri (velika) proroka, znalac vremena i željan nauke svega svijeta, jasno oglasuje kamen, što se bez ruku otiskuje od gore i zatire svekolika carstva.

David, naš Simonid, Pindor i Alcej (pjesnici grčki), Horacije, Katul i Seren (pj. latinski) pjeva Kristu uz liru i psaltirom od deset žica diže Ga, kad uskršava iz mrtvih. *Salamun,* mirotvorni i ljubljeni od Gospodina, ispravlja ćudoredno vladanje (u Pričama); daje pouku o stvarima svijeta (u Propovjedniku), vjenčava crkvu s Isukrstom i za sveti pir pjeva prijatnu svatovsku davoriju (u Pjesmi nad pjesmama).

Estera, kao slika crkve, izbavlja narod od pogibli, i smaknuvši Amana, t. j. opačinu, prenosi na potomke dijelove gozbe i svečani dan. — Knjiga *Dnevnika* (Paralipomenon), izvadak iz knjiga St. Zavjeta, tako je znamenita, te bi se čovjek sam sobom rugao,kad bi bez nje htio sebi prisvajati znanje sv. Pisma. U svakom bo imenu, pa još i u namještanju riječi, spominju se povjesnički događaji, izostavljeni u knjigama o kraljevima, i bistre se bezbrojna pitanja, koja pripadaju k Evanđelju. — *Ezdra i Nehemija,* t. j. pomoćnik i utjeha Gospodnja, stegnuti su u jednu knjigu. Oni obnovljuju crkvu i podižu gradske zidine. A sve ono mnoštvo naroda, koje se vraćaše u domovinu i opis svećenika, levita, Izraelićana, obraćenika, k tome građenje zidova i kula, podijeljeno na svaku porodicu, jedno pokazuju u kori, a drugo u nutrašnjosti sadrže.

Sad ću da u kratko spomenem i Novi Zavjet.

Matej, Marko, Luka i Ivan, četiri konja upregnuta u kola Gospodnja i pravi herubini, (koja riječ znači mnoštvo znanja), okati su po svem tijelu, iz njih iskre skaču, munje trče, noge su im upravne i dižu se u vis, leđa su im krilāta i lete na sve strane. Drže se jedan drugoga i međusobom su prepleteni i okreću se kao kolo u kolu i idu kud ih nosi duhanje svetoga Duha.

Apostol *Pavao* piše na sedam crkava (jer mnogi izuzimlju iz broja njegovih poslanica onu židovima). Poučava Timoteja i Tita i moli Filomena za njegova roba, koji bijaše pobjegao. Cijenim, da je bolje o Pavlu ne govoriti, nego malo kazati.

Djela Apoštolska rekao bi čovjek, da su prosta povijest i da nam pripovijedaju prvo doba života novopostavljene crkve; ali ako priznajemo, da im je pisac Luka ljekar, koji je o Evanđelju pohvaljen, razumjet ćemo, da su u istoj mjeri lijek bolnoj duši sve njegove riječi.

Apoštoli *Jakov, Petar, Ivan, Juda* objelodaniše sedam poslanica koliko otajstvenih toliko malenih; u isto vrijeme i kratkih i dugačkih: riječima malenih, smislom dugačkih, tako da čitajući ih, malo komu ne će oči zasjeniti.

Otkrivenje Ivanovo sadržava u sebi toliko otajstva koliko riječi. Premalo rekoh prema važnosti knjige. Svaka je pohvala manja, nego ona zaslužuje. U svakoj riječi, krije se mnogo misli«.

Vjerodostojnost Biblije.

Literatura: Za ovo pitanje osobite je preporuke vrijedno, u predgovoru istaknuto djelo: F. Vigouroux: Le livres sainte et la critique rationaliste, histoire et reputation. 5 svezaka. Tu se nalazi i obilno navedena literatura katolička i protivnička. — Ispor. još: Razne Uvode u sv. Pismo u predgovoru istaknute. — Zatim: L. Fonck: Der Kampf um die Wahrheit der hl. Schrift seit 25 Jahren. Innsbruck 1905. — J. Nickel: Di Glaubwürdigkeit des A. T. im Lichte der Inspirationslehre und der Literarkritik (Bibl. Zfrg. I.$_8$) 3. izdanje. Münster 1910. (I u drugim raznim sveskama »Bibl. Zeifragen« ima govora o vjerodostojnosti pojedinih knjiga St. i N. Z.) — P. Schanz II. § 12: Die Glaubwürdigkeit der hlg. Schrift.

Knjiga, koja mu drago bila, vjerodostojna je, t. j. zaslužuje da ju prihvatimo i da držimo istinitim ono, što se u njoj nalazi, kad se u glavnom ovo dokaže: 1. da je sastavljena od pisca, kojega ime nosi ili bar u doba, kad je živjela ta osoba, o kojoj se općenito drži, da je pisac te knjige. — 2. Da je pisac *mogao* saznati istinu ili jer je bio očevidac ili jer se služio vjerodostojnim ispravama, savremenom događaju, koji opisuje. — 3. da je pisac istinit, naime, da nije imao namjere varati. — 4. da je dotična knjiga do nas nepokvarena doprla. — 5. da se u glavnom slaže sa kazivanjem drugih vjerodostojnih vrela. Kad se sve ovo dokaže, zdrav razum hoće, da takovu knjigu proglasimo vjerodostojnom.

Biblija imade sva navedena obilježja, mi joj dakle moramo vjerovati.

1. Tko je pisac koje knjige, to mi ne možemo »a priori« prosuđivati. Valja se proučiti istu knjigu i svjedočanstva suvremenika. Kad u istoj knjizi čitamo ime, pisca, i kad ga takovim drže suvremenici, a po njima potonji naraštaji, a nemamo drugog važnog protudokaza, moramo prihvatiti svjedočanstvo knjige i predaje. U nekojim se knjigama sv. Pisma izričito spominje od koga su sastavljene (n. pr. knjige Mojsijeve, Jozue, nekoji Psalmi, proročanstva, Evanđelje Ivanovo, poslanice) a suglasno sa svjedočanstvom tih knjiga imamo mnogo svjedočanstva starinskih pisaca, koji potvrđuju, da je pisac te knjige u istinu onaj, koji se u knjizi spominje. U nekim opet knjigama sv. Pisma nije spomenut auktor, ali imademo starodrevnu predaju, koja potječe već od vremena postanka knjige, pa nam ona otkriva pisca ili ako pisac nije poznat, vrijeme kad je dotična knjiga napisana. Imamo nadalje svjedočanstva ne samo u židovskih i kršćanskih, nego i poganskih starinskih pisaca, koji nam izravno ili neizravno potvrđuju mnijenje starodrevne predaje. Razuman čovjek ne može niti više zahtijevati. Autencija rimskih i grčkih klasika nije ni iz daleka takovim i tolikim brojem povjesnih svjedočanstva potkrijepljena, kao što je autencija pojedinih knjiga sv. Pisma. Očita je dakle nepravda predbacivati crkvi nekritičnost«.

U II. dijelu ove knjige osvrćem se napose na vjerodostojnost Pentateuha i Evanđelja, kao i na najvažnije knjige sv. Pisma. Baviti se napose o drugim knjigama nije mi ovdje moguće, jer bi morao uzeti knjigu po knjigu i iznositi dokaze za izvornost svake knjige napose. To je za ovu moju knjigu posao odveć dug i neprikladan. Upućujem stoga na djela, koja specijalno o tom raspravljaju, a to su razni Uvodi u sv. Pismo, od kojih sam nekoje u predgovvoru naznačio.[15]) Na prigovore

[15]) Kako već naznačih imamo u našoj literaturi dva takova djela, naime *Volovićevo* »Historijska i kritička Introduk-

naših protivnika ističem ovdje samo ovo: Crkva je vazda oprezno već u početku postupala, kad se radilo o tom, da se koju knjigu unese u zbirku sv. knjiga. Bilo je knjiga, koje su se raznosile pod imenom kojega apoštola (n. pr. evanđelje Matejevo drugo, sv. Tomino, poslanica treća sv. Pavla Korinćanima, poslanica Barnabe, nauka 12 apoštola i t. d.), a i u sebi su knjige sasvim dobre, te su ih neke kršćanske općine držale za svete i nadahnute, ali ih sveopća crkva za takove nije držala niti ih drži, jer se sa stalnošću nije moglo dokazati, da su apoštolskog izvora. Isto se tako raznosilo više knjiga pod imenom kojeg nadahnutog pisca St. Z. (n. pr. Apokalipsa Mojsijeva, 18 psalama Salamonovih, treća i četvrta knjiga Ezdre, treća i četvrta knjiga Makabejaca i t. d.), ali ih Crkva ipak nije primila u svoj kanon, bilo zbog nevaljalog sadržaja bilo zbog manjkavosti stalnih unutarnjih i izvanjskih dokaza za njihovu autenciju.

2. Da su biblijski pisci *mogli* saznati istinitost onih događaja, koje pripovijedaju, razabire se odatle, što redovito pišu o savremenim događajima, u kojima su sami učestvovali ili su bar u to doba živjeli, te su mogli sa sigurnošću doznati, što je u stvari. Nekoji od tih pisaca obnašahu važne državne službe, te su po tom bili *dužni* znati, što se u njihovom narodu događa. Pišući pak o prošlim događajima, poslužili su se — kako se to iz pojedinih bibl. knjiga razabire — vjerodostojnim vrelima, a to su: razni *spomenici* bilo *pismeni* (kao državni dnevnici) bilo *nepismeni* (kao grobovi, ploče, mjesta i t. d.) te *usmena predaja*. Da su se već u davno doba kod starih naroda, poimence kod Izraelaca, vodili zapisnici o važnijim događajima, o tom nema sumnje,[16]) isto je tako izvan svake sumnje, da je bio običaj ostaviti kakav spomen na mjestu, gdje se koji važni događaj dogodio,[17]) a što se pak predaje tiče i to je stalno, da se prenosila od koljena na koljeno uspomena kakova važnijeg događaja. Sve to troje služilo je kao podloga biblijskim piscima, kad pripovijedaju događaje, koji njima nijesu savremeni.

cija u sv. knjige St. Z«. i *Vimerovo* »Uvod u sv. knjige N. Z.« Oba se djela odlikuju savjesnim obrađivanjem pojedinih pitanja, zdravom kritikom, bogatim navodom literature, te su u svakom pogledu vrijedna preporuke, tim više jer su jedina djela u našoj književnosti ove vrsti. Mogu se dobiti kod »Zbora duhovne mladeži zagrebačke«.

[16]) V. n. pr. Assurnazipolove, Salmanässarove i t. d. Anale doslovce prevedene na njemački u: H. Gressmann: Altorientlische Texte und Bilder zum Alten Testament I. Tübingen 1909.) str. 108. i d. — Spor. I. knj. Dnevnika (Paraliponenon) 27.24, gdje se spominju anali kralja Davida.

Razumije se po sebi, da se ovo odnosi samo na povjesne knjige sv. Pisma, a ne na *proročke* i *poučne*, osim u koliko i pisci ovih potonjih knjiga nuzgredno spominju koji povjesni događaj. I ovdje moram uputiti čitaoca na Uvode u sv. Pismo, gdje se ovo potanje dokazuje. Ja ističem u kratko samo ovo: Pisac II., III., IV. i V. knjige Pentateuha pripovijeda samo ono, što se dogodilo za njegova vremena. Isto tako pisac knjige Jozuine, Rut, Samuela (I. i II. kralja) Ezdre i Nehemije, dviju knjiga Makabejskih, te u Novom Zavjetu pisci Evanđelja i Djela Apoštolskih. — Odakle je pisac Geneze uzeo gradiva za pisanje, prikazujem u II. dijelu ove knjige, gdje je govor o Pentateuhu. Pisci knjiga Sudaca, Kraljeva, Dnevnika pripovijedaju doduše mnogo toga, što se dogodilo prije njihova vremena, ali označuju i izvore, kojima su se poslužili, a to su državni ili privatni zapisnici. Knjiga Ester u glavnom je napisana od Markodeja, koji u istoj knjigi igra veliku ulogu, knjiga Tobijina možda od istog Tobije mlađeg ili starijeg; knjiga Judit možda od kojega svećenika, koji je u to doba živio. Jobove knjige samo je početak i svršetak historični, ostalo je sve pjesma, o njoj je dakle dosta kazati, da je pjesnik predstavio Joba po pučkoj predaji. Inače imade ih i među katoličkim učenjacima, koji sve četiri zadnje knjige (Ester, Tobije, Judit, Job) drže poučno-moralnim knjigama, a ne povjesnim. Vjerojatnije je ipak mijenje, da su i ove knjige bar u glavnom povjesne.

3. Stari pisci, asirski, babilonski, egipatski, a donekle grčki i rimski bijahu dosta pristrani u pisanju. Tko čita njihova djela opazit će, kako se tu redovito ističu dobre strane onoga naroda, kojemu pripada pisac, kako spominju samo vladareve vrline, moć, bogastvo, a nigda ili rijetko kada njihove mane; kako se ističu ratne pobjede, a nigda ili rijetko kada porazi i tomu slično. Njihovo je pisanje puno udvornosti i pretjeranog laskanja vladarima i mogućnicima, a

[17]) Spor. Gen. 28.18 i d.: »I usta Jakov u jutro rano i uze *kamen*, što bješe metnuo sebi pod glavu i *utvrdi ga za spomen* i preli ga uljem«. Isto tako na drugim mjestima Pentateuha, Jozue, Sudaca i t. d.

sve je to štetno za povjesničku istinu. Biblijski su pisci drugačiji. Oni iznose dobru i zlu stranu svojega naroda, pače češće zlu nego li dobru; oni spominju ratne pobjede, ali i poraze, oni govore kako je Bog raznim milostima obasipao židovski narod, kako ga je odabrao među svim narodima, ali govore i o tom, kako se je taj narod puno puta pokazao nezahvalnim svom velikom dobročinitelju. Biblijski pisci ne laskaju svojim vladarima. Uznose Davidovu krjepost, pobožnost, poniznost ali otkrivaju i njegove pogriješke, zbog kojih je od Boga kažnjen, a koje je svojim pokorničkim djelima ispravio. Hvale slavu i veličanstvo, mudrost Salamunovu, ali i kude njegovu raskalašenost i bludnost. Ističu, da je Bog Isus ponajprije židovima propovijedao Evanđelje, ali ističu i to, kako ga židovi odbaciše i na križ razapeše. Ukratko: čitajući Bibliju dobivamo utisak, da biblijski pisci idu za istinom. Oni nemaju namjere varati, jer da su imali tu namjeru sigurno bi poljepšali povijest svojega naroda.

«Nema u njihovim knjigama ni prenavljanja, ni emfaze ni pretjerivanja u pripovijedanju. Nema tu ništa, što bi odavalo spisatelja, kojega u pisanju vodi strast ili želja, da time komu ugodi. Jednostavno, bez osobnih obzira opisuju se i najčudnovatiji događaji. U tim se knjigama očito opaža jedna jedina namjera, da se pripovjede događaji, koji su se u istinu zbili. Ovi povjesničari ne taje ni svoje nisko podrijetlo, ni svoje pogriješne ideje, ni ukore, poradi kojih ih je prekarao njihov učitelj. U jednu riječ u ovim evanđeoskim knjigama, tako nas zadivljuje očita istina, da mora uvjeriti svaku poštenu dušu». — Tako veoma lijepo o piscima Evanđelja čitamo u Devivier-Katalinić: Kršć. Apologetika I. str. 280. A sve to uz neke male preinake možemo potpunim pravom kazati i o drugim biblijskim piscima.

4. i 5. Da se je Biblija u glavnom do naše dobe nepokvarenom sačuvala i da se njezino kazivanje u suštini slaže sa kazivanjem drugih starinskih vjerodostojnih vrela, to dokazujem u članku »Biblija u izvorniku i prijevodima« odnosno u čl. »Biblija pri svijetlu modernih otkrića«.

Iz svega se jasno razabire, da je biblijsko kazivanje vjerodostojno.

Moderna racijonalistična kritika ne će da toga priznaje; ona se napinje iz petnih žila, da vjerodostojnost Biblije bar uzdrma, kad je ne može uništiti. Ona podmeće pojedinim knjigama kasnije pisce i vidi u Bibliji samo nespretne pokušaje nekojih, koji su htjeli pisati povijest a nijesu znali niti su mogli znati. U potvrdu toga iznosi moderna hiperkritika na pregršti «dokaza» svakojake vrsti: metafizičnih, psiholoških, prirodoslovnih, geoloških, astronomskih, medicinskih itd. a najmanje onakovih, kakove bi morala iznijeti, naime *povjesnih.*[18]) To znači pucati u zrak. Tim oružjem neprijatelja nigda ne obori. Time se ne može ništa naškoditi katoličkom stanovištu. Jer hoćeš ne ćeš, vjerodostojnost bilo kakove knjige najbolje se dokaže, dotično i oprovrgne, *povjesnim dokazima* u ruci. Uzalud je navoditi jedan ili drugi razlog proti, kad savremena svjedočanstva spominju koju knjigu, pisca knjige, te istinitost onoga, što se u knjizi pripovijeda. Činjenica je tu, protiv njezine mogućnosti uzalud je iznositi ovo ili ono. I dok moderni racijonaliste ne iznesu pozitivnih povijesnih dokaza protiv vjerodostojnosti Biblije - a iskustvo uči, da im to nigda ne će uspjeti - dotle njezina vjerodostojnost ostaje neoboriva.

Nadahnuće Biblije pri svjetlu vjere i razuma.

Literatura: Okružnica Leona XIII: Providentissimus Deus. — F. Schmid: De inspirationis bibliorum vi et ratione. Brixinae 1885. — Dausch: Die Schriftinspiration. Freiburg 1891. — P. Schanz II 513: Die Inspiration der hl. Schrift. — P. Lagrange: La methode historique surtout sur l'ancien testament. Paris 1905. — F. Prat: La Bible et l'histoire (Science et religion) Paris 1904. (Prevedena je i na talijanski). — Hummelauer: Exegetisches zur Inspirationsfrage «Bibl. Studien IX (Freiburg 1904). — Malenu ali veoma zgodnu knjižicu za orijentaciju u ovom pitanju imamo i na našem jeziku od O. U. Talije: «Errores scientifici et historici» u knjigama nadahnutim i «citationes tacitae». Zagreb 1908. — Nikel: Die Glaubwürdigkeit kao u pred. čl. P. Dausch: Die Inspiration des N. Test. (Bibl. Zfrg. V 2) Münster 1912.

Vjera nas uči, da je Biblija od Boga nadahnuta t. j. da je Bog prvi i glavni auktor Biblije, a sve što

[18]) V. n. pr. protestantsko racijonal. uvode u St. i N. Zavjet, poimence: C. H. Cornill: Einleitung in die kanon. Bücher des Alt. Testaments (Grundriss der theol. Wissenschaften) 6 izd. Tübingen 1908. — A. Jülicher: Einleitung in das Neue Test. (Grundriss der th. Wiss.) 6 izd. Tübingen 1906.

se u Bibliji sadrži, da je riječ Božja. Ljudski spisatelji Biblije bijahu samo posrednici, preko kojih je Bog svoju volju objavio ljudima. Mojsije nigda ne zapovijeda narodu židovskomu u svoje ime, nego u ime Božje, naglašujući: »Ovo veli Gospodin Bog«, a na više mjesta u Bibliji čitamo, kako je Bog zapovjedio odabranim muževima, da napišu, što im je on kazao.[19]) Proroci nigdje ne ističu svoje znanje, nego kazuju viđenja, koja su imali od Boga; kazuju riječi, koje im je On kazao, upotrebljavajući izraz, puh vanrednog ugleda: »Ovako veli Gospodin«.[20]) Isti dakle biblijski pisci ističu, da oni ne govore i ne pišu od sebe, nego po Božjoj zapovijedi i po Božjem nadahnuću.[21])

O nekojim knjigama St. Z. imademo jasnih svjedočanstva u Novom Z., iz kojih slijedi, da su Isus i Apoštoli te knjige priznavali nadahnutima, a u opće o svim starozavjetnim knjigama veli sv. Petar Apoštol: »*I ovo znajte, da nijedno proročko pismo* (πᾶσα προφητεία γραφῆς odnosi se na cijelo sveto pismo St. Z.) *ne biva po vlastitome kazivanju, nego nadahnuti od Duha Svetoga* (φερόμανοι ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου = nošeni od Duha Sv.) *govorahu sveti Božji ljudi*«. (II. Petr. 1[20]):

Crkveni su sabori u svako doba isticali nadahnuće Biblije. To je na osobiti način protiv modernih napadaja na inspiraciju i protiv njenog krivog tumačenja — naglasio sabor vatikanski ovim važnim riječima: »Knjige Starog i Novog Zavjeta valja uzeti cjelovite sa svima njihovim čestima, kako se izbrajaju u dekretu sabora tridentinskoga i nalaze u starom Vulgatinom latinskom izdanju, *za svete i kanonske*. A drži ih crkva za svete i kanonske ne za to, što bi prostim ljudskim umještvom bile napisane, a zatim njezinim ugledom odobrene: niti zato samo, što sadržavaju objavu bez pogriješke, nego poradi toga, što budući *napisane nadahnućem Duha Sv. imaju* Boga za početnika, pa su kao takove crkvi predane«.

[19]) Tako n. pr. čitamo u II knj. Mojs. g. 34 27: «Reče Gospodin Majsiju: Napiši ove riječi, po kojima učinih zavjet s tobom i s Izraelom».

[20]) Tako n. pr. Izaija započima svoje proročanstvo: «Viđenje Izaije sina Amosova, za Judu i za Jeruzalem:.. Čujte nebesa i slušaj zemljo, *jer Gospodin govori*...»

[21]) Upravo je začudno, kako nekoji moderni kritičari ovoga nikako ne će da uvide. P. Wernle u svom djelu određenom za mladež pod naslovom «*Einführung in das theol. Studium*» 2 izd. Tübingen 1911. str. 64. tvrdi, da se u biblijskim spisima nigdje ne opaža, da bi oni pretpostavljali nadahnuće, pače, da ga svagdje isključuju! A eto svakako gotovo poglavlje proročkih knjiga izričito to nadahnuće spominje!

Spada dakle u kršćansko vjerovanje, da moramo priznavati biblijske knjige St. i N. Z. nadahnutim od Boga. Modernim ušima ovo zvuči začudno i nejedanput se čulo, gdje se kaže, da vjerovanje u nadahnuće zaudara srednjovječnim praznovjerjem. Moderna racijonalistična kritika listom ustaje protiv nadahnuća Biblije, pa ni oni Bibliju ne priznavaju nadahnutom, koji joj se inače dive kao knjizi nad knjigama. To nepriznavanje nadahnuća Biblije prenosi se i među narod i među učeću mladež u nekom rafiniranom ruhu, da bolje polući svoju svrhu. Evo n. pr. kako o tom govori čuveni kritičar P. Wernle, (sveuč. prof. u Baselu) mladeži, koju hoće uvesti u bogoslovsku nauku: «*Imade nešto svetoga, nešto vječnoga* u Bibliji, što ne će nijedna kritika uništiti, što još i dandanas divno sjaje, kao i nekada. Ali je u cijelini Biblije St. i N. Z. zbirka ljudskih knjiga, ne bez pogriješaka ne bez mana, jednaka svakom drugom ljudskom spisu i za to ju se mora proučavati strogo znanstvenom, filologičnom i povjesnom metodom uza svu čast, što se mora iskazivati njezinoj svetosti.[22]) Pravo govoreć crkva je katolička prva, koja hoće, da se Bibliju proučava znanstveno, ali to znanstveno proučavanje ne smije biti samovoljno, kako je većinom tumače moderni racijonalisti; ono mora odgovarati zahtjevima zdrava razuma, zahtjevima zdrave kritike, a kao takovo — u našem slučaju — mora računati i sa nadahnućem Biblije, jer ju i zdrav razum traži i dokazuje.

Da je biblija nadahnuta lakše je doduše vjerovati, nego li znanstveno dokazati, jer ovo pitanje ne spada u područje fizike ni naravne metafizike, nego u područje vrhunaravnoga reda, koji se ne da prstima pipati ni kemičnim nožem sjeći! Tko poriče stoga

[22]) P. Wernle: Einführung in das theologische Studium. Tübingen 1911. (2 izd.) str. 68. — Da u Trstenjakovom plagijatu imade napadaja na nadahnuće Biblije, samo se po sebi razumije; ali je nerazumljivo onakovo izvrćanje katoličke nauke o nadahnuću, jer mislim, da svak znade, da se — po kat. nauci — nadahnuće ne proteže na prijevode ni na gramatičke pogriješke bilo u izvorniku bilo prijevodu, kako ćemo niže vidjeti.

vrhunaravni red, naravna je stvar, da će morati poreći i mogućnost nadahnuća. Ali tko zdravo sudi i tko se neda zavarati samovoljnim pretpostavkama, taj mora priznati opstojanje vrhunaravnog reda.

U dvije riječi može se opstojanje vrhunaravnog reda ovako dokazati: Činjenica je, koja se ne može poreći da imade u povijesti ispunjenih proročanstva i pravih čudesa, a stalno je, da se ta proročanstva i čudesa naravnim načinom ne mogu protumačiti. Čovjek ne može sam po sebi kazati, što će se u buduće — nakon nekoliko stotina godina dogoditi — jer budućnost leži pred njim obavita gustom maglom neprozirnosti. A znademo i to, da čovjek u svoje ime ne može činiti čudesa, n. pr. ozdraviti jednom riječju bolesnika, uskrisiti mrtvaca, utišati oluju itd. To naprosto premašuje njegove sile, kao i sile svekolike naravi. Kad se ipak to zbiva; naime, kad imade proročanstva, koja su se ispunila i kad imade znanstveno dokazanih pravih čudesa, moramo priznati, da se to zbiva pomoću vrhunaravne sile, da tu djeluje Bog i Njegovo sveznanje i Njegova svemožnost.[23])

Kad dakle znademo, da postoji vrhunaravni red, nema nikakove poteškoće, da prihvatimo nadahnuće Biblije; jer Bog, koji sve može, mogao je i nekoje ljude nadahnuti, da napišu što On hoće i kako On hoće. To je bilo i od nužne potrebe, jer ako Bog hoće, da ga ljudi pravo štuju, morao je ljudima otkriti svoju volju, objaviti način, kojim će Ga štovati. Bog je to najprije usmeno objavio. Ali tko ne zna, kakovim je promjenama tečajem stoljeća izložena usmena predaja? Povijest uči, kako se ta prvobitna predaja kod poganskih naroda izobličila. Bilo je dakle donekle od potrebe, da tu objavu Bog ustali, učini nepromjenljivom kroz sve vijekove; a najzgodnije sredstvo za to bijaše, da se ta objava vjerno u pismu zabilježi. No vjernost i posvemašnja točnost u pisanju te objave nužno zahtjeva *nadahnuće Božje,*

[23]) O ovom se opširnije raspravlja u raznim apologetičkim djelima, od kojih i mi imademo jedno na hrvatskom jeziku i to Katalinićev prijevod francuske apologetike od Deviviera, pod naslovom «Kršćanska Apologetika» (2 sv.) Split 1906. Na njemačkom jeziku imade mnogo i izvrsnih apologetika, od kojih se napose ističu Schanzova, Weissova i *Hettingerova.* Opstojanje Boga i vrhunaravnog reda dokazuju apologete obično u 1.om svesku svojih apologija.

jer biblijski pisci kao prosti ljudi nijesu mogli sami po sebi otkriti nekoje istine, niti su mogli posve točno znati, što je u usmenoj predaji istinito, a što nije, što je čisto, izvorno, a što patvoreno.

Pa opet znamo, da se Isus češće pozivao na Bibliju kao na riječ Božju; znamo, da su se na nju pozivali Apoštoli i drugi sveti ljudi, a znamo i to, da su pri tom Isus i apoštoli tvorili razna čudesa, kojima su potvrđivali svoje kazivanje temeljeno na Bibliji. Nije li ovo jak dokaz, da Bibliju priznamo nadahnutom, da ju priznamo za riječ Božju? Na Bibliji se temelji veličanstvena zgrada kršćanstva, u kojoj ljudstvo nalazi blage okrepe u svako doba: odakle proizviru blagotvorni učinci za cijelo ljudstvo. Hoćemo li reći, da je ova nerazoriva zgrada osnovana na krhkom temelju ljudskog umjeća. Po učincima se pozna kakav je uzrok, po plodu kakovo je stablo.[24]

Označiti bitnost nadahnuća stvar je veoma teška, jer kako već kazah, nadahnuće spada u područje vrhunaravnog reda, koji je teško opisati i vjerno prikazati. Jer je ipak nužno, da znamo u čemu sastoji (baš) nadahnuće — e da tako izbjegnemo raznim krivim nazorima, što ga mnogi o njem imadu — poslužit ću se jednim primjerom, da stvar razjasnim. Pomislimo sebi velikog državnika ili vladara, koji ima uza se nekoliko tajnika. On nalaže jednome da napiše ovo, drugome ono, kazujuć svakom smisao onoga, što ima napisati. Oni uzmu pisati: svaki na svoj način predstavlja vladarevu misao, a ovaj budno pazi nad svima, da ne bi u čemu god pogrješili, da

[24]) P. Schanz u već spomenutoj «Apologie des Christentums» II 321 i d. upozoruje na činjenicu vjerovanja u nadahnuće svetih knjiga u doba židovsko i u prva vremena kršćanstva. Iz Jos. Flavija (njegovo sam svjedočanstvo gore iznio) saznajemo, da su židovi držali sam St. Z. nadahnutim. Isus je potvrdio židovsko mijenje; On je kazao o Davidu, da je u «Duhu» (t. j. nadahnut od Duhu sv.) spjevao Ps. 110. I Apostoli prihvaćaju St. Z. kao nadahnut. Isto se tako pozivlju Apostoli i na svoje propovijedanje (a i na svoje pisanje) kao na riječ Božju. Prvi su kršćani bez ikakova ustručavanja vjerovali u nadahnuće St. i N. Z. To je jaki dokaz za činjenicu nadahnuća; jer da to nadahnuće nije opstojalo, kako bi se moglo protumačiti sveopće mijenje da ono de facto postoji? U povijesti nema sličnog primjera.

ne bi što napisali česa on ne želi, da napišu. Pod takvom pažnjom tajnici vjerno pišu, što vladar hoće i kako on hoće. Tko je auktor tih spisa? Bez sumnje vladar, jer ih je on nadahnuo; tajnici su tek sporedni auktori spisova ili točnije govoreći, njihov je samo način (stil) pisanja. — Primjenimo ovaj primjer na naš predmet i zamislimo Boga na mjesto vladara, a biblijske pisce namjesto tajnika i eto nam otprilike slike biblijskog nadahnuća. Primjer doduše hramlje, ne izrazuje do u tančine ideju nadahnuća, ali ipak pokazuje bar neku sličnost i rasvjetljuje pitanje.[25]

Nadahnuće Biblije proteže se na sve dijelove sv. Pisma, kako to uči sabor tridentski, a za njim vatikanski, ali se ne proteže na jezik, na stil, na način izražavanja pojedinih pisaca. Zato je stil, jezik i t. d. pojedinih biblijskih pisaca različit već prema tome, da li je pisac bio više ili manje naobražen. Po gotovu pak ne spadaju u područje nadahnuća prijevodi Biblije, a još manje možebitne gramatičke pogriješke izvornika ili prijevoda.

Na sve ovo valja dobro paziti, ako ne ćemo, da upadnemo u razne pogreške, u koje toliki padaju, koji pravo ne shvaćaju u čemu sastoji nadahnuće. Tako n. pr. u Trstenjakovom plagijatu (str. 9) čitamo: «Sve što bog biblijskim piscima tobože objavi, sve što im je diktovao, sve do posljednje riječi i slova, sve pače i gramatičke pogriješke i pogriješke prevoda mora čo-

[25]) R. Cornely: De S. Scripturae Inspiratione (Append. ad Comp. Introduct. Parisiis 1905 str. 664) govori, da je *trostruki* utjecaj Božji u nadahnuću: 1. Bog rasvjetli pamet pisca, da upozna, što ima pisati; 2. Bog potakne pisca da to napiše; 3. svojom providnošću pazi, da pisac napiše samo ono, što On (Bog) hoće. — Tko se želi upoznati sa mišljenjem drugih katol. modernih bogoslova o nadahnuću, upućujem na malenu ali temeljito napisanu knjižicu breslavskog sveuč. profesora Dr. Nikela: Die Glaubwürdigkeit itd. (kao gore u literaturi). Isto je tako zgodna za upoznavanje ovog pitanja i druga gore naznačena knjižica: «Errores scientifici et historici u nadahnutim knjigama» od O. U. Talije. U opće pitanje je veoma teško i kat. bogoslovi nijesu još posve na čistu, kako ga se baš ima riješiti. U glavnome su svakako složni, premda se u potankostima razilaze. Nije mjesto, da o ovom ovdje specijalno raspravljam, nego da ukratko a ipak što vjernije iznesem nauku Crkve katoličke o nadahnuću pa da tako pokažem neosnovanost prigovora, što ih protivnici nose protiv Biblije, baš za to, jer ju ne drže nadahnutom.

vjek, da vjeruje! Nemoralno je siliti koga, da vjeruje, što vjerovati ne može, a još je nemoralniji onaj, koji uči ono i zapovijeda ono vjerovati, u što sam ne vjeruje». Tko ovako piše, odaje svoje posvemašnje neznanje katoličke nauke o nadahnuću, jer po toj nauci nema ni govora, da bi prijevodi, a još manje pogriješke prevoda bile nadahnute. Bilo ih je doduše među svetim Ocima (Augustin, Justin, Chrysostom, Epifanij) i među kat. bogoslovima, koji su držali prijevod Sedamdesetorice nadahnutim, ali to je bilo privatno mnijenje nekolicine svetih Otaca i bogoslova, koje se ne smije istovjetovati sa mnijenjem čitave katoličke Crkve, koja je vazda naučala, da je samo *vlastoručni tekst biblijskih pisaca* bio nadahnut, a u ostalim tekstima da imademo većom ili manjom vjernošću prikazanu izvornu nadahnutu misao svetih pisaca.[26]) Dosljedno tome nije ni Vulgata nadahnuta, a toga nije htio naglasiti niti sabor vatikanski sa gore spomenutom definicijom; iz one naime definicije, u kojoj se Vulgatin prijevod spominje, slijedi samo to, da se taj prijevod u bitnosti slaže sa vlastoručnim tekstom nadahnutih pisaca, te se po tom tim prijevodom možemo služiti u dokazivanju koje kršćanske istine. Zato, gdje imamo dokaza, da je bilo u Vulgati, bilo u grčkom prijevodu, bilo u sadašnjem hebrejskom masoretskom tekstu i izvornom grčkom tekstu, koja netačnost, možemo ju ispraviti i promijeniti, a da se ni najmanje ne ogriješimo o dužnu počast prema sv. Pismu. Ta znademo, da je sabor tridentski u isto doba, kad je proglasio Vulgatu autentičnim prijevodom, naredio također, da se taj prijevod što bolje pregleda i od nekojih pogriješaka ispravi. A i sada se po naredbi slavno vladajućeg Pape Pija X radi o tom, da se Vulgatu u nečemu ispravi. Isto vrijedi i za ostale prijevode i izvorne tekstove.[27])

Nekoji čitatelji Biblije opažajući različiti stil u pojedinim knjigama, začuđeno pitaju: Ako je jedan te isti auktor ove knjige, naime Bog, kako se onda tumači ta raznolikost stila, jezika itd.? Odgovor je sasvim lak i već sam ga gore kazao. Bog

[26]) O mijenju nekojih sv. Otaca, koji su držali prijevod Sedamdesetorice nadahnutim naduže razlaže R. Cornely: Hist. et crit. Introductio (u predgovoru naznač. izd.) I str. 368-375.

[27]) Kritična izdanja sv. Pisma St. i N. Zavjeta, što ih je ista Crkva odobrila, imadu mnoga u bilješkama ispod teksta mnoštvo varijanata (kako se dotični tekst u raznim kodeksima nalazi), od *kojih se može uzeti, koja nam se čini vjerojatnijom*, najbolje dokazuju, da nadahnuće nije privezano uz današnje biblijske tekstove, jer kad bi koje čitanje bilo nadahnuto, ne bi se smjelo sa drugim zamjeniti.

je preko različitih ljudi raznih vremena pisao Bibliju t. j. nadahnjivao dotične pisce, da Njegovu volju zabilježe, ali to nadahnuće nije ni najmanje utjecalo na način pisanja, već su pojedini pisci prikazivali objavljene istine kako su bolje umjeli. Zato opažamo, da je stil jeruzalemskog odličnika proroka Izaije puno ljepši, elegantniji od stila proroka Amosa, koji je bio priprosti thekuanski pastir; kao što je i stil evanđelista Luke, naobraženog liječnika, ljepši i savršeniji od stila carinika Mateja.

Nadalje moramo imati na pameti i to, da su biblijski pisci i pod utjecajem nadahnuća ostajali ljudi svojeg doba, te se stoga ne smijemo čuditi, što je shvaćanje biblijskih pisaca u stvarima, koje ne spadaju na vjeru i na moral, slično shvaćanju njihovih savremenika. Isto tako ne smijemo u Bibliji tražiti modernih tehničkih izraza; ne smijemo tu tražiti topova, parobroda, željeznica, munjovoda, elektrike i drugih novijih iznašašća, nego pojedine knjige sv. Pisma moramo promatrati sa stajališta onog vremena, u kome su napisane. Bog — vječna mudrost — znao je već od vijeka za sva ova moderna iznašašća, ali nije bilo od potrebe, da to ljudima objavi; a nadahnuće nije premještalo biblijskog pisca u dvadeseti vijek, nego ga je ostavljalo u vijeku, u kojem je živio.

Nepogrešivost Biblije.

Literatura: Okružnica Lava XIII: Providentissimus Deus. — Lagrange, Prat, Hummellauer, Talija: kao u predašnjem članku. — Aem. Schöpfer: Geschichte des Alt. Test. itd. (kao u predgovoru). — Fonck: Der Kampf um die Wahrheit itd .(kao gore). — Vigouroux, u gore naznač. djelu: Le livres saintes et la critique rationaliste. — B. Colomer: La Bibbia e le teorie scientifiche (Scienza e religione — prijev. iz franc.) Roma 1904.

Ako je Bog auktor Biblije — a da jest, to smo u predašnjem članku dokazali — tad je naravna stvar, da Biblija mora biti nepogrešiva, jer je Bog sama istina, koji ne može prevariti ni prevaren biti. Dok je tako na jednostavan način riješeno pitanje nepogrješivosti Biblije za pravovjernog kršćanina, koji prihvaća nadahnuće B., to je sa strane moderne hiperkritike nepogrješivost Biblije predmetom najžešćih napadaja. To je, govore oni, nešto naprosto nemoguće. Biblija je djelo ljudsko; kad se ona pisala nije se pojedine događaje kritički prosuđivalo, kao što se to dandanas čini;

primalo se kao istinu, u čemu nije bilo ni sjene istine: priče i legende bile su na dnevnom redu. Kao što u Homerovoj Ilijadi, u Herodotovoj povijesti, u Virgilijevoj Eneidi nazrijevamo sijaset pogrešaka prirodoslovnih, astronomskih, zooloških, povjesnih i t. d. tako ih *na izobil* susrećemo i u Bibliji. Iznose se pače i razni primjeri iz Biblije, da se pokaže kako je pogrešno.[28]) A ipak svi ti primjeri ništa stalna ne zaključuju i uza sve napadaje nepogrješivost Biblije ostaje netaknuta u svoj svojoj čistoći poput žarkog sunca, koje može oblak zastrti kad i kad, ali iza toga jače prosine njegov sjaj. No kao što valja u svakom pitanju, tako osobito u ovom, da se dobro razumijemo, valja, da smo na čistu, što je sve u Bibliji nepogrješivo i na koji način.

Ponajprije moramo sa svom odlučnošću naglasiti: *U stvarima vjere i morala* Biblija mora biti i jest nepogrešiva. Ta Biblija je pisana zato, da ljude pouči u pravoj vjeri, da ih potakne na krepostan život, odvrati od grijeha; da uzdrži nepretrgnut vez, koji mora da spaja čovjeka s Bogom. A opet, ako je sve ono, što je u Bibliji, Bog napisao, može li onda biti u njoj pogrješke u vjerskim i moralnim pitanjima? Kad bismo na to jasno odgovorili, morali bismo logično ustvrditi i to, da Bog ljude navodi na zlo. A takova šta ustvrditi o Bogu bilo bi svejedno kao kazati, da Boga nema. Jer Bog više ne bi bio Bog, ono savršeno biće, u kojemu je bitnost i svetost jedno te isto, kada bi navodio na zlo. Biblija dakle mora biti nepogrešiva u pitanjima vjere i morala.

U tom se slažu svi sveti Oci i svi katolički bogoslovi. I nekoji inače protivnici prave nepogrješivosti Biblije, dopuštaju, da je ona nepogrješiva u stvarima vjere i morala, ali ne će, da priznadu, da je isto tako nepogrešiva i u drugim stvarima. Doduše imade puno većih poteškoća, da prihvatimo nepogrješi-

[28]) Počamši od Semlera († 1791) pa sve do naših dana izdali su rac. kritičari svu silu djela protiv nepogrješivosti i istinitosti Biblije. U najnovije doba osobito bezobzirno i otvoreno protiv biblijske istinitosti ustaju M. Maurenbrecher: Biblische Geschichten. Berlin 1910. (Odakle je naš «biblicista» Trstenjak prepisao t. j. preveo do 100 stranica) H. Winkler u raznim djelima, A. Jeremias, Oetteli, Wernle (poimence u već spomenutom djelu: Die Einführung), A. Drews, («Die Cristusmithe», gdje niječe isti opstanak Isusov) i mnogi drugi.

vost Biblije također i u stvarima, koje su povijesne, prirodoslovne, hronološke itd. naravi,, pa se zato katolički bogoslovi razilaze u mijenju, kako se ta nepogriješivost u ovim pitanjima ima shvatiti. Ne upuštajući se u nabrajanje pojedinih sistema iznosim ovdje, što mi se čini najsigurnijim i što najsrećnije uništava razne poteškoće.[29])

Ali i u drugim pitanjima, koje ne zasjecaju strogo u područje vjere i morala, Biblija mora biti nepogrešiva. Jer ako je Bog nadahnitelj cijele Biblije — »cum omnibus suis partibus«, kako to ističe sabor tridentski i vatikanski. — Onda je auktor i onoga, što strogo ne spada na vjeru i na moral, dosljedno ni u tom ne može biti pogreške, jer je Bog sveznajući. No opet ovdje valja imati na pameti, da nas Bog nije htio podučiti u prirodoslovlju, zvjezdoznanstvu, zemljopisu, povijesti i tome slično, niti o tim stvarima raspravlja u Bibliji.[30]) Bog je u tim pitanjima ostavio nadahnutog pisca slobodna, te je ovaj u tim stvarima stajao pod utjecajem shvaćanja svojeg doba. A nijesu sveti pisci ni pisali izravno o ovakovim pitanjima, nego su se nuzgredno toga doticali, kako bi im se već pružila prigoda, da bolje razjasne koju vjersku istinu. Radi toga nijesu stvar prikazivali matematičkom točnošću, nego su je prikazivali onako na pučku, kako *stvar u sebi na oči* izgleda. Po tom je sasvim shvatljivo, da u Bibliji imade *neznanstvenih izraza,* ali odatle ne slijedi, da imade *znanstvenih pogrešaka.* Pogreška je samo onda, kad netko *hoće* da istinu kaže, a ipak ju ili zbog neznanja ili zbog drugog uzroka ne kaže. Nitko pametan ne će reći, da u jednom romanu ili pjesmi ima pogrešaka, ako onaj pripovjedač ili pjesnik nije točno zabilježio koje

[29]) Tko želi pitanje temeljitije proučiti, upućujem ga na gore naznačenu literaturu; poimence Talija: «Errores scientifici» te Nikel: Die Glaubwürdigkeit des A. T. gdje su ukratko prikazana nekoja mijenja modernih katoličkih bogoslova.

[30]) O ovom vrlo temeljito raspravlja O. U. Talija u gore naznačenoj knjižici «Errores scientifici» itd. str. 31 i d. Iz oštre analize ljudskoga govora zaključuje Talije, kako se imaju shvatiti tobožnji pogrešni izrazi u Bibliji; on se na koncu djela — a i potpunim pravom — osvrće protiv onih bogoslova, koji svagdje u Bibliji vide strukovnjački znanstveni govor, pa su stoga u velikoj neprilici kad treba riješiti biblijske poteškoće. Već je sv. Augustin učio: «Ljudskim načinom govorenja služi se Bog u Sv. Pismu». (Quaest. in Gen. 39).

mjesto ili koju stvar: ta svak znade, da dotičnik nije imao namjere točno stvar prikazati. Ili kad dandanas mi kažemo »sunce ističe ili zapada« i tomu slično, tko će nam kazati, da pogrešno govorimo? Mi tim mislimo reći, da se sunce doista miče. U istom se smislu imaju razumjeti i nekoji ovakovi biblijski izrazi. Kad n. pr. u Bibliji čitamo, da se sunce miče, a zemlja da stoji; da zec preživa i tome slično, nije time izrazima utisnut znanstveni pečat, nego se ta naravna pojava označuje po izgledu. Nije to dakle pogrešno, već pučki kazano; tu je samo nedostatak znanstvenog izraza, što je sve drugo nego pogreška.

Ovako danas općenito rješavaju ovo pitanje katolički bogoslovi na temelju epohalne okružnice Lava XIII. »Providentissimus Deus«, gdje među inim čitamo i ovo: »Sveti pisci nijesu pokušali, da temeljito prouče naravne pojave, nego mjestimice govore o njima samo nuzgredno. U ovom su se slučaju oni poslužili govorom običajnim u ono doba u svagdašnjem općenju, govorom, koji upotrebljavaju u svagdašnjem životu pa i dandanas isti učenjaci. Poznato je pak, da se u običnom govoru stvari označuju onako, kako ih naša sjetila zamjećuju, ne gledajuć na njihovu pravu oznaku; na taj način pisali su i sveti pisci«.

Dobro je pak ovom pridodati, što isti sv. O. Papa ističe u spomenutoj okružnici: mi nemamo pred sobom vlastoručnih spisa biblijskih pisaca, nego tek daljnje njihove prijepise ili prijevode u jezicima, koji sa izvornim hebrejskim nemaju nikakve ili neznatne sličnosti. Sasvim se dakle lako moglo kod prepisivanja ili prevođenja uvući kakova netočnost, no u tom slučaju nemamo kriviti Bibliju, nego njene prepisivače, odnosno prevodioce.[31])

[31]) Više puta pak vrijedi ono, što je slavni sv. Augustin kazao: «Mi ne možemo kazati: rukopis je pogrešan, jer svi dobri latinski prijevodi imadu tako; niti možemo kazati: prevodilac je pogriješio, jer se u svim grčkim kodeksima tako čita. Ostaje dakle, *da ti to ne razumiješ*». «U sv. Pismu imade mnogo više stvari, što ih ja ne razumijem, nego što ih razumijem». (Contr. Faust. — Spor. Talija: Errores itd. str. 31). — U stinu veoma zgodna opaska, koja se i dandanas mnogima može primjeniti, koji Bibliju ne razumiju, a ipak hoće da o njoj raspravljaju, pa naravski u njoj vide same pogreške.

Uopće, kad tko tvrdi, da u Bibliji imade pogrešaka valja da dokaže: 1 što je htio dotični pisac kazati; 2 formu, kojom je pisac zaobljo svoju misao; 3 da to ne odgovara istini.

Što se prve točke tiče to moramo znati, da nam svaki pisac bio on biblijski ili ne, može kazati ne samo kakvu povjesnu istinu, nego i moralnu, religijoznu i t. d., koja u sebi povjesna nije. Prema tome mi moramo biti na čistu, koju istinu pisac ističe, jer ćemo inače viditi pogrješaka, gdje ih doista nema. Tko n. pr. Isusovu priču o mudrim i ludim djevicama, shvati kao povjesnu istinu spotaknuti će se o nekoje stvari i kazati će da je Isus pogriešio, jer sve ono što Isus u priči spominje ne može odgovarati povjesnim običajima. Ali tko znade, da nam Isus onom pričom nije htio predočiti kakav povjesni događaj, nego da je htio istaknuti jednu moralnu istinu: taj će odmah priznati, da o kakvim povjesnim pogrješkama u toj priči nema ni govora. — Što se tiče druge točke, to moramo znati, da pisci u različitim oblicima predočuju svoje ideje: ili u povjesnoj, strogo znanstvenoj ili u pučkoj, slobodnoj; ili opet u obliku alegorije, parabole, priče, pjesme itd. Tko ne shvaća pisca, te zamjeni jednu formu sa drugom, eto mu odmah pogrješaka na pregršti, gdje pogrješaka u istinu nema. Tko n. pr. shvati, da je prvo poglavlje Geneze (o stvorenju svijeta) napisano u strogo znanstvenoj, povjesnoj formi, naići će na mnoštvo poteškoća i činiti će mu se dosta toga pogrješnim; ali tko znade, da Mojsije nije imao namjere, da nam znanstveno i povjesno dokaže stvorenje svijeta, nego samo, da nam predoči Boga kao stvoritelja svega, taj ne će ni jedne pogrješke naći u Mojsijevu Heksameronu.[32]) Što se tiče *treće točke*, to bi protivnici morali, proniknuvši dobro u smisao biblijskog teksta i u namisao bogoduhog pisca sa *dokazima* pokazati, da su biblijski pisci pogrješili. Ali toga do sada nijesu nikada mogli pokazati. — Nema naime slučaja, da je tko dokazima pokazao, kako je biblijski pisac pogrješio u prikazivanju onoga, što je (bibl. pisac) hotio kazati, nego su pogrješke nastale samo u glavi onoga, koji nije shvatio, što su biblijski pisci htjeli kazati.

---

[32]) Prema tome sve one osvade, što se čitaju u Trstenjakovom plagijatu protiv nepogrešivosti Mojs. kazivanja o stvorenju svijeta, jesu bezuspješne i bez svrhe. Te osvade bile bi na svom mjestu, kad bi se dokazalo, da nam je Mojsije znanstveno htio napisati povijest stvorenja svijeta, ali to se ne može dokazati, pače može se dokazati protivno tome. Već sv. Agustin ističe, kako se prvo poglavlje Geneze može na razne načine tumačiti, te on o tom uprav zanimivo i krasno a ujedno dubokoumno piše u svojim ispovjestima. Spor. A. Sasso: Ispovjesti sv. Agustina. Zagreb 1904. str. 316-333.

Suglasje među Biblijom i znanosti.

Literatura: Sva kao u predašnjem članku. — Osim toga: Aem. Schöpfer: Geschichte des Alt. Test. itd. poimence str. 8-31 pod naslovom «Bibel und Wissenschaft». — Fr. Hettinger: Apologie des Christentums I 52-103, 236-242 i drugdje u I.om i u ostalim svescima. — I. Dujmušić: Biblija i znanost. Sarajevo 1909.

God. 1864. bio je u Engleskoj obielodanjen jedan spis, koji je pozivao učenjake, da se izjave, uviđaju li, da se Biblija sa znanošću slaže. Spis je počimao ovim značajnim riječima: »Mi dolje potpisani istraživatelji prirode, izričemo ovime svoje iskreno negodovanje, što se nekoji služe znanošću, da ustanu protiv vjerodostojnosti i istinitosti sv. Pisma. Mi smo uvjereni, da je nemoguće protuslovlje među riječju Božjom, koja se očituje u prirodi i riječju Božjom objavljenom u sv. Pismu. Stalni smo, da će doći dan, kad će se sjajno otkriti njihovo suglasje«. Taj spis bio je razaslan na sve učne zavode i glasovitije učenjake Engleske sa nekoliko čistih stranica papira, da se mogu potpisati, koji su bili slična uvjerenja. Značajno je i vrijedno spomena, da se u malo vremena potpisalo *do dvije stotine* prvih engleskih prirodoslovaca, koji su time otvoreno priznali, da nema protuslovlja među Biblijom i znanošću.[33])

---

[33]) Spor. B. Colomer: La Bibbia e le teorie scientifiche — str. 11. i d. Isti nam iznosi imena nekojih učenjaka svjetskoga glasa, vještaka u svojoj struci, koji su izričito priznavali suglasje među biblijskim kazivanjem i rezultatom njihova znanstvenoga istraživanja. Ti su među ostalima: od *Njemaca:* H. Steffens, Schubert, K. Raumer, G. Fuchs, Andrija i Rudolf Wagner, Fr. Pfaff, J. Mädler, J. Müller, G. Hyrtl, G. Bischoff, H. Meyer, C. Leonhard, P. Quenstedt, Euler. — Od *Francuza:* Descartes, Pascal, Boufhon, Cuvier, Arago, A. Brougniart, Deluc, Binet, Biot, Ampere, Cauchy, Marcello de Serres, Blainville, Pasteur, Chevreuil, de Lapparent. — Od Engleza i Amerikanaca: Buckland, Wewel, Ledwick, Fleming, Conybeare, Hitchcock, H. Miller, G. Mäculoth, B. Silliman, Humphry Davy, Rihard Owen, R. Murchison, J. Richard, B. Brewster, E. Turner, Daubeny, Herschell.

Isto je tako Fr. *Hetinger:* Apologie des Chr. I. 236-242 iznio svjedočanstva najodličnijih, starijih i novih, poznavaoca prirode, koji priznavaju suglasje među kršćanskim pojimanjem svijeta i rezultatom prirodoslovne znanosti.

Pa i ne može ga biti. To odlučno naglasuje sabor vatikanski — govoreć u opće o vjeri i razumu — na ovaj način: 1. Ne može biti protuslovlja među vjerom i razumom: jer je jedan te isti Bog, koji obavlja otajstva i koji je u duh ljudski unio svijetlo razuma ... 2. Besmislena pak prividnost ovog protuslovlja postaje odatle, što se vjerske istine ili ne shvaćaju, te ih krivo tumači ili se proste hipoteze drže za dokazane činjenice. 3. Poradi toga proglasujem svaku tvrdnju, protivnu objavljenoj istini, skroz i skroz pogrešnom.[34])

Na temelju ove važne odluke vatikanskog sabora iznosim nekoliko točaka, koje će nam puno pripomoći, da u praktičnom životu lako riješimo razne poteškoće, koje se u ime znanosti protiv Biblije iznose.

1. Sasvim je malen broj biblijskih mjesta, koja su od crkve autentično protumačena i koja se drugačije protumačiti ne smiju; a i ta su mjesta gotovo isključivo dogmatička, gdje znanstvenom istraživanju nema mjesta; sve ostalo pripušteno je egzegetima,[35]) da većom ili manjom vjerojatnošću i sigurnošću protumače biblijski tekst. To tumačenje egzegeta nije autentično, kao što je crkveno, pa stoga samo toliko vrijedi, koliko vrijede dokazi, koje oni iznose.

Poradi toga možemo mirne duše reći, da je pogrešno tumačenje sv. Pisma (bilo starijeg ili novijeg egzegeta), ako se protivi stalnim rezultatima znanstvenog istraživanja.

2. No nije ni svaki rezultat znanstvenog istraživanja vazda posve *stalan;* što se danas drži stalnom činjenicom, sjutra postaje hipotezom a prekosjutra se dokaže, da zaključak nije bio valjan. Prema tome možemo kazati: Ako se koji rezultat znanstvenog istraživanja *očevidno* protivi *pravom smislu* kojeg biblijskog teksta, tada je više no sigurno, da taj rezultat nije valjan, pak će se s vremenom sigurno dokazati njegova neosnovanost.

[34]) De fide cath. c. IV. — Kod Aem. Schöpfera: Geschichte i t. d. str. 10.

[35]) Egzegeta grčka je riječ a znači «tumačitelj». U opće se upotrebljava samo za označenje onih učenjaka, koji se bave tumačenjem Biblije.

3. Kad biblijski pisac promatra prirodu ima drugu svrhu, nego kad ju promatra učenjak prirodoslovac. Biblijski pisac promatra prirodu, da se po njoj vine do Boga, da u prirodi otkrije tragove Božjeg svemogućtva, Božje mudrosti, providnosti, ljubavi i t. d.; prirodoslovac naprotiv promatra prirodu samu u sebi, da upoznade što je, kako se razvija i t. d. Prema tome će različito prirodu opisivati jedan, različito drugi. Biblijski će pisac kazati, da je zemlja, na kojoj se čovjek nalazi, središte ovoga svemira, a sunce, mjesec i zvijezde učinjene su poradi zemlje, t. j. poradi čovjeka, da ovaj videći toliku brigu Božje providnosti slavi i hvali i ljubi Boga. Prirodoslovac će naprotiv reći, da je nebo beskrajna pučina, u kojoj ima mnoštvo drugih planetarnih sustava, većih od ovoga našeg; a nije zemlja središte ovoga našega planetarnog sustava, nego sunce, okolo koga se vrti i zemlja kao i drugi planeti. Među ovako različitim shvaćanjem prirode, nitko pametan ne će uvidjeti nesuglasje.

4. Dobro se je sjetiti i onoga, što sam već u pređašnjem članku rekao: Biblijski pisci pišu popularno, oni nijesu imali namjere, da napišu znanstvene traktate o pojedinim naravnim pojavama, kako to učenjaci čine, pa stoga ne smijemo kazati, da su pogriješili, što se nijesu znanstveno izrazili ili da se njihovo kazivanje protivi kazivanju učenjaka. Termini su drugačiji i ništa drugo.[36])

Prema ovome se možemo u praksi lako snaći i otkriti neosnovanost prigovora, koji se iznose u ime znanosti protiv Biblije. Katkad se doduše čini, da je nemoguće svesti u sklad rezultat kojeg znanstvenog istraživanja sa biblijskim kazivanjem; izgleda kao da je prelom neizlječiv, no kad se pitanje temeljito, svestrano prouči, uvidi se, da do preloma ne će doći. U nekim slučajevima nijesu rezultati znanstvenog istraživanja posve

[36]) Spor. Aem Schöpfer: Geschichte itd. na naznač. str. Tu se nalaze i navodi iz okružnice Leona XIII. i iz sv. Augustina u potvrđu ovoga. Navodim ovdje samo jedno svjedočanstvo sv. Augustina, jer je u istinu vrijedno, da ga se iznese: «Štogod naši protivnici mogu *istinito* dokazati o prirodnim stvarima (de natura rerum), mi ćemo im *dokazati,* da *se to ne protivi* našim (sv.) knjigama; a štogod iznesu iz svojih knjiga, što je protivno našem sv. pismu, t. j. katoličkoj vjeri — to ćemo lako dokazati skroz i skroz pogrešnim». (De Genesi ad lit l. I c. 21 u. 41).

stalni, više su hipoteze nego li sigurne činjenice; u drugom opet slučaju nije ispravno tumačenje biblijskog teksta; (taj tekst može se a i mora se drugčije tumačiti) ali se u jednom i drugom slučaju ne smije prenagliti, ne smije se proglasiti Bibliju nesuglasnom sa znanošću, nego valja dalje proučavati, dok se ne dođe do sigurnog rezultata, odnosno do pravog tumačenja teksta. Tada će se vidjeti, da nesuglasja nema.

Pa doista još se nije dogodilo, da se stalni rezultati znanstvenog istraživanja ne bi mogli spojiti sa pravim tumačenjem biblijskog teksta. Često se protiv ovoga iznosi svakome već poznata prepirka za vremena *Galilejeva*. No i ta je prepirka — kako je već stotinu puta dokazano — nastala iz nesporazumljenja. Isprvice nije bila Galilejeva teorija o micanju zemlje i stajanju sunca baš čvrstim dokazima potkrijepljena, pa stoga nije ni imao prava, da mu se odmah povjeruje; s druge su se opet strane nekoji bogoslovi uporno držali doslovnog tumačenja Jozuinog teksta (20. 12-15) «Sunce nad Gabaonom ne miči se i mjesece nad dolinom Ajalonskom», te su na temelju toga odbacivali i pobijali Galilejevu teoriju. No kad je Galilej svoju teoriju neoborivim dokazima utvrdio i kad su bogoslovi odustali od doslovnog tumačenja Jozuinog teksta, shvaćajući ga kao obični izraz bez odlučne znanstvene vrijednosti: pitanje je u čas riješeno na svačije zadovoljstvo.[37])

Isto tako, kad se znanstveno dokazalo, da se sustav zemlje, kakav je danas, nije mogao razviti kroz kratko doba, nego je moralo proteći više tisuća, pače i milijuna godina, mnogi su bili željni znati, kako će se to svesti u sklad sa biblijskim kazivanjem, po kom slijedi, da je sve na zemlji stvoreno u šest dana. No svaka je poteškoća izčezla, kad se hebrejsku riječ

[37]) Hettinger: Apologie V 292 i d. iznosi o Galilejevom pitanju rezultat istraživanja v. Reumonta, koji sa povjes. dokazima pobija neosnovanost priča o tobožnjem progonstvu i mučeništvu Galileja sa strane rimske crkve. Iz vlastitih autentičnih pisama Galilejevih jasno se razabire, kako se s njime sa svim obzirima postupalo, a tobožnje Galilejevo pismo o njegovom utamničenju jest izmišljotina predprošloga vijeka. O *krivotvorenju* toga pisma dandanas nema više nikakove sumnje. Zanimivo je, što piše ob ovom pitanju učenik Galilejev Mario Gviducci (na 6 rujna 1624.) pa iznosim ulomak toga u hrv. prijevodu (pisano je talijanski): «Međutim doznade Galilej, da je njegov protivnik (antagonista) Isusovac Orazio Grassi (prof. astronomije) kazao: kad bi bilo znanstveno dokazano, da se zemlja miče, mogli bi se drugčije tumačiti sv. Pismo, nego li ga se tumačilo, gdje se je bilo mnijenja, da zemlja stoji a nebo se miče, a to po mnijenju kardinala Bellarmini (e questo ex sententia Cardinalis Bel.)»

jom, (dies), koja znači dan, protumačilo u smislu *vremena* uopće, a ne samo jednog *dana*, jer u istinu hebrejska riječ jom znači ne samo rok od 24 sata, nego i *neopredijeljeno vrijeme*[38]), te se slobodno može kazati, da svaki onaj »dan« stvaranja obuhvaća više tisuća ili milijuna godina. Već nekoji sveti Oci, poimence Origen i Augustin nijesu doslovno tumačili Heksaemerona (stvaranje svijeta u šest dana), što se nalazi u prvom pogl. Geneze.[39])

Isto su tako neki nalazili opreku među biblijskim kazivanjem o potopu i modernim istraživanjem, te govorahu: Nije istina što Biblija govori o sveopćem potopu, jer se moderna geološka, zoološka i fizična istraživanja protive prihvaćanju sveopćeg potopa pred kakovih 4-5 tisuća godina prije Isusa. No i u ovom je slučaju opet bilo po srijedi nesporazumljenje. Jer ako Biblija piše, da je bio potop po *svoj* zemlji i da je izginulo *sve živuće* na zemlji, ne slijedi odatle ipak, da je potop bio apsolutno općenit po svoj zemlji ni geografski ni antropološki. Onaj hebrejski izraz kol, što znači sve, nije od potrebe uzeti apsolutno, nego se može, a ovdje se i mora, uzeti relativno, t. j. nije potop bio po cijelom krugu zemaljskom, niti su svi ondašnji stanovnici zemlje poginuli, nego je potop bio općenit u onom kraju, o kojemu se bavi pisac Geneze, a to je Mezopotamija, dosljedno, poginulo je sve živuće u Mezopotamiji. Ovakvo tumačenje — koje je posve u skladu sa naukom kat. Crkve — srećno rješava sve geološke, antropološke, linguističke i slične poteškoće.[40])

[38]) Spor. Gesenius-Hoffmann: Lexicon manuale hebraicum et chaldaicum. Liptiae 1847. pod riječju «jom» str. 378.

[39]) O Heksaemeronu sasvim krasno i dubokoumno raspravlja sv. Augustin u svojim Ispovijestima knjiga XII. V. prijevod Sassa str. 299-332. — U novije se doba svi apologeti naduže bave ovim pitanjem, osobito u odnošaju između biblijskog kazivanja i materijalističnog, odnosno darvinističnog shvaćanja o postanku svijeta i čovjeka. Tako Weiss, Schanz, Hettinger, ovaj zadnji u »Apologie« I. 207 i 236, i III. 182-223 (pod naslovom »Das Hexaemeron«) i drugdje. Imade o tom u kratko također Devivier-Katalinić »Kršćanska Apologetika« I. str. 187. i d. — Ovo je pitanje kod nas naduže obradio dr. I. Dujmušić: »Biblija i znanost«.

[40]) I o potopu naduže raspravljaju moderni apologeti. Tako Schanz I. § 19.

Devivier-Katalinić I. 195-200 (pod naslovom »Mojsijev potop). — Toli Heksaemeron koli potop i u opće sva pitanja, koja zasjecaju pradavnu povijest ljudskoga roda, znanstveno i temeljito tumači *Fr. de Hummelauer:* Commentarius in Genesim (klasično izdanje monumentalnog djela »Cursus Scripturae sacrae», o kome ću u slijedećem članku malo potanje).

Tako bismo mogli redom rješavati razne poteškoće, koje se u novije doba u ime znanosti iznose protiv Biblije, a kojih poteškoća ima dosta. Ali nema nesuglasja među Biblijom i znanosti, nego je nesuglasje kod onoga, koji to ističe, jer on ili nije prodro do u bitnost prirodnh pojava i iznio stalne rezultate svog znanstvenog istraživanja ili Bibliju ne razumije, nego ju shvaća onako po skorupu, a da se i ne potrudi da prouči prave njene tumačitelje. Što se tiče nekojih prigovora iznešenih «u ime istine i morala» u Trstenjakovom plagijatu nije vrijedno. da se na njih osvrnem, jer je ili njihova plitkost očita, ili ih se lako pobije pomoću gore navedenih pravila. Ne, još se nije, a i ne će se nigda dokazati nesuglasje među Bilijom i znanosti. To su dvije stranice istoga poglavlja; ako se jedna dotiče istine s desne strane, druga je se dotiče s lijeve; to su dva potočića istoga izvora, dvije zrake istoga sunca, dvije grane, dvije lire, koje su oblikom različite, ali ipak odavaju isti glas, zvone istu melodiju: slavu višnjeg Tvorca.

Sloboda znanstvenog istraživanja Biblije.

Nerijetko se čita i čuje prigovor, da su katoličkim učenjacima svezane ruke, da njima nije slobodno znanstveno prosuđivati Bibliju, da oni moraju misliti tuđom glavom, naime onako kako misle u Rimu. Ovakav ili sličan prigovor čitamo na više mjesta po stanovitim našim novinama, a i u Trstenjakovom plagijatu.

Ne znam, na temelju čega naši protivnici takva što zaključuju. Nigdje u čitavoj povijesti crkve ne nalazimo ma nijedne odredbe, koja bi branila katolicima znanstveno istraživanje, a imademo sijaset autentičnih izjava rimskih papa i sveopćih sabora u prilog znanstvenoga rada. Sabor vatikanski (De fide cath., cap. 4.) ovako se o tom izrazio: »Ne samo da se crkva katolička ne protivi znanstvenom istraživanju, nego ga pače na mnogo načina podupire, budući da blagodati, što ih ljudstvo prima od takova istraživanja, crkva ne prezire i ne odbacuje, već priznaje, da mogu, upotrijebe li se dobro, kao što su potekle od Boga, gospodara znanosti, isto tako Božjom milosti i privući k Bogu. Ne zabranjuje ni to, da se pojedine

Parisiis 1908. Tu se izvodi i pretresa važnija starija i moderna literatura o spomenutim pitanjima. — V. također: Dujmušić: Biblija i znanost, gdje u kratko ali temeljito rješava razne prigovore, koji se iznose protiv Hexaemerona i potopa u ime filosofije, kosmogonije i astronomije, u ime geogonije i paleontologije te u ime darwinizma.

znanosti služe — svaka u svom području — vlastitim principima i vlastitom metodom, nego priznavajući ovu pravednu slobodu pazi samo na to, da ne bi te znanosti protiveći se božanskoj nauci upale u zablude, ili da ne bi prekoračile svojih granica, te zaposjele ono, što ide na vjeru«.

Ovo je autentični glas crkve katoličke izrečen na vašionskom saboru; glas, koji obara u prah svaku tvrdnju, da je crkva protivna znanstvenom istraživanju. Pa i povjest bjelodano svjedoči, kako su znanosti napredovale i kako još i sad napreduju u krilu crkve katoličke. O tomu je napisano mnogo rasprava i djela na našem jeziku i na stranim jezicima,[41]) a imademo pred sobom čitavu katoličku literaturu o svakoj grani znanja i umjeća. To je najjači dokaz protiv prigovora naših nepravednih protivnika.

Što se napose tiče biblijskih znanosti, to je rad katoličkih učenjaka zadnjih decenija sjajnim dokazom, da se i s katoličke strane mogu kritično i znanstveno obrađivati biblijska pitanja. Spominjem monumentalno djelo u više debelih svezaka, koje još nije posve dovršeno, »*Cursus Scripturae sacrae*«[42]) pa radnje Humelauerove, Lagrangeove, Vigouroux, Petersove, Belserove, Gutjahrove i t. d. Dok je kritika nekatolika, pa bili ti kritičari i njihovi prvaci kao Harnack, Jülicher, Cornill, Bossuet, Wellhausen u svojim zaključcima nestalna, katolička se kritika odlikuje nekom filozofskom sigurnošću i, rekao bih, matematičkom točnošću.

Istina je, da dandanas gledaju katolici nekim nepouzdanjem kritično djelovanje, no nije tome uzrok kritika sama po sebi u pravom smislu riječi ,nego ona kritika, koja prekoračuje svoje granice, te svojim razvratnim posljedicama namjesto da gradi, ruši, i to ruši s temelja. Katolička kritika nije takva. Ona je zdrava, ne zna za neosnovane pretpostavke, ona ne izvodi, i ne prihvaća nesigurnih zaključaka: nju vazda vod iple-

[41]) Tako među ostalim u »Devivier-Katalinić: Kršć. Apologetika. II. str. 285-342 pod naslovom: »Crkva i prosvjeta«. — Zgodnih članaka imade i u različnim godištima »Hrvatske Straže«.

[42]) Izlazi u Parizu u nakladi knjižare Lethielleux. Suraduju najglasovitiji biblicisti našega doba: Cornely († 1907.), Baumgarten († 1911.), Hummelauer, Haagen, Fonck i dr. Dosad su izišla 34 svezka, svaki od 300-600 i više stranica velikog formata. U njima se tumače pojedine knjige sv. Pisma redak po redak s osobitim obzirom na kritiku teksta i na prigovore modernih racionalističkih kritičara. Ovakvim se djelima, koja se odlikuju znanstvenom spremom, zdravom kritikom, temeljitim raspravljanjem, dive isti protivnici.

menita namjera: istinu otkriti i istinu kazati. Rim joj u tome ne krati slobode. Rim je u tom plemenitom pothvatu pače potiče i želi, da zasine sve to jače i sve to življe sjajna luč biblijske istine.[43])

Ono, što je crkva autentično odredila u pogledu Biblije, malo je i premalo, te ostaje katoličkom učenjaku još dosta prostrana, neizorana polja za obrađivanje, osobito u pogledu teksta i tumačenja pojedinih redaka. Katolički učenjaci marljivo rade na tom polju i otkrivaju mnogo dosad sakrivena bisera. Kadgod se desi, da katolički učenjak zabrazdi, da se u istraživanju prevari — ta svi smo ljudi i svi možemo pogriješiti — tada se naravski čuje glas opomene i poziva na ispravak iz Rima. Tā zar će učitelj šutjeti, kad opazi, da je učenik pogriješio? U Rimu je stolica Petrova nasljednika, a Petru je Isukrst kazao, da pripazi na povjereno stado, te mu je u tu svrhu obećao milost Duha Svetoga, koja će ga rasvjetljivati, da ne pogriješi u pitanjima, koja se tiču vjere i morala. To doznajemo iz evanđelja. Rimski je papa nasljednik Petrov; što je dakle Isus kazao Petru, kazao je preko njega i njegovim nasljednicima.

Pokoriti se neprevarljivom učitelju crkve ne protivi se slobodi znanstvenog istraživanja. Dobro je, da i sloboda ima neke granice. Kad bi željeznica pojurila izvan tračnica bila bi slobodnija, ali što bi se dogodilo? Ne bi mogla naprijed, ili bi se prevalila. Slično bi se dogodilo ljudskom umu, kad bi htio neograničenu slobodu u svakom pogledu. Slobode ne smije biti, na uštrb istine.

Biblija i povijest.

Literatura: kao pod člankom »Nadahnuće Biblije pri svijetlu vjere i razuma«; poimence: Prat: La Bible et l'histoire. Talija: »Errores scientifici«...

Povijest je ogranak znanosti. Sve dakle, što sam gore kazao o suglasju među Biblijom i znanosti, može se i ima se primjeniti i na odnošaj među Biblijom i povijesti. No ipak hoću da se ukratko dotaknem ovog pitanja, jer je od veoma goleme važnosti,

[43]) Prema tome onaj, koji govori »Biblija je još i danas knjiga, koja se brani kritički i znanstveno prosuđivati« (Trstenjakov plagijat str. 20.) odaje svoje posvemašnje nepoznavanje katoličke biblijske literature, ili je zlobno premučava. No istina ostaje istinom, sve da je tkogod i ne poznaje ili premučava.

i jer se na račun nijedne znanosti ne iznosi toliko prigovora protiv vjerodostojnosti Biblije, koliko baš na račun povijesti.

Odmah u početku upozorujem na već jednom istaknutu opasku: Mi danđanas ne posjedujemo autografa biblijskih pisaca, nego tek dalnje prijepise i prijevode; nitko se dakle ne će čuditi, ako ovdje ili ondje u Bibliji naiđe na kakvo povjesno ime iskrivljeno ili na kakvu godinu krivo zabilježenu. Ne možemo toga radi Bibliju proglasiti pogrješnom, nego njezina prepisivača, odnosno prevodioca. A sasvim lako, da se u prepisivanju ili u prevađanju pogriješi to više, što su nekoja hebrejska pismena među sobom vrlo različna, te ih čovjek posve lako može zamijeniti.

Tako je n. pr. veoma neznatna razlika između Daleth i Reš, između Šin i Sin, između Samek i Memfinale, između Vau i Zain itd. Valja još znati i to, da se isprvice u hebr. jeziku nijesu bilježili samoglasnici sve tamo do 6 vijeka po Isusu, kad su ih Masoreti prvi uveli u pisanju; mogla je dakle kod čitanja nastati pogriješka i mjesto pravog izgovora riječi moglo se čitati krivo, a to krivo čitanje moglo kasnije zadržati i u pismu.[44])

Treba da se i opet sjetimo onoga, što već gore navedosmo iz ustiju Lava XIII.: Bog nas nije htio preko Biblije poučiti u stvarima, koje se ne tiču vjere i morala, dakle ni u povjesnim pitanjima. Prema tome su se biblijski pisci dotakli pitanja samo nuzgredno ne pazeći pri tom na matematičku točnost; oni su povjesne događaje pisali onako po prilici ili kako bi se naš narod izrazio na debelo.[45])

[44]) R. Cornely: Introductio I. raspravljajući o masoretskom tekstu te o različnim grčkim i latinskim prijevodima hebrejskog teksta iznosi dosta primjera, iz kojih se očevidno razabire, da su se prevodioci prevarili, te mjesto jednog imena čitali drugo, i to ili zamijenjujući jedno slovo s drugim ili zbog drugčijeg čitanja samoglasnika. V. napose nekoliko primjera na str. 263.

[45]) Zgodno o ovom veli sv. Augustin: »Mnogi mnogo raspravljaju o onim stvarima, koje su sasvim razborito ispustili sveti pisci, jer nijesu potrebne za vječno spasenje.... Duh Božji, koji je preko njih govorio, nije htio ob ovim stvarima (t. j. onim, koje ne spadaju na vjeru i moral) ljude poučiti« (De Gen. ad lit).

To će nam najbolje razjasniti jedan primjer. U II. Sam. 24,9. čitamo, kako je Joab po naredbi kralja Davida prebrojio Izrael i našao, da je naroda svega »*od Izraela osam stotina tisuća ljudi za vojsku, koji mahahu mačem, a ljudi od Jude pet stotina tisuća*«, a (I. Dnevn .21.5 čitamo, da je Joab pri brojenju našao »*od Izraela tisuću tisuća (= milijun) i stotinu tisuća ljudi, koji mahahu mačem*«, *a od Jude četiri stotine i sedamdeset tisuća ljudi, koji mahahu mačem*«. Koja golema razlika među kazivanjem jedne i druge nadahnute knjige, uskliknut će kogod. Ali će začuđenje prestati, kad saznade, da ni jedan ni drugi bogoduhi pisac nije imao namjere kazati točni broj nego samo popriječni. Pogrješke dakle u pravom smislu riječi nema ni u jednoj ni u drugoj knjizi.

Osim toga valja znati, da su se biblijski pisci kadikad poslužili ispravama drugih pisaca ili su umetnuli u svoju knjigu poslanice, razgovore i tome slično nenadahnutih osoba ne ističući nikakvom riječju njihovu vjerodostojnost. Nije bo sve, što se u Bibliji nalazi, nepogrješivo, nego samo ono, što biblijski pisci odobravaju ili u ime svoje, odnosno u ime Božje, govore. Nitko ne će n. pr. kazati, da je istinito ono, što Židovi kazaše o Isusu, da ima vraga u sebi, ili je tek krivac smrti, a ipak se ti izrazi nalaze zabilježeni u Bibliji i to u Evanđelju. Istina je dakle, da su židovi takva što kazali, ali nije istinit sadržaj njihovih riječi.

Tako nalazimo u obim knjigama Makabejaca vijest o smrti *Antioha Epifana*, ali se ta smrt drukčije prikazuje u jednoj, a drukčije u drugoj knjizi i to ne u nuzgrednim, nego u glavnim momentima iste smrti. Po I. naime knjizi pogl. 6. i 8. i po II. knjizi pogl. 9. slijedi, da je Antioh umro rastočen od crvi i pun jada i nemira na putu, kad se vraćao iz Perzije u Siriju; a u prvom poglavlju II knjige Makabejaca kaže se, da je Antioh bio ubijen u Perziji od svećenika božice Naneje, kad je bio ušao u njezin hram. Opis smrti dakle oprečan je u bitnosti jedan drugome; kako da se dovede u sklad i na koji način možemo kazati, da ni jedan ni drugi pisac nije pogriješio? U istoj Bibliji imademo ključ za srećno riješenje pitanja. Početak naime druge knjige Makabejaca sadržaje poslanicu jerusalemskih židova braći u Egipat, u toj je poslanici priopćena i vijest o Antiohovoj smrti. Valjda se bio pronio glas po Jerusolimu, da su Antioha ubili svećenici božice Naneje u Perziji, pa su na temelju toga jerusalemski židovi opisali tu smrt egipatskim židovima. Nadahnuti pisac druge knjige Mak. time, što je stavio ovu poslanicu u svoju knjigu ne jamči za njezinu istinitost u svemu, što poslanica sadržaje. Vijest dakle o smrti Antiohovoj u toj poslanici nije točna, već treba da se ta smrt točno opiše u I knjizi Mak. i u poglavlju devetom II knjige.[46])

Moderni protivnici Biblije uzdižu počesto rezultate istočnih iskopina protiv povijesničke vrijednosti Biblije. Da li se istočna otkrića ustinu protive Bibliji, vidjet ćemo u posebnom članku, kao što ćemo u posebnom članku progovoriti o tobožnjim pričama asirskim, babilonskim, egipatskim, grčkim i rimskim, kojih da ima u Bibliji. Ovdje još naglašujem sa svom odlučnošću: Posve je krivo mišljenje onih modernih kritičara, koji zbog čudesa opisanih u kojoj knjizi sv. Pisma poriču povijesničku vrijednost istih knjiga. To ne znači pitanje znanstveno riješiti. Pri znanstvenom radu ne smije se uzeti nešto, što tek treba dokazati, ne smije se poreći povijesnička vrijednost n. pr. četvrtom Evanđelju zato, jer sadržaje mnogo čudesa. Valjalo bi prije dokazati nemogućnost čuda, pa onda na temelju toga izvoditi daljne zaključke. Pogrješno je također i nedostojno imena znanstvenog rada, kad se odbacuje kakvo poglavlje Evanđelja ili koje druge knjige samo zato, jer se ne nalazi u kojem neznatnom kodeksu a nalazi se u stotinama drugih, vjerodostojnijih od onoga. Zdrav razum uči, da je između recimo 100 brojeva veća vjerojatnost na 99 nego li na 1; tako je u svakom pitanju, pa i biblijskom. A moderna bi hiperkritika htjela da je sve drugačije.[47])

Pogrešna je s temelja također i ona metoda modernih hiperkritičara, po kojoj sva ona mjesta Biblije, u kojima se nalazi kakvo proročanstvo, nijesu povijesna, jer o kakvom proročanstvu ne može biti govora u povijesnoj knjizi. Takva metoda otkriva puku nevolju kritičara, a ne njihovo traženje

---

[46]) Razlika je između opisā smrti u I knjigi pogl. 6. i 8. i knjigi II p. 9. sasvim neznatna, pa se lako odstrani.

[47]) Ko se želi primjerima uvjeriti, kako nekritički postupaju moderni racijonalisti u raspravljanju o biblijskim pitanjima uopće, a evanđeoskim napose, može pročitati moju raspravu u »Hrv. Straži« VIII. (god. 1909.-1910.) sv. I. II. i IV. pod naslovom »Moderna kritika i Evanđelje«.

istine, pa im je veoma istinito i dosjetljivo progovorio nestor protestantskih bogoslova Th. Zahn: »Nijesu znanstveni razlozi, koji u vašem istraživanju odlučuju, nego jer vi ne ćete, pa po tom i ne možete vjerovati«.[48])

Hronologija Biblije isporedjena s hronoligijom istočnih naroda.

Literatura: P. Schanz: Das Alter des Menschengeschlechts nach der hl. Scrift, der Profangeschichte und der Vorgeschichte. (Bibl. Studien) Freiburg in B. 1896. — R. Rutot: L'etat actuel de la question de l'antiquite de l'homme. Bruxelles 1903. — S. Euringer: Die Chronologie der bibl. Urgeschichte (Bibl. Zfrg. II.11) Münster 1909. — Knabenbauer: Bibel und Chronologie (u časopisu »Stimmen aus Maria Laach«) 1874. — E. Alker: Chronologie d. Genesis im Einklange mit profananer Gesch. 1881. — Isti: Chronologie der Bücher d. Könige, Par. im Einkl. mit der Chron. der Aeg. und Assyrer 1889. — Lederer: Die bibl. Zeitrechnung. Erlangen 1889. Vigouroux: Les livres saints et la critique rat. III. 437-547.

Mnogi se pozivlju na hronologiju starih istočnih naroda: asirsku, babilonsku, egipatsku, da time pokažu pogrešnost biblijske hronologije. To je, da se najkraće izrazim, *preuranjeno.* Hronologija starih istočnih naroda još je obavita gustom maglom, po njoj se teško dade štogod stalna odrediti, te nije uputno precjenjivati je na uštrb biblijske hronologije.

Uopće je hronologično pitanje od davnine veoma zamršeno. Ono bi bilo jasnije da asirska, babilonska, egipatska i biblijska hronologija imade zajedničku točku, odakle bi brojile godine, kao što n. pr. današnji prosvijetljeni narodi imadu godinu porođenja Isusova.

Ali toga kod starih naroda nema. Oni ne broje godine ni od postanka svijeta, ni od prvog čovjeka, ni od potopa, ni od kakvog drugog znamenitog događaja, nego kad hoće da označe, kad je tko živio

[48]) Forschungen z. Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Literatur V (Leipzig 1900.) str. 552.

ili kad se kakav događaj dogodio, ističu godine ondašnjeg vladara.[49])

Tako čitamo u Bibliji: dogodilo se to »*kad Saul bi kralj godinu dana*«, ili te i te godine kraljevanja Davida, Salamuna i t. d. Kod godina ima i potanja oznaka n. pr. u I. knjizi kraljeva gl. 6: »*Četiri stotine i osamdesete godine po izlasku sinova Izraelovih* iz zemlje Egipatske, *četvrte godine kraljevanja Salamunova nad Izraelom,* mjeseca Zija, a to je drugi mjesec, poče (Salamun) zidati dom Gospodinu«. Ali tko će znati točno odsjeći, kad su Izraelci izašli iz Egipta, dotično kad je Salamun vladao?

Isto se tako označuju godine i u drugim drevnim spomenicima istočnih naroda. Tako n. pr. na različnim spomenicima nađenim na obalama gornjeg Tigrisa čitamo: »U šestoj godini moga vladanja (govori Salmanassar II. kralj asirski) podigoh se iz Ninive i krenuh put rijeke Balih«. — »U jedanaestoj godini moga vladanja podigoh se iz Ninive i pređoh Eufrat«. — »U osamnaestoj godini moga vladanja pređoh po sedamnaesti put Eufrat«. Ovako i na drugim spomenicima.[50]) Godine su dakle označene, ali tko će znati sigurno reći, u koji vijek prije Isukrsta ide šesta, odnosno jedanaesta, osamnaesta godina vladanja Salmanassara?

Na temelju različitih spomenika što su nađeni u novije doba, ustanovljuju doduše historici niz starinskih hronologija, no tko će kazati, da je taj niz u svemu točan, kad se znade, kako je malen broj nađenih spomenika i kako su manjkavi natpisi na njima? Tko će kazati, da su sve dinastije dotičnih država točno pobilježene i da je rodoslovlje pojedinih dinastija savršeno? Biblijski pisci nijesu dakle gledali na točnost u prikazivanju hronologije; ispuštaju

[49]) U Mojsijevim knjigama imademo dvije točke, koje bi nam mogle poslužiti da odredimo drevnu hronologiju, naime *početak ljudskoga roda,* t. j. stvorenje Adama i sveopći *potop;* ali, kako dobro opaža Aem. Schöpfer (Die Geschihte des Alt. Testam. str. 78.) nije u hronologiji Pentateuha sistematično obrađena na temelju ovih dviju prolaznih točaka, a i ne može se sa stalnošću odrediti, kada je početak ljudskoga roda odnosno, kada je bio potop, pa nam zato te točke malo ili ništa ne pomažu za sretno rješenje hronologičnoga pitanja.

[50]) Spor. H. Gressmann: Altorientalische Texte und Bilder zum Alten Testamente Tübingen 1909. I. B. Texte: str. 110. i d. Gressmann je u njemačkom prijevodu iznio cjelovite pronađene asirske natpise

obično dosta toga u rodoslovlju i spominju samo nekoja koljena, a to možemo analogično ustvrditi i o drugim istočnim piscima.[51]) Ispoređivati dakle hronologiju Biblije sa hronologijom drugih istočnih naroda, te uzvisivati drugu, a prvu proglasiti pogrješnom, ne stoji, kao što ne stoji ni biblijsku hronologiju proglasiti apsolutno i jedino točnom.

Znamo pozitivno — ispoređujuć masoretski, samaritanski i aleksandrijski tekst Mojsijevog Pentateuha — da se oznake godina u pojedinim tekstima znatno razilaze, akoprem su sva tri teksta autentična i vjerodostojna. Tako n. pr. godina *potopa,* brojeći od Adama, bila bi po masoretskom tekstu 1656, po samaritanskom 1307, a po aleksandrijskom 2244. Razlika dakle prilično velika. Isto tako izlazi različita godina Isusova rođenja. Po Vulgati (koja uz malu iznimku slijedi masoretski tekst), padala bi godina porođenja Isusova oko 4000 godina od Adama, dočim po aleksandrijskom tekstu bila bi 5199. Crkva se u ovom drži sasvim indiferentno; tako da je odredila kao pripravu Božiću četiri same sedmice, da time označi, da je ljudstvo četiri tisuće godina (p. V.) očekivalo Spasitelja, a ipak na Badnji dan, kad se je po katoličkim crkvama svečano pjeva Božićni Martirologij, čuje se, da se je Isus porodio godine od stvorenja svijeta t. j. od Adama pet tisuća sto i devedeset i devete. Ovome postupanju crkve ne treba se čuditi, kao što se ne treba čuditi nesuglasju u biblijskoj hronologiji. To je pitanje za vjeru sasvim indiferentno. Jer da se Isus rodio 5000 godina poslije

[51]) Tako je uradio sv. Matej u poznatom rodoslovlju Isusovu (u 1 pogl.). Matej je rodoslovlje Isusovo razdijelio u tri razdoblja: jedno od Abrahama do Davida, drugo od Davida do sužanjstva babilonskoga, a treće od sužanjstva babilonskoga do Isusa; u svakom je razdoblju zabilježio samo 14 koljena. A ipak, kako se razabire iz Geneze i drugih knjiga St. Z. bilo je zacijelo između jednog i drugog razdoblja više od 14 koljena. Maurenbaecher, kojega doslovce prevodi Trstenjak (str. 112.). čudi se ovome, a čude se ovome i nekoji drugi te pitaju: gdje je istina u Matejevom kazivanju? Odgovor je sasvim lak. Matej je pobilježio samo glavnija koljena a nije nam htio nanizati čitavo rodoslovlje Isusovo; tä u tu svrhu bio bi morao stotinu drugih koljena spomenuti, jer je od Abrahama do Isusa proteklo preko 2000 godina. Ali Matejeva svrha nije bila da napiše pregled rodoslovlja Isusova, nego da Isusa prikaže pravim Mesijom, Spasiteljem svijeta.

stvorenja Adama ili 4000, vjerniku je to svejedno, glavno je, da se Isus rodio. Ili je potop bio g. 1656. ili 1307. ili 2244., u to ga vjera malo ulazi, glavno je, da je potop bio. S druge strane valja znati, da hebrejski jezik nema posebnih aritmetičkih oznaka za brojeve, nego se isti označuju alfabetom tako, da (aleph znači 1, (Beth) 2, (Ghimel) 3 i t. d. — Budući da se lako zamijeni jedno slovo s drugim, to pri računanju može nastati uprav golema razlika.

Uzmimo n. pr. da se radi o tisućama. Četiri tisuće označuju se slovom Daleth pridodavši povrh slova samo dvije točke. Ako tkogod zamijeni Reš s Daleth, to napiše eto odmah mjesto četiri tisuće ravno dvijesta tisuća. A to je razlika i te kako velika. U današnjem masoretskom tekstu brojevi se redovito označuju potpunim imenima, ali znajući kako su se u prvašnja vremena iste riječi pisale pokraćeno — o tome nas uvjeravaju mnogi starinski kodeksi — nije čudo, da su se i brojke skraćeno označivale naime njihovim posebnim alfabetskim oznakama, a ne riječima. A kako se današnji masoretski tekst temelji nastarim kodeksima, to je shvatljiva netočnost u brojevima.

Iz svega dakle rečenoga slijedi, da biblijska hronologija u današnjim tekstima nije baš suglasna ni jasna, kao što nije suglasna ni jasna hronologija drugih starih istočnih spisa. Kojemu se tekstu Biblije ima u pogledu hronologije dati prednost, ne može se kazati; a sve kad bi se i dokazalo, da bibl. hronologija ni u jednom tekstu nije savršena, ne bi tim nepogriješivost Biblije ni najmanje stradala, jer namjera bogoduhnih pisaca nije bila u stanju podati nam savršenu hronologiju davnih događaja.

Protivurječja u Bibliji.

U Bibliji se sadrži sama riječ Božja. Bog je, koji govori preko svih knjiga, počevši od Geneze do Apokalipse. Bog je istina, koji ne može prevariti ni prevaren biti i koji samomu sebi ne može protusloviti. Kad bi u Bibliji bilo protivuriječja, valjalo bi kazati, da Bog samome sebi protuslovi, a to se o Bogu ne može kazati. Moramo dakle već »a priori« ustvrditi, da u Bibliji protivurječja ne može biti.

Nekoji ipak nalaze, a nalazili su već i prije u Bibliji protivurječja.Priznat ćemo i mi, da se u kojemgod izdanju Biblije od crkve neodobrenom može naći pravih protivurječja, ali se u tom slučaju radi o iskrivljenju kojeg biblijskog teksta — bilo hotimice, bilo nehotice — pa je sasvim razumljivo, da taj tekst može biti protivuriječan drugim mjestima Biblije. Povijest svjedoči, da su protivnici sv. Pisma iskrivili već davno mnogi tekst i da je taj tekst potom bio u očitom protuslovlju s drugim dijelovima Biblije.[52]) Dosta je dakle popraviti iskrivljeni tekst i protivurječja će odmah nestati. Inače sva protivurječja, koja nekoji nalaze i u najboljim izdanjima Biblije, jesu samo *prividna protivurječja,* koja se s malo boljeg proučavanja i razumijevanja biblijskog teksta lako odstrane.

Tobožnja protivurječja Biblije iznose mnogi moderni kritičari kao jak dokaz, da je Biblija ljudsko djelo, i da o nadahnuću Biblije ne može biti ni govora. Tvrde pak, da ih ima na svakoj stranici, u svakom poglavlju. Evo n. pr. što govori već spomenuti P. Wernle u svom djelu «Einführung in das theol. Studium» str. 66: «Treće i to najvažnije (što se mora držati o Bibliji) jest ovo: biblijske knjige sadrže toliku množinu izvanjskih i unutarnjih protivurječja (eine solche Menge von aüsseren und inneren Widersprüchen), da se nikako ne mogu držati djelima Božje objave, već «dokumentima dugog religijoznog razvoja, punog protivurječja, u kome se razne religije medusobno bore». Uvidio je i sam Wernle, da je ova tvrdnja odviše smiona i da čudno zvoni, pa je zato odmah pridodao: «Ove tvrdnje ne će odmah svi odobriti, ali ipak držim da će je svaki pošteni čitalac odobriti». — I u plagijatu Trstenjakovu imade govora o protivurječju Biblije. Na 11 punih stranica iznosi se tu na koncu sveg i svašta, da se pokaže biblijsko pripovijedanje protivurječnim, nedosljednim, besmislenim. No primjeri su tako nesrećno odabrani i nespretno stilizovani, da će pametni čitalac lako stvoriti zaključak, da su ta protivurječja u glavi onoga, koji je to pisao, a ne u Bibliji. Poradi nekojih nevještijih osvrnut ću se ipak ovdje na nekoje od tih protivurječja i riješiti ih.

---

[52]) Tako je n. pr. 19.redak Matejevog Ev. gl. 1. u sirskom prijevodu, što je nađen g. 1892. na Sinaju, očito iskrivljen, pa je za to protivuriječan. U tom naime retku čitamo: «Josip, kome bi zaručena djevica Marija, *rodi* Isusa, koji se zove Krist», a imalo bi biti: «A Jakov rodi Josipa, muža Marijina, *od koje* se rodi Isus, koji se zove Krist«. Potanje o ovom retku u III. dijelu ove knjige u članku »Isus, sin Josipov«.

Pri rješavanju protivurječja Biblije valja u glavnome paziti na to, da izraz postavljen na jednom mjestu može biti protivuriječan, a postavljen na drugom mjestu ne će biti. Sve stoji do toga, kada, za koga i u koju svrhu je nešto napisano. Svatko će drugačije govoriti djeci, negoli starcima, a onaj, koji ne shvaća, da je na jednom mjestu govor za djecu a na drugomu za starce, lako će naći protivurječja. Smisao se opet kojega izraza mijenja prema prilikama u kojima je izrečen. Valja nadalje znati, da je razlika između Staroga i Novoga Zavjeta. Stari Zavjet bio je priprava Novom; prema tome nešto, što je vrijedilo u St. Z. (n. pr. žrtve), ne vrijedi više u Novom; isto je tako bio S. Z. prema Novom nesavršen, te je posve razumljivo, da su nekoje stvari, koje su bile dopuštene u St. Zavjetu, a zabranjene u Novome. Na to valja da pazi svatko, tko čita sv. Pismo. A valja imati na pameti i to, da sveti pisci više puta popunjuju jedan drugoga; što je jedan kazao o kojem događaju, drugi mimoilazi i kaže nešto nova, neku novu priliku, u kojoj se zbio taj događaj; tko ne zna, da ovaj drugi pisac ima na pameti pisanje prvoga, kazat će, da je među pripovijedanjem tih dvaju pisaca protivurječje, a uistinu ga nema.

Ko ima ovo na pameti, lako će riješiti sva tobožnja biblijska protivurječja, koja su iznesena u Trstenjakovu plagijatu i — drugdje.

Ako na primjer Bog preko Mojsija traži od naroda žrtve paljenice; a preko proroka isti Bog govori, da Mu se ne mile te žrtve, nema tu protivurječja nikakova: jer u prvom slučaju govori Bog o žrtvama, prikazanim pravom, čistom nakanom, da se Višnji proslavi, a u drugom slučaju govori o žrtvama, koje su se prikazivale iz običaja, bez ikakove unutrašnje pobožnosti. Naravno je, da se prikazivanjem takvih žrtava ne može Bogu ugoditi, kao što mu ne ćemo ugoditi dugom molitvom, koja ide samo iz ustiju, a ne iz srca; takvu molitvu Gospodin naš Isukrst kudi, premda inače toliko puta zapovijeda moliti. Ili kad u St. Z. čitamo, da je nešto izričito zabranjeno, n. pr. *jesti meso s krvlju,* a u Novom se Z. to dopušta, nema tu protivurječja, jer je dolaskom Isukrstovim prestao vezati Mojsijev zakon u pogledu sudbenih i ceremonijalnih propisa.

Kad u Bibliji na jednom mjestu čitamo, da je samo jedan Bog a drugdje u istoj Bibliji ima ipak govora o bogovima, nema tu protivurječja, jer se u prvom slučaju kaže, da imade jedan

pravi Bog, a u drugom je slučaju govor o kumirima, o krivim bogovima, koje su poganski narodi umišljali, a koji — po kazivanju iste Biblije — ne opstoje. — Ili kad čitamo u B.: «Bog nije čovjek da laže, ni sin čovječji, da se pokaje», a na drugom mjestu ipak čitamo: «Pokaja se Gospodin, što je stvorio čovjeka» itd. nema ni ovdje nikakova protivurječja. U prvom slučaju govori se o Bogu, kakav u istinu jest, savršen, sveznajući, svet, nepromjenljiv u svojim odlukama a u drugom se slučaju govori o Bogu antropomorfistički, t. j. tu se Bog uzima kao čovjek, te je smisao: «Tolika je zloba ljudska, da bi se isti dobri i presveti Bog, kad bi bio kao čovjek, pokajao, što je čovjeka stvorio». Ali odatle nipošto ne slijedi, da je biblijski pisac htio kazati, da se Bog u istinu *kaje*. — Isto tako, kad je Bog na koncu stvaranja proglasio sva stvorenja dobrima, a poslije — prije potopa — proglasio sva zlima, stvar je u sebi posve razumljiva: svako je stvorenje, kako je izašlo ispod ruku Višnjeg Tvorca dobro u potpunom smislu riječi, ali su se ljudi vremenom izopačili, dakle već nijesu bili dobri; a bila je tolika zloća ljudska, da su — govoreći hiperbolički — i sva stvorenja na zemlji poprimila iskvarenost od ljudi. — Isto tako čitamo u Bibl.: Bog na jednom mjestu zabranjuje ubiti, t. j. privatni čovjek ne smije ubiti drugog čovjeka — osim u slučaju nužne obrane; na drugom mjestu pak Bog izričito zapovijeda, da se zlikovac, ali tu se razumije po zakonodavnoj vlasti, koja može osuditi na smrt. Protivurječja dakle nema.

Ako se Isus družio s grješnicima i jeo s njima, to je činio namjerom, da ih na pravi put stavi; ne protivi se tome što sv. Pavao zabranjuje Korinćanima općiti s grješnicima, jer je sv. Pavao time htio opomenuti Korinćane, da se ne dadu zavesti od grješnika, a ne da prekinu s njima svaki saobraćaj. Tä znamo, da je i sam sv. Pavao općio s poganima i grješnicima, a to za to, da ih obrati. — Isukrst kaže: «Ne kunite se nikako!» a sv. Pavao piše u poslanici Galaćanima: «Ali ako vam i anđeo s neba javi drukčije evanđelje, nego što vam mi javismo, proklet da bude!» Eto dakle protivurječja u Bibliji! Učitelj zabranjuje kleti, a učenik kune. Protivurječja ipak nema, jer Isukrst nije apsolutno zabranio kleti se, nego kleti se bez prave potrebe; a opet sv. Pavao se ovdje ne kune, nego proklinje one, koji naučavaju krivu nauku, ili točnije govoreći nije ovdje govor o proklinjanju, nego grčki izraz „ἀνάθημα ἔστω anathema sit» znači zapravo «neka bude izopćen iz crkve, neka ne ima dijela ni odnošaja s vama!» — Kad su Ivana Krstitelja pitali, je li on Ilija, odgovara da nije, jer ustinu Ilija nije bio; a Isukrst u Mt. 11, 44. veli o Ivanu: »On je Ilija, što ima doći«. Time

Isus nije kazao, da je Ivan pravi Ilija, nego kao drugi Ilija, kao što bismo mi kazali, da je Nikola Šubić Zrinjski - Leonida. Zato je Isus i kazao pred onim izrazom: »ako hoćete držati«, Ivan je Ilija, t. j. ako dobro razumijete, što hoću kazati. — Iz više mjesta Evanđelja razabiremo, da Isus zna sve: kad je pak govor o sudnjem danu veli Isus, da ni On ne zna kad će biti, t. j. ne zna — kako bi se kazalo — «scientia communicativa» u koliko ne drži zgodnim, da učenicima to očituje; Isus naime za sebe znade, kad će biti sudnji dan, ali apoštolima o tom ne će da kaže: On dakle *odnosno prema njima* ne zna kad će biti. Isukrst uči: »Ko reče bratu svojemu budalo! bit će kriv paklu ognjenome« naime tko reče mržnjom u srcu, zlom svrhom, bez uzroka. Tome se dakle ne protivi, što je i sam Isus govorio farizejima: «budale slijepe»; i slične oštrije izraze, jer su farizeji takva što zaslužili, a opet ih je On htio time popraviti, a ne naprosto uvrijediti.

Ko znade da evanđelisti popunjuju jedan drugoga, lako će riješiti sva tobožnja protivurječja među Ivanovim evanđeljem i sinoptičkim evanđeljima (tri prva evanđ.); ili među Knjigom Kraljeva i Dnevnika. Zato nema nikakova nesuglasja, još manje protivurječja u kazivanju uskrsne vijesti u čtvrtom evanđelju i u evanđeljima sinoptika, premda, što je Ivan spomenuo prikazanje uskrsnulog Spasitelja učenicima bez Tome, zatim svim učenicima, a napose Petru, o čemu kod prvih evanđelista nema govora. Ne smije se držati protivurječjem ni to, što Ivan spominje samu Mandaljenu, da je došla na grob Spasiteljev, a Matej spominje dvije Marije, Marko tri, a Luka više žena; jer Ivan, kad imenuje samu Mandaljenu, ne isključuje ostale žene, nego imenuje samo onu jednu kao najpoznatiju, o kojoj je u njegovom evanđelju opetovano bilo govora; tako i Matej, odnosno Marko spominjući dvije (ili tri) žene, ne poriče da ih je bilo više. Kad se opisuju n. pr. vojne Napoleona Bonaparte, može se pri kakovoj pobjedi spomenuti on sam ili još koji general uza nj ili više njih, a da u tom nema nikakva protivurječja, jer svaki znade, da spominjanje samoga Napoleona ne isključuje drugih. A baš u ovom smislu imadu se tumačiti mnoga tobožnja protivurječja u Bibliji.[53])

---

[53]) Uopće se u svakom boljem i opširnijem «Uvodu u sv. Pismo» rješavaju prividna protivurječja pojedinih knjiga, kad je govor o toj knjizi ili o skupu pojedinih knjiga. Napose se tu tumači odnošaj između prvih triju evanđelja i između četvrtog i dokazuje, kako među njima nema nesuglasja, kao što to protivnici tvrde. Vidi n. p. Cornely: Introd. IV. 261-301 pod naslovom «De quarti Evangelii ad synoptica relatione».

Nedosljednosti i besmislenosti u Bibliji.

Nedosljednim biti znači misliti, govoriti ili činiti nešto protivno onome, što smo prije govorili i činili, odnosno mislili u istim prilikama. Nema dakle nedosljednosti, kad se drukčije radi zbog drugih prilika, ili kad se ne ispune pogodbe, koje se zahtijevaju. Tako je Bog bio obećao narodu izraelskome, da će biti zauvijek srećan, ako bude Njemu vjeran; Izraelci se iznevjeriše Bogu, i On ih je predao u ruke tuđih naroda. To je posve dosljedno uradio. — U Bibliji čitamo, da je bilo zabranjeno Izraelcima ženiti se sa ženama tuđih naroda, a ipak u njoj čitamo, da je n. pr. Salamun uzimao tuđinke za žene i to mnogo njih. Biblija je ovdje sasvim dosljedna, jer *izričito kudi* ovaj Salamunov postupak, *te ga proglasuje nedopuštenim.*

Isus je kazao, da nije došao ukinuti zakone ili proroke, nego ispuniti, pa ipak pušta učenike da trgaju klasje u subotu, a i sam taj dan liječi na sablazan farizeja, koji su to držali nedopuštenim u dan subotni. Isus je sasvim dosljedno radio, jer se takovi posli nijesu protivili zakonu, nego su farizeji krivo shvaćali zakon o svetkovanju subote. A valja znati i to, da je Isus zakonodavac Novog Zavjeta, koji je nešto ostavio iz Starog Zavjeta, premda većinu toga ukinuo, naime ono, što se ticalo sudbenoga i ceremonijalnoga zakona židovskoga. Tako je na primjer Mojsijev zakon dijelio životinje u čiste i nečiste, te prve dopuštao jesti, a druge ne. Isus ne poznaje te razlike, za Njega nema ništa, što čovjek ne bi smio jesti. Ona je dakle zabrana imala u St. Zakonu svoju posebnu svrhu; u Novom Zakonu propisuje Isus, da se čovjek čuva onoga, što izlazi iz srca, naime zlih misli, preljubočinstva, ubojstva, bluda itd. — Isus je bio — kako nam kažu evanđelisti — prava blagost, koji je učio mir i ljubav, a ipak isti evanđelisti o njemu zabilježiše, da je kazao: «Mislite li, da sam došao da donesem mir na zemlju? Ne, nego mač i razdor!» I ovo je posve dosljedno, jer je Isus naučavao pravi mir s Bogom, koji se postizava samo kroćenjem svoje strasti i napuštanjem svega, što bi nam smetalo kad se radi o slavi Božjoj. To je značenje mača i razdora na ovom mjestu. — Na zadnjoj večeri pred samu smrt kazao je Isus učenicima: «Sada, koji ima kesu, neka je uzme, tako isto i torbu, a koji nema, neka proda haljinu svoju i kupi mač». A kad je malo zatim Petar u vrtu Getsemanskom zamahnuo mačem, nije Isus dopustio učenicima, da Ga mačem brane, već je rekao Petru: «Metni mač svoj na mjesto njegovo jer svi, koji se maše mača, od mača će poginuti!« Gdje je ovdje dosljednost? No treba znati, da u prvom slučaju nije Isus

htio kazati učenicima, neka uistinu nabave mač, nego im je otkrio, da ide u susret strašnom događaju, kad će i mač doći u porabu, i ko bi se htio braniti, bio bi mu potreban mač. On ide dragovoljno u smrt, stoga ne će, da Ga tko brani.

Kad se dakle Biblija dobro razumije, nema u njoj nikakve nedosljednosti, još manje besmislenosti. Ako je Juda u vrtu Getsemanskom poljupcem dao vojnicima znak, da upoznadu Isusa, nije to učinio bez razloga (bez smisla). Bila je noć, pa bi bili poglavari svećenički, koji su inače poznavali Isusa, mogli lako uhvatiti kojega apoštola mjesto Isusa, a opet je glavno bilo, da vojnici rimski, koji Isusa zacijelo nijesu dobro poznavali, upoznadu tko je Isus. Tâ vojnici a ne tko drugi, uhvatiše i svezaše Isusa. Što je Petar za tom četom išao, premda je bio otkinuo mačem uho jednomu od čete, ne moramo se tome čuditi, jer se u onoj noćnoj vrevi nije moglo raspoznati, tko je zamahnuo mačem, a sve su misli bile okupljene oko Isusa, pa na drugo nije nitko ni mislio. Petar je mogao nesmetano *«izdaleka»*, kako naglasuju evanđelisti, slijediti Isusa, pa i približiti se ognju. Tu ga ipak prepoznaše; a baš nam to lijepo pokazuje, kako je posve vjerojatno i smišljeno kazivanje evanđelista. Tko će se čuditi, što su se Židovi onako nenadano okrenuli, protiv Isusa, dok su jučer vikali «Hosana!» viču danas «Propni Ga!», kad upoznade, kako je nestalan bio židovski puk i kako se lako dao zavesti? A zar nema i danas primjera slične nestalnosti i promjenljivosti kod evropejskih naroda? A može se opet kazati i to, da nijesu isti bili oni, koji su vikali «Hosanna» i koji su vikali »Propni Ga!« Jeruzalem je u vrijeme Isusovo brojio preko milijun stanovnika; sred tog mnoštva bili su nekoji za Isusa, a nekoji protiv Njega; lako se dakle može u sklad dovesti kazivanje evanđelista o Isusovom svečanom ulasku u grad i o Njegovoj osudi i kako se narod u oba slučaja ponio.

Pristaše su Isusa svečano dočekali, a protivnici su Ga na križ propeli.

Čudorednost i religija Biblije.

Od davnih se vremena pa sve do dana današnjega uzima Biblija općenito vrelom čistog, nepatvorenog morala, zlatnom posudom, u kojoj se krije nauka, koja čovjeka u duši oplemenjuje. Ako su kadgod krivovjerci Biblijom u ruci učili što nemoralna nije tome kriva Biblija, nego oni, koji su je iskrivljivali. Pred moralnom veličinom Biblije stoje osup-

nuti isti njezini protivnici i primorani su to javno istaknuti.[54])

Biblija nas ne uči religiju straha i sužanjstva, religiju opačine, koja ponizuje čovjeka, kako to uči persijski Zent-Avesta ili indijski Vedam, kineski King ili turski Koran, nego nas uči religiju ljubavi i slobode, religiju kreposti, koja oplemenjuje čovjeka, po kojoj se čovjek usko sjedinjuje s višnjim svojim gospodarom Bogom, od koga je stvoren, i za koga je određen. Biblija nas uči, da smo svi po Bogu braća, i da se stoga moramo međusobno ljubiti ne samo riječima, nego i djelom: gladna da nahranimo, žedna napojimo, gola zaodjenemo, žalosna utješimo. Ona nam nalaže, da oprostimo uvrjede, da ljubimo neprijatelje, što više, da dobro činimo onima, koji nas mrze i progone.

Ako se i čita u Bibliji «Oko za oko, zub za zub; kako tko ošteti tijelo čovjeku onako, da mu se učini» nije se time dopuštala privatna osveta, nego se odredila sudbena kazna, koju je krivac po zakonu morao podnijeti. Ako Job proklinje dan, u koji se rodio i tuži se na Boga, što ga je zapustio, nijesu to kletve u pravome smislu riječi, nego bolni izlijevi duše, koja silno trpi i kojoj se pri nekim časovima čini, da ju je i Bog zapustio. Ako Psalmista moli Gospodina: «Ustani, Gospodne, u gnjevu svojem; digni se na žestinu neprijatelja mojih, probudi se meni na pomoć i otvori sud» (Ps. 76) ne želi time Psalmista propasti svojih neprijatelja, nego — kako se iz konteksta lasno opaža — da bude proglašena nevinost njegova i da prestanu klevetanja njegovih neprijatelja na nj.

Biblija nam ne postavlja samo zlu stranu čovječju, nego i dobru, ne govori samo o čovjeku pa-

[54]) Tako — da samo jednoga spomenu — J. J. Rousseau u svom «Emilu» napisa ove spomena vrijedne riječi: «Ispovijedam, da me veličajnost sv. Pisma zadivljuje, svetost evanđelja šapće mi srcu... Gledajte knjige filozofa sa svom njihovom kićenosti, kako su malene prema ovoj. Je li moguće, da je ta knjiga ujedno tako uzvišena i tako priprosta djelo ljudsko? Je li moguće, da Onaj, čiju povijest donosi, nije drugo nego čovjek? Djela Sokratova, o kojima nitko ne sumnja, mnogo su manje posvjedočena, nego djela Isusa Krista. Takovih čudorednih nauka i takovim načinom ne bi bio jedan Zidov napisao. Biljeg istine, što ga evanđelje nosi, čist je, divan, nedostižan. Tko bi to izmislio, bio bi divniji i slavniji od istoga junaka, čiji život opisuje, naime Isusa Krista». — Vidi: Hettinger: Apologie II 448.

lom po grijehu, nego i uzdignutom blagom desnicom Svevišnjega. Biblija nam govori o rastrovanosti čovjeka tečajem stoljeća, ali nam iznosi i svijetle primjere pravednika, koji su i sred opće pokvarenosti znali biti kreposnima. Čitamo u Bibliji, da bijasmo djeca srdžbe po grijehu, ali čitamo i to, da smo otkupljeni dragocjenom krvlju prečistog Jaganjca, Jedinorodenoga Sina Božjeg, koji nas hoće svete, čiste i bez mane da izvede pred prijestolje Božje. Nije dakle nauka Biblije puna tamnog pesimizma, nego je puna slatke utjehe za svakog čovjeka, nauke, koja nas krijepi i potiče na viteške čine.

Imade uistinu u Bibliji nekojih izraza i opisa, koji modernim ušima zvuče začudno i sablažnjivo, budući da to može zlo djelovati napose na mladež, ne iznosi se to u Biblijama, što su za nju određene. No tim se izrazima ne treba čuditi. Svaku knjigu treba prosudivati prema duhu onog vremena, u kome je napisana; a u vrijeme, kad je Biblija — poimence Stari Zavjet — pisana nijesu ti izrazi ni opisi bili začudni ili sablažnjivi, nego nešto obično i u sebi indiferentno. Ako nadahnuti pisac pripovijeda nekoje sablažnjive događaje, ne kani ih time preporučiti, nego ih povijesnom objektivnošću iznosi. Ako se opet u Bibliji opisuje na široko koje nemoralno, bludno djelo, ne čini to nadahnuti pisac namjerom, da čitaoca zavede, da u njem strasti uzbudi, jer na mjestima otvoreno izjavljuje, da je to grijeh, a na mjestima se negodovanje čita, kako bismo mi danas kazali, između redaka. On to naprosto priopćuje i opisuje prema načinu pisanja onog doba, kad se svaki događaj ili stvar naširoko i u potankostima prikazivalo. Neke sličnosti davnom stilu naći ćemo i u pripovijestima i pjesmama našega priprostog naroda, gdje također susrećemo trivijalnih izraza, koji su rečeni naivno, bez zle svrhe. Kod starih pisaca poimence povjesničara n. pr. kod Herodota opažamo isti način pisanja u ovom pogledu, a da uza sve to te knjige nijesu proglašene nemoralnim.

Ali ako je Biblija riječ Božja, upitat će kogod, kako to, da tu imade nečednih, trivijalnih izraza? Na to je pitanje odgovor posve lak. Bog je stvoritelj cijele naravi, pred Njegovim očima nema ništa niska, nečedna, trivijalna, kao što ne bi bilo ni u

očima ljudskim, da prvi čovjek nije sagriješio. Pokvarena naša narav spotiče se o neke predmete, koji su u sebi posve indiferentni. Zato je i kazao sv. Pavao: «Sve je čisto onima koji su čisti».

Ni riječ, ni opis, ni pripovijest, u koliko je riječ, opis, pripovijest nije ni trivijalna ni netrivijalna: trivijalnost i netrivijalnost stoji do čovjeka, koji to izgovara ili sluša, odnosno čita. Sve stoji do svrhe, koja se hoće tim postići. Jedan te isti izraz izrečen u različnim prilikama može imati i ima različitu moralnu vrijednost, može biti dobar, zao ili naprosto indiferentan. Isto treba reći i o slikama, pripovijestima i t. d. Ko ne zna, da u nekojim liječničkim knjigama ima svakakvih opisa i slika? A ipak te knjige ne samo što nijesu zle, nego su dobre i korisne, jer im je plemenita svrha, da se razne ljudske bolesti upoznadu i izliječe. To vrijedi o moralkama i sličnim knjigama, kao i o nekim izrazima sv. Pisma, poimence o izrazima u Mojsijevom zakoniku. Mojsije je otkrio narodu nekoje mane namjerom, da ih narod izbjegava. On to u ime Božje izričito zapovijeda.

Bibliju bismo dakle mogli okriviti u pogledu trivijalnosti, kad bi se dokazalo, da su biblijski pisci bili vođeni zlom svrhom, da u čitaocima uzbude strast, kako to neki bestidni romanopisci učiniše. Ali to se ne može dokazati, što više, stvar je obratna. Tä tko nezna, da na mnoštvo mjesta biblijski pisci oštro osuđuju i zabranjuju sve, što se može razumjeti pod bludnošću?

Što su nekoji sveti ljudi u St. Z. imali više žena, tome se nije čuditi. Poligamija (više ženstvo) bila je, a još je danas u običaju kod svih istočnih naroda, a Bog nije taj običaj u St. Z. zabranio, premda ga nije ni preporučivao. Takove su bile prilike onoga doba, te višeženstvo nije imalo onako slabih posljedica, kako bi ih imalo danas. Višeženstvo svetih muževa St. Z. mora se dakle prosuđivati ne s gledišta kršćanskoga — jer oni nijesu bili kršćani — nego s gledišta St. Z. i ondašnjih običaja, po kojim je višeženstvo bila stvar posve obična i dopuštena.

Već su se za vrijeme sv. Augustina nekoji spoticali o tom i pitali, da li se imaju držati za pravednike oni patrijarhe, što su u isto vrijeme imali više žena. I sv. Augustin isprvice nije znao, što da na takvo pitanje odgovori, kako to pripovijeda u svojim »Ispovijestima«, u kojima također veoma lijepo rješava to pitanje. Donosimo evo u cjelini riječi sv. Naučitelja:

»Nijesam poznavao ni one prave unutarnje pravde, koja ne sudi po običaju nego po pravednom zakonu Boga svemogućega, koji uređuje različne običaje prema razlikosti zemalja i vremena, premda On ostaje uvijek i svuda isti, ne ovdje ovaki, a ondje onaki, ne sada ovaki a negda onaki, po komu su pravedni Abraham i Isak i Jakov i Mojsije i David i svi oni, koji su iz Božjih ustiju bili pohvaljeni, a koje su za nepravedne držali neznalice, *što sude po čovječjem danu* i mjere običaje cijeloga roda ljudskoga svojim običajem; isto kao kada ko nerazumijući se u oružje, ni što je za koje udo, pokriva glavu goljenkom, a na noge obuva kacigu, pa mrmlja da ne pristaju; ili kad je u koji dan popodne određeno za praznikovanje, pa se ko tuži što ne može ništa izložiti na prodaju, dok mu je u jutro bilo dopušteno; ili kad bi ko vidio, gdje jedan sluga u jednoj kući radi nešto što ne može raditi, ko poslužuje pićem ili da se može za konjušnicom činiti što nije dopušteno za trpezom, te bi se ljutio, što u istoj kući i u istoj obitelji nije svima vazda dopuštena ista stvar. Tako rade oni, što se srde, kad čuju, da je pravednicima u prošle vijekove bila dopuštena koja stvar što sada pravednicima nije dopuštena, i da je Bog prema prilikama vremena onima dao jedne zapovijedi a ovima druge i da postaju i jedni i drugi podložni istoj Njegovoj vječnoj pravdi. A ipak ti isti dobro vide, kako u jednom te istom čovjeku i u jednom te istom danu, u jednoj te istoj kući jednome članu pristoji jedno a drugome drugo; kako ono, što je do sada bilo dopušteno, sad više nije; kako se ono, što se na jednom mjestu dopušta ili naređuje, na drugome s pravom zabranjuje i kazni. Dakle pravednost je raznolika i promjenjiva? Nipošto, ali vremena, kojima ona vlada ne teku uvijek jednako, jer su vremena...

Opačine, što su protiv naravi, kao n. pr. one Sodomljana, imaju se vazda mrziti i kazniti, jer kad bi ih i svi ljudi činili, svi bi bili krivci istoga zločina pred Božjim zakonom, jer Bog nije stvorio ljude da se ovako vladaju među sobom, jer kad *prekoračenom* bludnošću gnjusimo svoju narav, tada raskidamo svezu koja nas ima vezati s Bogom, koji nam je narav dao. Naprotiv prestupci, što su protiv ljudskih običaja, imaju se izbjegavati kako nas ti različni običaji kod različnih naroda duže; jer nijednomu građaninu ili tuđincu ne može biti dopušteno da po svojoj volji krši red, što su ljudi kojega grada ili naroda među sobom običajem ili zakonom utvrdili; jer je grdan svaki dio što se s cjelinom ne slaže. Ali kad Bog zapovijeda što proti običaja ili ugovora kojega mu drago na-

roda, i ako se to nije tu nikad činilo, ima se činiti; a ako se bilo zabacilo, ima se opet uspostaviti; a ako nije još bilo uvedeno, ima se uvesti. Jer ako kralj može u svojoj državi zapovjediti nešto, što prije ni on ni ikoji mu predšasnik nije bio zapovjedio, i slušamo ga, a da se tim ne vrijeđa državni red, pače bismo ga vrijeđali, kad kralja ne bismo slušali, jer je opći ugovor kod svih naroda, da se imadu slušati kraljevi, koliko se više nema slušati bez oklijevanja ono, što zapovijeda Bog, koji je kralj svih stvorenja? Jer kako se u ljudskom društvu starija vlast ima slušati više nego mlađa, tako i Boga imamo slušati više nego ikoga drugoga«.[55])

Starinsko shvaćanje božanstva i Bog Biblije.*)

Stari narodi shvaćali su božanstvo sasvim priprosto. Njihov Bog morao im je biti na uslugu, a ne oni njemu, pa nezadovoljni s jednim, htjeli su ih imati i više, odredujući svakome svoju službu. Bio je bog, koji ih je morao čuvati u kući, i bog, koji ih je čuvao na putu: na kraju i na moru. Bio je bog, koji je uzveličavao njihove narodne svečanosti i bog, koji je odobravao njihove opačine. U suncu i mjesecu, u gorama i dolinama, u rijekama i morima, u blijesku i gromu, u kiši i grádu, svuda su vidjeli božanstvo, katkad milo i prijatno, drugiput gnjevno i bijesno, a vazda nesavršeno, kao što su nesavršeni ljudi. Divlje zvijeri, koje su ih plašile, grdne zmijurine, od kojih je svak pogibao, bijahu božanstva, koje je trebalo ljudskim žrtvama ublaživati.

Starinski bogovi bijahu u neprestanoj međusobnoj svađi, plašili su jedan drugoga i jedan smetali, ako je i bio među njima najstariji i najugledniji bog, za njegov ugled drugi bogovi malo su marili, i on je bio nemoćan pred svojim suparnicima. U Ho-

[55]) »Ispovijesti sv. Augustina« preveo A. Sasso. (Zagreb 1899.) str. 51. i d.

*) Ch. Pesch: Gott und Götter. Eine Studie zur vergleichenden Religionssvissenschaft. Ergänzungsheft zu den Stimmen aus Maria Laach. 1890. — A. Weiss: Apologie des Christentums. II (Freiburg i B. 1890.) str. 219. i d. Također i u Schansovoj i Hettigerovoj Apologiji ima ob ovom na duže govora. Pesch i Weiss a i drugi kat. apologete dokazuju, da se višeboštvo razvilo od jednoboštva (monoteizma) i s vremenom poprimilo sve one ružne oblike, koji se u poganstvu opažaju.

merovoj Ilijadi i Virgilijevoj Enejidi bogovi na Olimpu prepiru se zbog razorenja Troje; u babilonskom »Gilgameš« eposu bogovi se skupljaju poslije potopa »*kao muhe*« okolo žrtve, koju im Utnapištin (spašenik od sveopćeg potopa) prikazuje,[56]) a u pjesmi o stvaranju svijeta, božica Hubur rađa goleme zmijurine oštrih zubiju, nemilosrdne u svakom pogledu, te njihova uda napunja otrovom namjesto krvlju.[57]) Opisi starih bogova napunjaju nas ogavnošću. To su neke smiješne pojave, nakazne osobe, prave karikature drevnog doba.[58])

U Bibliji se božanstvo tako ne shvaća. U njoj se ne poznaje nego samo jedan Bog, koji je sve iz ničesa stvorio, a taj Bog jest Bog veličanstva i slave, Bog svetosti i savršenstva, pred čijom pojavom obuzimlje nas strahopočitanje. Njegovi su putevi neistraživi; sudovi nedokučivi, On je vazda jedan te isti nepromjenljiv, što reče ne poreče. Čini stvari velike i neispitljive, divne, kojima nema broja; spušta dažd na zemlju i šalje vodu na polja, rasiplje misli lukavih i zlobnih, a podiže ponižene i žalosne uzvisuje k spasenju. On izbavlja uboga od mača i od ruke silnoga; tako ima nadanja siromahu, a zloća zatiskuje usta svoja.

Bog Biblije, naš Bog, jest u istinu svemoguć, on krije izvore u krilu pećina, i na njegovu se riječ tresu brda, ali on je također dobar i nježan otac, koji se brine za nas, svoje sinove. i daje, što trebamo. Bog Biblije jest mudar, njegova se mudrost uzdiže kao cedar libanski nad niskim grmom, kao brdo ponosito nad obalom morskom, kao nebo nad zemljom. Ali se znade i sniziti do čovjeka, prilagoditi se ljudskoj naravi, te s čovjekom kao s djetetom postupati. On je oštar i pravedan, ne pušta ništa bez kazne; kazni

[56]) Spor. H. Gressmann: Altorientalische Texte und Bilder... str. 54.

[57]) H. Gressmann: Altorientalische Texte und Bilder... str. 9.

[58]) Kako su stari narodi shvaćali božanstvo, lijepo opisuje dr. *A. Breznik* u kratkoj raspravi, objelodanjenoj u slovenskom »Času« god. V. br. 1. i 2. (Ljubljana 1911.) pod naslovom: »Prvotne predstave o Bogu«. Breznikovo raspravljanje temelji se u glavnome na etimologiji imena Božjega kod pojedinih starih naroda među tima i kod starih Slavena.

do četvrtog koljena one, koji zlo čine, ali je ipak sama blagost i milost: on nagrađuje do tisućnog koljena one, koji mu vjerno služe. Bog Biblije jest Bog nježnih duša, prijatelj onih koji plaču, tješitelj žalosnih. On čuje glas ptičeta pod grmom i sluša vapaj ucviljenih srdaca.

Kad se ljudima prikazuje, spominju se njegove oči, njegove uši, njegovo srce, njegova desnica. No to su antropofomizmi, da ga ljudi barem kakogod shvatiti mogu. Po sebi Bog Biblije tog nema, nema ni desnice ni ljevice, ni očiju, ni srca nit ikakvoga drugog uda, jer je čisti duh, bez mesa i krvi, bez primjese ikakve tvari. Prilagođujući se shvaćanju ljudskom, Biblija nam postepeno razvija otajstva Božja: u Starom Zavjetu poznato je samo njegovo jedinstvo, u Novome se otkriva i Trojstvo, ali je vazda samo jedan i vazda isti od vijeka do vijeka, koji ne će imati svrhe, kao što nije imao ni početka, koji zaslužuje, da mu se sva stvorenja dive, da ga štuju i da ga ljube, da pridruže svoj glas melodičnom spjevu anđeoskih kora, te uskliknu:

»Svet, svet, svet je Gospodin Bog vojskâ. Puna su nebesa i zemlja veličanstva slave Njegove!«

Takav je Bog Biblije — naš Bog!

Utjecaj babilonske kulture na israelsku povijest i religiju.

Literatura: Vigouroux: Le livres s. et la critique ration. — Isti: La Bible et le decouvertes mod. — Kaulen: Assyrien und Babilonien. 5 izdanje. Freiburg 1899. — J. Nikel: Genesis und Keilschriftforschung, Freiburg 1903. — Döller: Bibel und Babel oder Babel und Bibel, Paderbon 1903. — J. Nickel: Babel und Bibel. Warnsdorf. 1903. — Fr. Kugler: Babylon und Cristentum. Freiburg 1903. — P. Lagranga: Etude sur le Religion semitique 2 izdanje. Paris 1905. — K. Miketta: Die Amarnazeit. Palästina und Aegyten in der Zeit israel. Wanderung und Siedelung. (Bibl. Zfrg. I.10) Münster 1910.

Babilonska kultura bijaše već u davno doba na visokom stepenu. Važna otkrića zadnjih decenija na dalekom istoku govore nam jasno o toj kulturi. Listovi nađeni u egipatskom mjestancu Tell-el-amarna (300 kilomet. južno od Kaira) dokazuju nam, da je

u drevno doba — 1500 godina prije Isusa — babilonski jezik bio međunarodni diplomatski jezik, jer skoro svi listovi nađeni u Fell-el-amarni pisani su klinovitim pismom i u babilonskom jeziku.[59]) Razumljivo je, što su u babilonskom bili pisani listovi babilonskih kraljeva upravljeni na dvor egipatskih farauna i obratno, ali je veoma začudno, da palestinski knezovi, vazali egipatskih farauna, pišu svome gospodaru faraunu u istom jeziku. Pače palestin. knezovi međusobno opće u babilonskom jeziku i dopisivanju klinovitim babilonskim pismom. Iz listova razabiremo, da je bio živ saobraćaj među Egiptom i Babilonijom, da su iz jedne zemlje u drugu hodile karavane, da su babilonski carevi i egipatski farauni šiljali jedan drugome glasnike, pisma, darove, pače da je opstojao i ženidbeni vez među njihovim dvorovima.[60])

Iz ovih otkrića možemo zaključiti, da su i manji ondašnji narodi morali primiti nešto od kulture babilonske. Napose su palestinska plemena morala stajati pod njezinim utjecajem, jer je kroz Palestinu vodio najzgodniji, najkraći i najobičniji put iz Babilonije u Egipat. Prema tome je i na izraelski narod morala u nekom pogledu utjecati kultura babilonska, te su doista Izraelci od postanka svoga pa do vremena Isusova — izuzmemo li doba kraljeva — bili u području babilonske kulture. Prva domovina Izraelaca — dom Abrahamov — bijaše Ur kaldejski u blizini rijeke Eufrata u Babiloniji, potomci Abrahamovi Izak i Jakov stanovahu u Palestini, koja je, kako gore kazah bila put, kojom su Babilonci išli u Egipat. Jakov se s čitavom svojom porodicom pre-

---

[59]) O tell-amarnskim listovima na dulje raspravljam u »Hrv. Straži« br. 1. god. 1912.-1913. pod naslovom »Egipatska otkrića i sv. Pismo«. Tu sam iznio u hrv. prijevodu devet nađenih listova.

[60]) To se osobito jasno razabire iz pisma, koje je pisao Buraburioš kralj babilonski i upravio ga na Amenhotepa IV. kralja egipatskog (vl. 1375.-1358. pr. Isusa), gdje se izričito spominju trgovci, koji su iz Babilonije hodili u Egipat preko Palestine, te u gradu *Hanatonu,* koji se nalazio u sjev. Palestini, bili napadnuti od razbojnika. U ovom listu Buraburioš nazivlje egipatskog kralja svojim bratom i prijateljem. Cio list iznio sam u hrv. prijevodu u gore spomenutoj raspravi. (»Hrv. Str.«).

selio u Egipat, odakle su Izraelci poslije 4 vijeka izišli u Palestinu. Bijahu dakle već u staro doba posvuda u području babilonske kulture, pa kako bi bilo moguće, da na njih ta kultura ne bi ništa utjecala.

Iz sv. Pisma zaključujemo također, da su Izraelci primili od kulturne ostavštine onih naroda, s kojima su dolazili u dodir. Čitamo u V. Mojsijevoj knjizi (Deut. 6.10), da će Izraelci u Palestini uzeti gradove velike i dobre, koje nijesu zidali, i kuće pune svakog dobra, koje nijesu oni punili, i studence iskopane, kojih nijesu kopali, vinograde i maslinike, kojih nijesu sadili. Isto tako znademo, da imade sličnih paragrafa i skoro istih zakona u Mojsijevom zakoniku i u zakoniku babilonskog kralja Hamurapija, koji je pronađen god. 1901. Hamurapi je živio prije Mojsija kakovih pet sto godina, a možda i više, te nije mogao uzeti iz Mojsijeva zakonika. On je bio savremenik Abrahamov, pa je stalno i to, da se Abraham držao nekih običaja babilonskih opisanih u Hamurapijevom zakoniku, (posebno o ženidbenom vezu, o ugovorima, o robovima, o trgovini). Ove su zakone držali i Abrahamovi potomci u Palestini i Egiptu. Mojsije pak — ili točnije Bog, koji je dao Mojsiji zakon — odobri one običaje, koji nijesu sadržavali ništa zla. Samo se u ovom smislu može i smije tumačiti sličnost među Mojsijevim i Hamurapijevim zakonikom. Pa i kasnije su Izraelci mogli mnogo poprimiti od Babilonaca, osobito za sedamdeset godina sužanjstva u Babilonu.

Niječemo dakle svaki utjecaj babilonske kulture na izraelsku povijest, ali se najodlučnije protivimo tvrdnji, što je neki moderni kritičari tvrde, kad vele, da je cijela religija Izraelaca stajala pod utjecajem babilonske religije.[61]) Monoteizam je izraelski nešto posebna u povijesti starih pretkršćanskih naroda, i izvora mu se drugdje naći ne može, nego u samoj Bibliji. Zato su neki — drugčije zagriženi ra-

[61]) To je osobito naglasio *Friedrich Delitzsch* u raznim djelima: Wo lag das Paradies? Leipzig 1881. — Das babylonische Weltschöpfungsepos. Leipzig 1896. — Zur Weiterbildung der Religion. Stuttgart 1908. — Im Lande des einstigen Paradieses. Stuttgart 1903. — a napose u svojim čuvenim predavanjima, koje je držao u Berlinu g. 1902. i kašnje, a koja je poslije objelodanio više puta pod naslovom «*Babel und Bibel*». Ta su predavanja Delitzschova u svoje doba pobudila veliku senzaciju i izazvala čitavu literaturu ob ovom pitanju.

cijonalisti— ustali protiv Delitzscha i priznali, da monoteistična izraelska religija nema ništa zajednička s politeističnom religijom babilonskom.

Pogrešno je i ono, što panbabilonisti, a na čelu im H. Winckler, tvrde, kad kažu, da je sva povijest starih istočnih naroda, a osobito izraelska, posve ovisna o babilonskom poimanju svijeta. Ovo se poimanje temeljilo na opažanju neba, te se toga radi i zove *astralni* t. j. *zvjezdani nazor o svijetu.*[62]) Po ovom nazoru starinski pisci nijesu prikazivali događaje onako kako su se razvijali, nego kako im se činilo, da su odraz nebeskih prizora. Pojedine su osobe, koje nam pisci spominju, više ili manje prikazane po zamišljenim uzorima nebeskih osoba. Astralna dakle mitologija sačinjava bitnost stare povijesti. S ovog gledišta promatraju Winckler i njegovi pristaše cijelu povijest izraelsku, te u svakoj pojedinoj izreci starozavjetnih pisaca, u svakoj misli, nalaze tragove babilonskog mišljenja o svemiru i njegovim zvijezdama.

Tako vele, da broj 7, koji je kod Hebreja bio kao sveti broj, potsjeća na babilonsku religiju, gdje je broj 7 bio svet, budući je označivao sedam planeta ili po njihovom shvaćanju sedam velikih bogova: Sunce, Mjesec, Danicu, Marsa, Merkura, Saturna i Jupitra. Broj 12, koji češće u izraelskoj povijesti i religiji susrećemo, uzet je iz babilonske astronomije, a označuje 12 mjeseci. Slično bi razne osobe i događaji u Bibliji bili izmišljeni ili su prikazani pod utjecanjem babilonskih astralnih nazora o svijetu.

Moderni kritičar Bezold[63]) nazvao je Winklerov panbabilonistični sistem «smjelom fantastičnom slikom, kojoj nema nikakve podloge pa ni u klinovitim natpisima». Taj je sistem ugrijane mašte, koja ima dosta analogije s maštanjem starih

[62]) Winckler je ob ovomu progovorio u raznim časopisima i napose otisnutim djelima, a nadasve u znamenitom djelu: «Altorientalische Geschichtsauffassung» ex oriente lux. II Leipzig 1906. u kome su nepromjenjeno otisnuti neki članci od god. 1904. u raznim znanstvenim časopisima objelodanjeni. — Drugi poglaviti pristaše panbabilonizma jesu: A. *Jeremias* (Die Panbabilonisten, der alte Orient und die ägiptische Religion, Leipzig 1907 i u drugim djelima). — I. Benzinger (Hebräische Archäologie, Grundniss der theol. Wissensch. 2 izd. Tübingen 1907) i drugi.

[63]) Theol. Rundschau. XI. (Tübingen 1908) str. 212.

istočnih naroda. Po panbabilonističnom sistemu dalo bi se — kako opaža Fr. Wilke — sve na svijetu protumačiti iz babilonskih astralnih nazora. Ima li ko sjajne oči, kao Mojsija, eto odmah babilonskog boga Sunca; počinje li ko u starosti gubiti vid, kao starac Izak, eto pomrčine; voli li se ko kopljem borit kao Abner, eto odmah vitorogog mjeseca; jesu li gdje dva blizanca brata eto Dioskura. I dandanas, kad sigurno ne stojimo pod utjecajem babilonskog mišljenja, mogli bismo ipak, kad bismo htjeli, svaki događaj tumačiti po panbabilonističnom smislu u nebeskim pojavama.

Mnogi moderni kritičari odsudili su Wincklera i njegove pristaše, a učeni mu je orijentalist *P. Franz Kugler S. J.* zadao smrtni udarac. Poznavajući temeljito klinovito pismo i babilonski jezik proučavao je kroz više godina istočna otkrića, poimence babilonska. Plod svoga istraživanja priopćio je u raznim znanstvenim časopisima i djelima, a napokon u znamenitom djelu: »*Im Bankreis Babels*«, koje je izdao g. 1910. Dokazima je pokazao, da ne stoji ni stoti dio Winckerovih tvrdnja, pa baš već s toga, što zvijezdoznanstvo nije bilo Babiloncima poznato prije 7 vijeka pr. Isusa, a i tada ne u onolikoj mjeri, kako panbabilonisti misle. Prema tome prije sedmog vijeka ne može ni biti govora o utjecaju babilonskih astralnih nazora na biblijske pisce. Kugler jakim razlozima dokazuje, kako je Winckler pogrešio u prikazivanju babilonskog kalendara, u tumačenju njihove astronomije, u imenima babilonskih bogova i u drugim pitanjima. To sve baca slabu sjenu na panbabilonistični sistem i ruši temelje umišljene zgrade panbabilonista.

Racijonalistična je moderna kritika prihvatila objektivno nazore ovog katoličkog učenjaka i priznala, da poslije onako temeljitih dokaza Kuglerovih nema opstanka panbabilonističnom sistemu. Kako je dakle ubrzo nastao, tako se ubrzo i raspao.[64])

Nešto o Hammurapijevu zakoniku. Već sam gore spomenuo Hammurapijev zakonik, koji nekojima dava povoda da govore protiv Mojsijeva zakonika. — Hammurapi bio je kralj

[64]) Spor. moju raspravu u «Ser. Perivoju», br. 9. i 10. god. 1911. pod naslovom: «Neuspjeh jednoga novoga protubiblijskog sistema». Tu sam također literaturu naznačio.

babilonski, a vladao je po prilici 2000 godina prije Isusa, dakle u vrijeme Abrahamovo ili nešto prije, a prije Mojsije kakovih 500 godina. Ovaj kralj izdao je važne zakone za svoju državu i dao ih uklesati u kamenu, no tijekom vremena nestalo im je traga. U najnovije doba, zimi g. 1901.-02. — francuski iztraživatelji istoka otkriše te zakone ispod ruševina grada Suze u južnoj Perziji. Prvi ih je objelodanio i preveo dominikanac P. V. *Scheil* u «Memoires de la Delegation an Perse. t. IV. Paris 1902. str. 11 i dr.[65]) Ovi su Hammurapijevi zakoni veoma slični Mojsijevim nekojim zakonima, a jer su stariji od Mojsijevih, odmah su nekoji pridodali: eto dokaza, da je Mojsija pisao pod utjecajem babilonske kulture. Vele, da to Mojsija govori, da mu je Bog sa brda Sinaja dao zakonik, ne može biti istina, jer je eto taj zakonik u glavnome već i prije bio poznat i to kod poganskih naroda. I mnogi su katolici bili u čudu, te se pobojali, da ovo otkriće može štetovati ugledu nadahnutih knjiga. No pitanje je sasvim lasno riješiti a da pri tom ugled Biblije ni najmanje ne štetuje. Znamo, da je Bog više puta objavljao ljudima istine, koje i zdrav razum uči i koje se mogu znati i bez objavljenja Božjeg. Gotovo čitav dekalog (deset zapovijedi Božjih) sadrži naravne zakone, koje su i pogani poznavali ili su ih bar mogli poznavati. Isto se mora kazati i o nekim drugim Božjim zapovijestima. Zakoni, koje je Bog dao Mojsiji, mogli su — bar nekoji — biti poznati već otprije i židovima, i drugim narodima, dakle mogao ih je i Hammurapi u svoj zakonik postaviti. Zašto je onda Bog objavio te zakone, kad su već bili poznati? Učenici znadu, da moraju učiti i lijepo se vladati, a ipak učitelj često govori o učenju i dobrome vladanju. Slično bismo mogli i na postavljeno pitanje odgovoriti. A mora se istaknuti, i to, da protivnici ističu samo sličnost među zakonikom Hammurapijevim i Mojsijevim, a ne obaziru se na *razlikost,* koja je ipak u mnogom pogledu velika, niti hoće, da uvide, koliko je veća moralnost Mojsijevog zakonika nad Hammurapijevim.[66])

Asirske, babilonske, egipatske, grčke i rimske priče u Bibliji.

Literatura: kao u predašnjem članku. — Suviše: U. Talija: Mit i povijest, kritika i hiperkritika u evanđeoskoj povijesti u

[65]) Spor. H. Gressmann: Altorientalische Texte und Bilder. I. str. 140. Isti iznosi u cijelini sav Hammurapijev zakonik u njemačkom prijevodu (Str. 141-171).

[66]) O Hammurapijevom zakoniku izišla je lijepa rasprava u «Hrvatskoj Straži» V (107.) sv. II. str. 163-173.

«Katoličkom Listu» Zagreb 1907. i 1908. — Nekoji svesci «Bibl. Zeitfragen» kao I 10, II 12, III 8-9 itd. — H. Höpfl: Die höhere Bibelkritik. Paderborn 1902.

Puno se govori i piše o sličnosti, koja se opaža među starim istočnim pričama i biblijskim kazivanjem, a u većini slučajeva ističu nekoji, da biblijsko kazivanje nije drugo nego preradba onih istočnih priča. Fr. Delitsch u poznatom djelu «Babel und Bibel» rekao je to sa svom odlučnošću, a H. Gunkel razvio je u raznim svojim djelima[67]) tu hipotezu po prilici ovako:

«Ne smije se tvrditi, da je biblijska religija specifično različita od ostalih (poganskih) religija. Religija Novog Zavjeta nije drugo, nego neka perfekcija starozavjetne religije, koja je opet samo rafinirani sinkretizam (skup) religijâ starih Asiraca, Babilonaca, Egipćana, Perzijanaca, Medijanaca, a u kasnije doba osobito Grka. Ta se židovska religija razvijala i već prema političkim fazama židovskog naroda svakojako mijenjala. Najsavršeniji je oblik poprimila, kad su Židovi došli u doticaj sa izobraženim Grcima, a to je bilo baš malo prije pojave Isusove.

Na toj eklektičnoj religiji židovskoj temelji se religija Novog Zavjeta, a novozavjetne knjige, kao i starozavjetne, nijesu drugo, nego u drugom obliku odraz starih poganskih priča. Što se čita u Genezi o stvaranju svijeta, o prvome čovjeku, o zemaljskom raju, o stablu života, o drvu znanja dobra i zla, o sveopćem potopu, o kuli babilonskoj, o Josipu pravednome, uzeto je iz stare asirske, babilonske i egipatske mitologije, a ono, što se čita u Evanđelima o Isusu, o čudnovatom rođenju, od Djevice, o dolasku mudraca sa istoka, o raznim čudesima, o uskrsnuću od mrtvih i uzašašću na nebo: sve je prijepis bajkâ grčkih, rimskih i drugih narodâ o starim bogovima i junacima, što su evanđelisti uz neke preinake primijenili na «povjesnog» Isusa.

Isti se «veliki duh» Pavla Apostola nije mogao oteti utjecaju svoje dobe, pa je i on u svojim poslanicama prenio na Isusa mnogo toga iz poganske mitologije, zaodjenuvši to dakako u drugo ruho».

Nijesu sami Delitsch i Gunkel, koji takovâ šta tvrde, nego se s njima slažu mnogi moderni racijonalistični kritičari, a njihovi nazori prodrli su već i u najšire klase, pa o tim pričama

[67]) Poimence u «Zum religionsgesch. Verständnis des N. T. Göttingen 1903.

u Bibliji znadu zboriti i oni, koji ne poznavaju ni Biblije ni stare mitologije istočne.[68])

Nije moguće ovdje uzeti u pretres sve pojedine biblijske vijesti i porediti ih sa poganskim pričama, te otkriti neosnovanost poredba, a nije baš ni od potrebe. Glavno je, da se podade nekoliko općenitih pravila, koja se mogu primijeniti pojedinim slučajima, a koja dokazuju manjkavost dokazivanja protivnika Biblije. To evo i činim, te iznosim, lakšeg pregleda radi, ta pravila pod različitim brojevima.

1. Ponajprije nekako već »a priori« možemo zaključiti, da u Bibliji ne može biti poganskih priča. Ne pozivljem se u ovu svrhu na nadahnuće Biblije, jer to protivnici ne priznaju, ali se pozivljem na pisanje iste Biblije, u kojoj na puno mjesta i u Mojsijevim, i u proročkim i u drugim knjigama nalazimo oštrih izraza protiv poganske mitologije. Pače čitamo na više mjesta, kako je Židovima bilo strogo zabranjeno općiti sa tuđim narodima baš zato, da ih ne bi ti narodi zaveli svojom religijom, punom svakojakih bajkâ. Kad ovo znademo, možemo li ustvrditi, da su oni, koji su pisali protiv stare mitologije, koji su narod odvraćali od nje, iz te mitologije uzimali gradiva za svoje pisanje? Od ljudi, koji imadu i malo zdrava razuma, takova šta nemoguće je očekivati, to više, što bi čitaoci njihovih knjiga bez sumnje bili ustali protiv toga protuslovlja.

Ne iznosim nijednog biblijskog mjesta, u kojem je govor protiv poganske mitologije, jer je takovih mjesta sva sila, osobito u proročkim knjigama i lasno ih je naći.

2. Mnoge starinske priče, koje protivnici navode, nemaju apsolutno nikakove sveze s biblijskim vijestima. Sličnost je tako neznatna, da je poredba posvema *neosnovana*. Kad bi se htjelo tu sličnost natezati, našli bismo je među kojim mu drago vijestima

[68]) Tako je n. pr. u Trstenjakovom plagijatu skoro na svakoj stranici govora o biblijskim «pričama», a često puta i o «protivurječnim pričama». U ovome članku iznosim nekoliko primjera u Trstenjakovom plagijatu spomenutih, i pokazujem, kako ti primjeri ništa ne dokazuju protiv izvornosti i istinitosti Biblije. Primjerima niže navedenim mogu se pribrojiti svi ostali u Trstenjakovom plagijatu iznešeni, te ih se lasno može pobiti sa slijedećim pravilima.

starog i novog doba, o kojima je izvan svake sumnje, da nijesu ovisne jedna o drugoj. Među Homerovom Ilijadom i našim narodnim pjesmama o boju na Kosovu imade bez sumnje neke sličnosti, no tko će pametan kazati, da opstoji kakav vez, odnosno, da su naše narodne pjesme o kosovskom boju preradba Homerove Ilijade? Isto se ima kazati i o nekim poredbama stare mitologije sa Biblijom.

Takove su n. pr. poredbe, koje je iznio u najnovije doba A. Drews u svom djelu: »Die Christusmythe» i «Petros legende». Na jednom starinskom kipu prikazan je grčki polubog Herakles kako nosi dva stupa u obliku križa: Drews uviđa ovdje izvor evanđeoske vijesti o Šimunu Cirenejskome, koji je pomogao Isusu križ nositi. — U poslanici Galaćanom zove Pavao Petra Apoštola stupom t. j. vođom jeruzalemske kršćanske općine; Drews radi toga istovjetuje Petra Apoštola sa poganskim *Atlasom,* koji je po grčkoj priči nosio stupove nebeskog svoda. Lađica Petrova, na kojoj se ovaj odvezao na široko more i po zapovijedi Isusovoj bacio mreže, po Drewsu je lađica boga Horusa ili sunčana lađa Heraklova, o kojima nam priče zbore. Slično tumači Drews i nekoje druge crtice iz Evanđelja. Potpunim se pravom čude tome ozbiljniji moderni kritičari, kao Georg Grützmacher, heidelberški profesor, koji pita, je li vrijedno upuštati se u pobijanje tako fantastičnog i besmislenog poređenja.[69])

3. Ima opet nekih poganskih istočnih priča, koje su uistinu slične biblijskim vijestima, te je nemoguće poreći svaku svezu među njima. Zato se mora kazati, da je jedno kazivanje ovisno o drugome. Ali se opet može dokazati i to, da nije biblijsko kazivanje ovisno poganskom, nego je pogansko ovisno o biblijskom. Razlog je naprosto taj, što su one priče pstale puno kasnije, nego što su napisane dotične biblijske vijesti. A ovo je dokaz vrhu svakog drugog dokaza.

Tako n. pr. kod indijskih Brahmana opstoji priča sasvim slična božićnoj vijesti u Evanđelju. Neka djevica, *Devaka,* koja se nazivlje majkom božjom, rodila je u jaslicama sina Krišnu, koji je spasitelj svijeta. Malom Krišnu klanjaju se pastiri i pastirice sa svojim stadom, na nebu se za njegovog rođenja pojavljuje zvijezda neobične svjetlosti. Krišnu je progonjen od nekog Kanse, ali i čudnovato izbavljen. Tko ne vidi ovdje velike sličnosti sa evanđeoskom vijesti o porođenju Isusovu? Bilo ih je, koji su odmah zaključili: Eto dokaza, da je kršćanska božićna vijest plagijat brahmanske priče o Krišnu. No međutim što se otkrilo? Učeni orijentalist, strukovnjak u ovom pogledu — *Weber,* u svom djelu «Ueber die Kirschnujamaschtani» (Berlin 1868) dokazao je, da ta brahmanska priča ne potječe prije *trinaestog vijeka poslije Isusa.* Tim je pala svaka pomisao, da evanđeoska božićna vijest može biti preradba brahmanske priče, te je istina, da su Brahmani od kršćana uzeli tu vijest i na svoju je obradili. — Isto se može kazati i o nekim poredbama među Budhom i Kristom. Istina je, da je Budha živio prije Isusa (ima ih koji u opće i niječu Budhin opstanak), ali je istina i to, da su nekoje budhističke knjige napisane tek u 2, 3, 4 i 5 vijeku po Isusu, dakle, kad je Evanđelje već opstojalo, te po tom nijesu evanđelisti mogli nasljedovati budhističke legende, nego su ove legende mogle biti obrađene pod utjecanjem kršćanskog propovijedanja.[70])

4. Ne smije se reći, da je sve, što se nalazi u starim pog. pričama, prosta izmišljotina, nego ima u njima gdjegdje tračak istine, ima po koje zdravo zrnce. Ko ne zna, da u narod. pjesmama o boju na Kosovu imade izmišljenih epizoda, ili ko ne zna, da je Homerova Ilijada puna mitoloških priča, no ko će opet kazati, da jezgra tih pjesama nije povjesna? Jednako je i sa starim istočnim pričama, koje nam govore o postanku svijeta, o stvaranju čovjeka, o raju zemaljskom, o grijehu prvih ljudi, o potopu, o kuli babilonskoj, uopće o pradavnim događajima ljudskog roda. Vijesti o tome nalazimo skoro kod svih starih naroda, a sve se u suštini slažu. Hoćemo li to sve pričami nazvati? Hoćemo li svemu tome zanijekati svaku povjesnu istinu? Proti tako općenitoj predaji ljudskog roda, besmisleno je takova šta ustvrditi. Kazat ćemo, da ima u pojedinim vijestima mitoloških stvari, u jednima više, u drugima manje, ali jezgra sadržaje povjesnu istinu. Drukčije je psihološki neshvatljivo,

[69]) Die Geschichtlichkeit Jesu. Zwei Reden gehalten auf dem Evangelischen Gemeindeabend am 24 April 1910 zu Mannheim, von Prof. Johannes Weiss und Prof. Georg Grützmacher. Tübingen 190. str. 32.

[70]) O odnošaju među budhizmom i biblijskom, poimence evanđeoskom naukom biti će govora u II dijelu ove knjige u posebnom članku: «Evanđ. i budhizam». Isto tako i u III dijelu pod naslovom «Isukrst i Budha».

zašto se vijesti o pradavnom stanju ljudskog roda nalaze kod svih naroda i zašto su u glavnom suglasne. Mi im dakle moramo potražiti zajednički izvor, a taj je starodrevna predaja. Ona je potekla od prvih ljudi, pronosila se od koljena do koljena, a što je više vremena proteklo, postajala je sve nejasnijom, primala sve više umetaka kao i voda, koja je mutnija, što je udaljenija od izvora. Ta starodrevna predaja sačuvala se i kod potomaka Abrahamovih — ovaj ju je iz Babilonije donio u Palestinu — a i kod Abrahamovih potomaka Izraelaca za vremena Mojsijeva biti će u čemugod natrunjena. Pisac Geneze zabilježio nam je predaju, ali bez natruhe, u čistom prvobitnom ruhu, budući da je od Boga bio rasvijetljen, da razluči istinito od neistinita. Eto zašto imade sličnosti i razlikosti među biblijskim i poganskim kazivanjem o stvaranju svijeta i počecima ljudskog roda.[71])

Neke su opet stare priče veoma slične biblijskim vijestima, ali ako ih pozornije promotrimo, vidjet ćemo, da je sličnost samo prividna, u nuzgrednim potezima, dok se bitnost posvema razlikuje. Ne može dakle ni govora biti o kakovoj međusobnoj ovisnosti.

Bitna je na pr. razlika i diametralna opreka među poganskim sakramentalnim jelom i presvetom Euharistijom. U poganskim pričama imade spomena svetih jela, koja su krijepila otajno čovjeka; ima spomena ambrozije i božanskog nektara; ima spomena i da su se nekoje posvećene žrtve blagovale, a sadržavale su nešto božanstvena, ali u poganskim pričama nema ni spomena kake pretvorbe, po kojoj bi se posvećeno jelo pretvaralo u tijelo kakova boga. Te oznake imade samo kršćansko sakramentalno jelo, naime presveta Euharistija. Euharistiji nema sličnosti u nijednoj staroj religiji, pa ni u židovskoj; ona nadvisuje ljudsko shvaćanje, te je isti židovi, koji su vjerovanjem kršćanima najbliži, ne mogoše pojmiti. Oni začudno pitahu jedan drugoga: «Kako nam ovaj može dati svoje Tijelo za hranu?» (Iv. 6, 52). [72])

6. Biblijski pisci služili su se kadikad *simbolima*, ili različitim slikama, da izraze svoju misao. Simboli, dakako nemaju povijesne vrijednosti, oni su pjesnički ukrasi, orijentalni način živog prikazivanja. Simbolima obiluje u Starom Zavjetu nadasve knjiga proroka Ezekijela, a u Novom Z. knjiga Otkrivenja sv. Ivana apostola (Apokalipsa). Nekoji biblijski simboli potsjećaju nas na kazivanje poganskih priča.

Sveti Ivan crta u svom Otkrivenju boj ogromne aždaje s Mihovilom arkanđelom, a u babilonskoj priči golemi zmaj, dug 70 milja i širok jednu milju, bori se s bogovima. Iz toga neki kritičari (Gunkel i dr.) zaključuju, da je sv. Ivan pisao pod utjecajem babilonske mitologije. Zaključak ipak nije opravdan; babilonski pisac priča o boju zmaja s bogovima, kao o nečemu, što se dogodilo, i pretpostavlja taj boj realnim događajem; apoštol Ivan ne prikazuje boja kao realni događaj, nego ga je uzeo kao sliku borbe između zla i dobra ili točnije govoreći između vraga i Boga, između antikrista i Krista. Da sotonu prestavi u obliku aždaje nije trebao biblijski pisac, da lista babilonskom literaturom i ondje traži poredbu; taj simbol mogao je i sam da izmisli, ili uzme iz S. Zavjeta, jer znamo, da se u prvim poglavljima Geneze sotona prikazuje kao zmija.

7. Pod navedene se točke mogu svrstati i drugi primjeri iz starinske mitologije, koje protivnici iznose, da dokažu neistinitost biblijskog kazivanja. Nepristran posmatrač uviđa lasno, da je neumjesno i neosnovano poređivati starinske bajke biblijskim vijestima i kazati, da je biblijsko kazivanje plagijat starih poganskih priča.[73])

[71]) Među učenjacima četiri su mišljenje o odnošaju biblijskog kazivanja o postanku svijeta prema kazivanju staroasirskih i babilonskih spomenika. 1. Biblija je izvor, odakle su poganski pisci uzeli gradiva. (Tako među drugima Wilton, Creuzer, Cudwrith). — 2. Biblijsko i pogansko kazivanje temelji se na starodrevnoj predaji. (Hoberg, Al. von Humboldt, Kaulen, Schöpfer, Vigouroux i većina kat. učenjaka). — 3. Biblijsko je pogansko kazivanje posvema samostalno, sličnost se tumači psihologičnim promatranjem ljudstva (Steinthal, M. Müller, Goldziher itd.) — 4. Biblijsko je kazivanje ovisno o poganskom. (Delitzsch, Gunkel, Zimmern i većina modernih racijonalista). Prvo mišljenje nema nikake vjerojatnosti, treće sasvim malo, četvrto je posve pogrješno, dok je treće sasvim vjerojatno i najbolje rješava pitanje, kako smo već gore vidjeli Ob ovomu u kratko a lijevo raspravlja Gv. Rante, franj.: u «Voditelj v bog. vedah», XIII zv. 4. Maribor 1910.

[72]) Kako je bitna razlika između kršćanskog primanja Euharistije i poganskog sakramentalnog jela, lijepo dokazuje W. *Koch:* Das Abendmahl im N. T. Münster 1911.

[73]) Što se napose tiče istočnih priča u Evanđeljima, o tomu govorim u II.o dijelu ove knjige u posebnom članku. Ovdje

Biblija i moderna otkrića.

Literatura: H. Gressmann: Altorientalische Texte und Bilder zum Alten Testament.. I. Band: Texte. II. Band: Bilder. Tübingen 1909.[74a]). F. Vigoroux: La Bible et les deconvertes modernes en Palestine, en Egypte et en Assyrie. 4 sveska, 6 izd. Paris 1896. — J. Nikel: Das Alte Testament im Lichte der altorientalischen Forschungen. (Bibl. Zfrg. II[3], [7] III[3]/[4]) Münster 1910-1911. — K. Miketta: Die Amarnazeit itd. kao u pred. članku. — F. Witzel: Die Ausgrabungen und Entdeckungen im Zweiströmeland. (Bibl. Zfrg. IV[3]/[4]) Münster 1911. — S. Landersdorfer: Die Bibel und die südarabische Altertumsforschung. (Bibl. Zfrg. II[5]/[6]) Münster 1910. — P. Dhorme: Choix de Textes Religieux Assyro-Babyloniens. Transcription, Traduction, Commentaire. Paris 1907. — E. Schrader: Die Keilinschriften und das Alte Testament. 3 Aufl. mit Ausdehnung auf die Apokryphen, Pseudepigraphen und das Neue Test. neu bearbeitet von H. Zimmern und H. Winckler. Berlin 1903. [74b]).

Kad su napadaji na sv. Pismo bili u punom jeku, kad su moderni kritičari skoro jednoglasno tvrdili, da je laž ono, što sveti pisci kažu o starim istočnim narodima, baš u to doba iznikoše nevidom iz zemlje starodavni spomenici asirski, babilonski, palestinski i egipatski,da pobiju napadaje moderne racijonalističke kritike na sv. Pismo; uskrsnuše, da se tako izrazim, na novi život stari Asirci, Babilonci, Egipćani, da posvjedoče istinitost onoga, što Mojsije, Jozua i drugi starozavjetni pisci o njima kažu. Glas tih drevnih spomenika, otkritih u najnovije doba, tako je porazan za modernu kritiku, da su moderni racijonalistični kritičari ostali nemilo razočarani. Najuvaženiji njihovi prvaci moraju redom priznati, da moderna otkrića potvrđuju istinitost biblijskog pripovijedanja. Da spomenem samo svjedočanstvo njemačkog egiptologa Ebersa. Kad je ovaj god. 1868. izdao prvi svezak svog djela: »Aegypten und die Buecher Moses«, naglasio je u predgovoru ovo: »Nerado šaljem u svijet ovo djelo, koje me stalo mnogo truda. Znam, da ću toga radi ući u volju mnogim prijateljima sv.

---

pripominjem, da se ono — uz neke preinake — može svesti i na cijelu Bibliju.

[74a] [74b] Nekatoličko djelo, no kojim se i katolik može poslužiti pri uspoređivanju sv. Pisma s istočnim otkrićima.

Pisma, znam, da s druge strane ne mogu utećI žestokim napadajima. Nekako prisiljeno iznosim mnoge stvari, kojima će se vrlo obradovati oni, što ne pripuštaju i ne podnose slobodne kritike sv. Pisma (Ebers razumijeva ovdje katolike), jer među ostalim dokazujem, da Josipova povijest u Bibliji tačno opisuje stanje staroga Egipta«.[75]) Isto je tako racionalist Ed. Meyer, jedan od onih, koji su nijekali boravak Izraelaca u Egiptu, morao priznati: »Veoma važni uspjesi Navilovih iskopina u Fell-el-Maschuta Pithora dokazuju po mom mnijenju nanovo, da su izraelski pisci pradavne povijesti bili veoma dobro upućeni u egipatske odnošaje«.[76]) Tako su dakle po priznanju protivnika nove iskopine na dalekom istoku jakim dokazom za istinitost sv. Pisma.

Moramo da se divimo Božjoj providnosti, što čini, da se ono isto oružje, kojim protivnici nastoje potkopati ugled sv. Pisma, okreće protiv njih samih i obara njihove neosnovane tvrdnje. Jer glavno oružje, kojim su u novije doba pokušali moderni kritičari da obore ugled sv. Pisma, jesu otkrića na dalekom istoku po opustošenim poljanama Eufrata i Tigrisa kao i po rasutim obalama plodonosnog Nila, domovini egipatskih faraona. Nadali su se protivnici, da će ispod istočnih i egipatskih ruševina naći koju vijest, što će dokazati lažnost biblijske povijesti, što će znatno smanjiti ili možda posvema uništiti ugled sv. Pisma. I već su ne jedanput veselo kliknuli i svijetom raznijeli glas o ovom ili onom otkriću, za koje su govorili, da se očito kosi sa sv. Pismom, da dokazuje neistinitost, netačnost biblijskog pripovijedanja.

Ono što je bogoduhi prorok David pjevao o svojim protivnicima, možemo mi u ovo doba ponoviti o modernim protivnicima sv. Pisma: »Gle, (protivnik moj) zače nepravdu, trudan bijaše zločinstvom, a rodi sebi prijevaru. Kopa jamu i iskopa,

---

[75]) F. Vigoroux: naznač. djelo i izdanje, tom. II. str. 198. Ispor. također: Devivier-Katalinić: Kršćanska Apologetika I. dio. Spljet 1906. str. 255.

[76]) Ed. Meyer: Die Stamm Jakob und die Enstehung der israelitischen Stämme, u «Zeitschr. für die altest. Wissenschaft». 1886. Navod sam uzeo po Vigoroux, spomenuto izd. II. str. 198.

i pade u jamu, koju je načinio. Zloba njegova obrati se na njegovu glavu i zločinstvo njegovo pade na tjeme njegovo (Ps. 7.[15-17].)« Mislili su protivnici, da se moderne iskopine protive sv. Pismu, da se ne može dovesti u sklad Biblija s asiriologijom ili egiptologijom, a kad tamo dubljim i savjesnijim se proučavanjem našlo, da među Biblijom i starodrevnim spomenicima istoka i Egipta nema protuslovlja, nego da ovi starodrevni spomenici krasno rasvjetljuju i upotpunjuju pojedine vijesti St. Zavjeta. Ispod ruševina dalekog istoka pomolilo se bajno svijetlo, koje baca žarke zrake na tamnu povijest pradavnih naroda Azije i Afrike, a pri tom čarobnom svijetlu izgleda sv. Pismo kao tvrdi stup istine, koja ostaje navijeke nepromjenljiva.

Spomenici, koje ćemo tijekom naše rasprave navesti nijesu svi direktna potvrda biblijske istinitosti, nego su ponajviše nuzgredna, neizravna, više puta nejasna svjedočanstva. Ali nije se čuditi malenom broju jasnih svjedočanstva, jer nas vijekovi dijele od onog doba, u kojem su se biblijski događaji zbivali. Svak pametan znade, da je kroz taj niz vijekova mnogo dragocjenih spomenika davnine netragom izginulo. Nije se također čuditi, što su svjedočanstva češće nejasna, kad se promisli, da su nam prilike, u kojima su ovi spomenici pisani, obavite gustom maglom.

Pa valja opet imati na pameti i to, da je Mojsiju i drugim starozavjetnim piscima bila jedino nakana, da napišu povijest odabranog naroda, te su tako i radili. Zato se na povijest drugih naroda obaziru samo, koliko su pojedini događaji njihove povijesti bili u uskom dotičaju s izraelskom poviješću. Pisci su drugih naroda opet imali pred očima samo svoj narod, te su bilježili poglavito ono, što se odnosilo na njihov narod. A sasvim je shvatljivo, da su se tad o tuđim narodima izrazivali nejasno, netačno, više puta skroz i skroz krivo, jer im je taj narod bio samo iz daleka poznat.

Tko na ovo misli, tome ne će biti čudno, što moderna otkrića na istoku i u Egiptu u nekojim potankostima izgledaju na prvi pogled protuslovna biblijskom pripovijedanju, niti će se začuditi, što nema puno izravnih svjedočanstva u potvrdu istinitosti sv. Pisma. Svakako se još nije našlo ni jedno svjedočanstvo, koje bi se očito kosilo s biblijskom poviješću, a ima lijepi broj onih, koja tu povijest potvrđuju; dok je golemi upravo broj onakovih spomenika, koji su u indirektnom odnošaju prema sv. Pismu, i koji nam sve ljepše rasvjetljuju pojedine događaje opisane u svetim knjigama.

A) *Otkrića na istoku.*

Kad je god. 1811. Englez Rich, član indijskog društva, na svom putovanju po ravnicama kraj Eufrata i Tigrisa, našao nekoliko ulomaka razbivenih opeka, na kojima se opažali neki čudni znakovi, ne će biti da je i iz daleka slutio, kaku važnost imadu ti ulomci. On ih je ipak pomljivo sakupio i poslao glasovitome britanskom muzeju u London, gdje su se brižljivo čuvali. S vremenom sakupili su Rich i drugi revni istraživatelji istočnih ruševina mnogo drugih opeka s onakvim znakovima. Nagađalo se, da to mora biti nekako starinsko pismo, i učenjake je snalazila želja, da uđu u trag njegovu alfabetu. Isprvice činilo se, da će sav trud biti uzaludan: pismena su opstajala nerazrješivom zagonetkom. Ipak željeznoj volji i oštrini anglikanskog duha pođe za rukom pronaći alfabet tog pisma, koje je asirsko-babilonsko, a obično se nazivlje *klinovito pismo.* Glavnu zaslugu u tom imadu četiri Engleza, učeni orijentalisti: W. H. Fox Falbot, E. Hincks, M. Oppert i H. Rawlison. Oni su godine 1857. svaki napose stali, da čitaju i prevode jedan babilonski natpis pomoću prije uglavljenog načina iliti zajedničkog ključa. Njihov je trud bio okrunjen sjajnim uspjehom: Sva četiri prijevoda u glavnome potpunoma su se slagala.

Evropska je javnost bila vrlo obradovana takim otkrićem. Na onim ulomcima razbivenih opeka nalazila se povijest starih kraljevstva asirsko-babilonskih, zgode i nezgode stanovnika onih gradova, kuda se šetao bogoduhi prorok Jona, naviještajući pokoru, ili kraj kojih je mladi Danijel pisao svoja uzvišena proročanstva. Ispod ruševina dalekog istoka pomolilo se svjetlo, koje je rasvjetlilo mrakom obavitu povijest davnijih vremena.

Zanimanje za istočne iskopine bilo je sveopće, pogotovo, kad se stalo na tim iskopinama nalaziti zabilježena imena, poznata već iz sv. Pisma Starog Zavjeta i kad se opazilo, da su u ovim klinovitim napisima ispisani nekoji događaji, koji dolaze u dodir s poviješću Starog Zavjeta, a koji ne samo što se ne protive biblijskom kazivanju, nego ga rasvjetljuju, potvrđuju i popunjuju. Iznosim samo nekoje

primjere, jer uski prostor ove knjige ne dopušta mi, da se na ovo potanje osvrnem.

Među najznamenitija otkrića pripadaju ona o pradavnoj povijesti ljudskoga roda, o stvaranju svijeta, o raju zemaljskom, o stablu života, o blaženosti prvih ljudi i njihovu padu, o sveopćem potopu, o kuli babilonskoj i t. d. Sve se to sadrži u *babilonskome eposu* o stvaranju svijeta (sedam tablica) pa u glasovitom *Gilgamešeposu,* gdje se pripovijeda sveopći potop, i u nekim drugim spomenicima bilo pismenim, bilo rezbarskim. Epos o stvaranju svijeta prvi je objelodanio G. Smith g. 1875., a potječe iz biblioteke asirskog kralja Assurbanipala (668—626 pr. Krista). Gilgameš epos sastoji od 12 tablica, potječe iz biblioteke istog kralja (Assurbanipala) a i ovaj epos prvi je objelodanio G. Smith g. 1872. Oba ova spomenika i drugi manji spomenici davnih vremena, nađeni u Assurbanipalovoj biblioteci, pisani su u pradavno doba, a za nas su od osobite vrijednosti, jer indirektno potvrđuju istinitost prvih poglavlja Geneze. Iz ovih se spomenika vidi, da se i kod Asiraca i Babilonaca sačuvala — dosta vjerno — predaja o počecima ljudskog roda.[77])

H. *Rawlison* otkrio je god. 1849. ruševine Abrahamova rodnog mjesta Urkaldejskog, a god. 1901. Dominikanac *P. Scheil* objelodanio je Hamurapijev zakonik, sa kojim Mojsijev zakonik imade mnogo dodirnih tačaka. Po njemu zaključujemo, da su neki društveni običaji bili isti kod svih istočnih naroda. Hamurapi je živio po prilici god. 2100 pr. Is., dakle baš za vrijeme Abrahamovo, te bi on bio onaj kralj *Amraphel* o kojemu govori Mojsije u 14 poglavlju Geneze, da je zavojštio s četiri druga kralja na Sodomu i Gomoru, te da zarobiše Lota, sinovca Abrahamova, ali ih Abraham patrijarka sa svojom momčadi stigne, razbije i roblje im otme. Dugo se vremena nijekala svaka povjesna vrijednost ovom 14 poglavlju Geneze, ali nam istočne iskopine potvrdiše njegovu vjerodostojnost, jer iz njih razabiremo, da je ono doba Hordolahomor, kralj elamski i vođa spo-

[77]) Obe pjesme u cjelini nalaze se na njem. prijevodu u gore istaknutom djelu Gressmannovu: Altorientalische Texte und Bilder. I. str. 4 i d.

menute sjedinjene vojske, zaista vladao sve do Palestine. Jasnijih svjedočanstva u potvrdu biblijskog kazivanja imademo iz spomenika kasnijih vremena. Izaija (20.[1]) govori nam, da je kralj asirski Sargon poslao svoga vojvodu na Azot (u Palestinu), a god. 1843. francuski konsul E. Botta otkrio je jedan spomenik asirski, koji nam potvrđuje istinitost Izaijine vijesti. Na jednoj urezbini vidimo kralja Sargona, kako daje zapovijedi svome vojvodi, da ide u Palestinu. — U drugoj knjizi kraljeva (18.[14]) čitamo, da je kralj asirski Senaherib u palestinskom gradu Lahišu (?) primio danak od Ezekiela, kralja židovskoga. I doista je prošlih decenija nađen spomenik, koji nam predočuje Senaheriba potpisom: »Senaherib, kralj svega svijeta, kralj Asira, sjedi na prijestolju i promatra plijen Lahiša« — Ezekijel prorok počinje svoje proročanstvo ovim riječima: »Godine tridesete, mjeseca četvrtoga, petoga dana, kad bijah među robljem (židovskim) na rijeci *Hobar,* otvoriše se nebesa i vidjeh viđenje Božje«. Nije se do nazad malo vremena znalo, gdje bi bila rijeka Hobar, pa su mnogi sumnjali, da li je i opstojala, ali su u zadnje doba amerikanski istraživatelji kraj Nipura pronašli nekoliko tablica od ilovače na kojima se spominje kanal *Hobar,* koji je spajao Eufrat sa Tigrisom. Tablice potječu iz doba Artaksersa (oko god. 450 pr. Is.) a nalaze se na njima nekoja židovska imena kao Nataniel, Haggai, Benjamin. To je sve dokazom, da je Židova u ono doba bilo u Mezopotamiji, što potpuno odgovara biblijskom kazivanju, po kojemu slijedi, da su Židovi u 6. i 5. vijeku pr. Is. bili u babilonskom sužanjstvu.

U II. knjizi Kraljeva, pogl. 3. piše: »A. Meša, kralj moabski imaše mnogo stoke i davaše kralju izraelskom sto tisuća jaganjaca i sto tisuća ovnova pod runom. Ali kad umrijeAhab (kralj izraelski) odmetnu se kralj moabski od kralja Izraelova«. I ovo se nijekalo i tvrdilo, da nije istina, da su Moabci ikada Izraelcima plaćali danak. Ali svjedočanstva iz jednog moabskog izvora, koje nam potvrđuje istinitost biblijskog kazivanja. Godine naime 1868. našao se u Dibanu odulji natpis, u kojemu stoji i ovo: »Ja sam *Meša,* sin Kešmobona, *kralja moabskoga.* Moj je

otac bio 30 godina kraljem moabskim, a ja sam postao kraljem poslije moga oca... Omri bijaše kralj u Izraelu, te je dugo vremena tlačio Moabce. Ovoga je naslijedio njegov sin, a i on je kazao: »Ja ću tlačiti Moabce«. Za mog vladanja on je tako govorio. Ali ja sam na njega udario i predobio ga«. Možemo li zahtijevati boljeg suglasja, nego li je među ovim Mešinim natpisom i poglavljem trećim druge knjige kraljeva?

Što nam Biblija u drugoj knjizi kraljeva i Dnevnika pripovijeda o rasulu izraelskog i židovskog kraljevstva te sužanjstvu asirskom i babilonskom i to potvrđuju gotovo u tančine moderna istočna otkrića. Na jednom spomeniku od kamena nađenom u Mezopotamiji čitamo, kako je kralj asirski Tiglatpilezar (oko god. 733.) zavojštio na Palestinu, svladao kralja izraelskog Pekaha (Phacee), svrgnuo ga s prijestolja a na njegovo mjesto stavio Oziju.[78]) Na drugom spomeniku čitamo, kako je asirski kralj Sardon (oko god. 720.) udario na Samariju, uništio kraljevstvo izraelsko, te mnoštvo naroda odveo u roblje. To je početak asirskog sužanjstva. Isto tako ima spomenika, koji nam govore o kralju babilonskom Nabukodonozoru i njegovim vojnama na jug, baš na Palestinu, u kojoj je uništio židovsko kraljevstvo (oko god. 518.) te mnoštvo naroda odveo kao roblje u Babiloniju. To je početak babilonskog sužanjstva.

Ovim otkritim drevnim spomenicima iz asirskog i babilonskog doba, mogli bismo pridodati mnoge medijske i perzijske spomenike, a donekle i grčke i rimske, koji nam izravno ili neizravno potvrđuju istinitost biblije. A sigurni smo, da će se još mnogo toga otkriti, što će nam bolje rasvijetliti pojedine točke u Bibliji, jer nepregledno blago leži još pod istočnim ruševinama čekajući, da se iznese na svijetlo.

[78]) Gressman: Alt. Texte I 115 donosi čitav opis u njem. prijevodu. Ovako svršava taj opis: «Budući su (izraela) oni svrgli svoga kralja Pakaha, ja sam im postavio Ausi (Oziju). Od njih sam primio talente zlatne i talente srebrne kao danak». Doslovce skoro slično tome čitamo u II Kralj. 15[23] i dr.: «U vrijeme Faceja (Pakaha) kralja Izraelova dođe Teglat-pilezar kralj asirski i uze Ajon itd. Tada se pobuni Ozeje sin Elin na Faceja i ubi ga i zacari se itd.

B) *Egipatska otkrića.*

Izraelci su dugo vremena bili sad u prijateljskom, sad u neprijateljskom dodiru sa stanovnicima Nila kao i sa stanovnicima Eufrata i Tigrisa. Stoga nije čudo, da u sv. Pismu nalazimo dosta toga, što nas, bilo izravno bilo neizravno podsjeća na Egipat. Baš su zato željeli učenjaci različitih vremena, da otkriju koji drevni spomenik egipatski, da bi mogli po njem prosuditi, koliko je istinito biblijsko pripovijedanje o Egiptu.Već je Bossuet naslućivao veliku korist, koja bi se mogla crpsti iz egipatskih iskopina, no proučavanje je njihovo bilo skopčano s mnogim poteškoćama.

Pretraživanje egipatskih ruševina počelo je tek za Napoleonove vojne u Egiptu (god. 1798.-1799.), kad je ovaj osvajač poveo sa sobom u Egipat nekoliko francuskih učenjaka, koji su imali proučavati stari i novi Egipat. Oni su otkrili lijepi broj pismenih spomenika i naslućivali su, da se u njima krije pradavna povijest Egipta, ali su ti spomenici bili za njih nerazrješivom zagonetkom. Svi su bili pisani hieroglifima, a hieroglife čitati nije tada još nitko znao. Tek ženijalnom J. F. Champolionu oko god. 1824. pođe za rukom pronaći ključ za čitanje hieroglifa i to pomoću jednog natpisa, gdje je Kleopatrino ime na sreću bilo zabilježeno hieroglifskim znakovima i grčkim slovima. Otkriće Champolionovo pobudilo je veliko veselje kod učenjaka, a to se veselje znatno povećalo, kad je ne samo bio poznat čitav hieroglifski alfabet, nego se ušlo u trag i razumijevanju hieroglifskih natpisa. Do toga su došli pomoću koptskog jezika, veoma srodnog starom egipatskom. Taj koptski jezik je izumro istom u polovini 17. stoljeća, a baš u to doba objelodanio je učeni Isusovac Atanazije Kircher (ž. 1602.-1680.) slovnicu koptsku i rječnik latinsko-koptski.[79])

Sad je nastala među učenjacima prava utakmica u proučavanju egipatskih iskopina. Među svim se najviše odlikovao spomenuti Champolion, a kad je god. 1832. umro, nastavili su njegov rad Ch.Lenor-

[79]) Pod naslovom: Lingua aegyptiaca restituta, sive institutiones grammaticales et lexicon copticum. Romae 1644.

mant, N. l'Hote u Francuskoj; Salvolini, Rosellini, Ungarelli u Italiji; Leeman u Holandiji; Osburni Birch, Hinck u Engleskoj; Lepsius u Njemačkoj pored mnogo drugih. U pô je vijeka egiptologija pokročila orijaškim korakom; na iskopinama ispod ruševina starodrevnih gradova, hramova, palača, grobova mogli su učenjaci čitati zgode Egipta i njegovih faraunâ.

Istraživanje se Egipta nastavlja jednakim žarom još i danas, i mi već sada imademo svu silu dragocjenog blaga iz davnine, imademo mnoštvo otkritih spomenika, koji nam rasvjetljuju povijest ljudskog roda, pa egipatsku i biblijsku. Imade među tim otkrićima pismenih spomenika mitologičkog sadržaja, imade priča, pripovijedaka, pjesama; imade spomenika, koji se odnose na budući život — dokaz, da su i stari Egipćani vjerovali u besmrtnost duše — a imade, što je najvažnije i povjesnih tekstova. Tih je za čudo baš najviše. Gressmann u navedenom djelu iznio je, kao prvi povjesni spomenik vojnu Phiopsa I. na azijatske Beduine, koja je vojna bila poduzeta u 28. vijeku prije Isusa (oko god. 2800.), a kao zadnji Šonšekovu vojnu u Palestini (oko god. 345.-324.), o kojoj čitamo i u sv. Pismu u knjizi Kraljeva.

Ipak je malo koje egipatsko otkriće pobudilo toliko zanimanja, koliko otkriće tako zvanih *Tell-Amarnskih listova.* Nađeni su u zabitnom mjestancu *Et-Tell,* 300 klm. južno od Kaira u blizini rijeke Nila.

Tell-Amarnski su listovi od goleme važnosti za biblijsku znanost. Ponajprije način pisanja, koje opažamo u prvim knjigama sv. Pisma, posve je sličan stilu Tell-Amarnskih listova, a jer je dokazano, da ovi listovi potječu iz 14. i 15. vijeka prije Isusa, dakle iz onog doba, kad su živjeli Mojsije i Jozua, slijedi, da možemo pristati uz mnijenje predaje, koja drži ovu dvojicu auktorima prvih šest knjiga Starog Zavjeta i da nije ispravno mnijenje onih kritičara, koji zbog stila Pentateuha i Jozuine knjige postavljaju njihov postanak u puno kasnije doba. Isto tako nije ispravno mnijenje racijonalističnih kritičara, koji zbog nekih pleonazama, opetovanja istih riječi, zaključuju, da je više ruku pisalo jedno isto poglavlje

Mojsijeva Pentateuha.[80]) U Tell-Amarnskim listovima vidimo, kako nekoje riječi bivaju u jednom listu više puta opetovane, iz česa slijedi, da je u ono doba bio takav običaj, da se ono, što se htjelo dobro naglasiti, opetovalo više puta.

Važnije je, što su nekoji starodrevni običaji palestinski jednako prikazani i u sv. Pismu i u Tell-Amarnskim listovima. Osobe Mojsijevog Pentateuha u razgovoru s drugima općenito sebe nazivlju slugom, a druge gospodarom. Da je to običaj uljudnosti ondašnje dobe, potvrđuju i Tell-Amarnski listovi, jer ne samo što i tu knez-podanik, kad piše svom vladaru, nazivlje sebe slugom, nego i kad piše prostom tajniku. — U Genezi 33.[3]. čitamo: »*A Jakov pođe naprijed i pokloni se do zemlje sedam puta, dokle dođe do brata svojega* (Ezava)«. Da je bio općeniti običaj u znak poštovanja pokloniti se do zemlje sedam puta, to se jasno razabire skoro iz svakog Tell-Amarnskog pisma.[81]) I ovaj izraz »ugledati lice tvoje« namjesto »ugledati tebe« nalazimo spomenut u Tell-Amarnskim listovima kao i u sv. Pismu.

Prema Tell-Amarnskim otkrićima ne izgleda nemoguć put Abrahamov iz Ura kaldejskoga do Egipta, kako su neki kritičari isticali pozivljujući se na daljinu puta i na nestašicu zgodne komunikacije. Iz ovih Tell-Amarnskih listova doznajemo, da je bio živahan saobraćaj među Babilonijom i Egiptom već u davno doba: hodile su čitave karavane iz jedne zemlje u drugu, kraljevi su obiju država šiljali jedan drugome glasnike, darove, pače je katkada i ženidbeni vez opstojao među jednim i drugim vladalačkim domom.

---

[80]) N. pr. C. H. Cornill: Einleitung in die kanonischen Bücher des Alten Testaments (Grundriss der theolog. Wissenschaften). 6. izd. Tübingen 1908. str. 27 i d. Začudno je u istinu, da nam Cornill nakon 3 tisuće i više godina otkad je napisan Mojzijev Pentateuh. znade «tačno» kazati, što je u pojedinim redcima Pentateuha prvobitno, a što je umetak druge ili treće ruke.

[81]) I čuveni kat. egzegeta Dr. Hummelauer u svom uvaženom «Commentarius in Genesim» (Cursus Scripturae sacrae. Parisiis 1908) tumačeć Gen. 33[3] pozivlje se na Tell-Amarnske iskopine za potvrdu biblijskog teksta.

Zanimivo je i od važnosti za nas ispoređivati sadržaj Tell-Amarnskih listova sa sadržajem knjige Jozuine i Sudaca. U Jozuinoj knjizi i u prvim poglavljima knjige Sudaca (Judicum) pripovijedaju se događaji izraelske povijesti iz 15. ili 14. vieka prije Isusa, kako su Izraelci malo po malo osvojili čitavu Palestinu, i kako su se pri tom neprestano borili s palestinskim urođenicima. U knjizi Jozuinoj čitamo i imena nekojih palestinskih knezova (kraljeva) kao i imena njihovih gradova, a pojedini događaji opisani su takoko živo, da je jasno, te opis potječe od jednog očevica. Poradi toga općenito katolička kritika uči, da je sam Jozua pisac knjige, koja se po njemu zove.

Tome su nasuprot racijonalistični kritičari tvrdokorno tvrdili, da Jozuina knjiga nije mogla biti napisana u 15. vijeku prije Isusa, da nije ni Jozua niti ikoji drugi očevidac pisac te knjige, pače su ono, što se u toj knjizi pripovijeda, stavljali u sumnju ili su naprosto kao neistinito zabacivali. No odnošaji se u Palestini, kakove upoznajemo iz Tell-Amarnskih listova, sasvim lijepo slažu sa stanjem stvari u Palestini za vrijeme Jozuino, kako opisuje knjiga Jozuina. Mnoge gradove, koje nalazimo zabilježene u knjizi Jozue, nalazimo posve tačno zabilježene u Tell-Amarnskim listovima, poimence: Ajalon, Akko, Askalon, Beirut, Gebal (Byblos), Gath, Gath-Rimmon, Gara, Gezer, Hazor, Jeruzalem, Lahiš, Megido, Sihem, Tir, Sidon, Hanaton, Kadeš. Palestina se u Jozuinoj knjizi nazivlje *arez kenaan* t. i. »terra Canaan«, što znači zemlja Kanaan, a njezini stanovnici Kananeji; ili »arez hahitim«, »terra Hettaeorum«, to će reći zemlja Hetejska, pa se spominju i stanovnici Heteji.

Oba ta imena nalazimo i u Tell-Amarnskim listovima. Palestina se njime nazivlje Kinahi ili Kinahni, a to je Kanaan, i spominje se narod Hati, a to su Heteji. Isto se tako spominju Amuru, narod često spomenut u Jozuinoj knjizi kao Haamorij t. j. Amorrhaei, Amoreji.[82])

[82]) O gradovima i o narodima palestinskim za vrijeme Tell-Amarnskih listova opširno raspravlja P. Dhorme: Le pays bibliques au temps d'El-Amarna u «Revue Bibliques», 1908. str. 500 i d. 1909. str. 50. i d. 368 i d.

Opći metež u Palestini, o kojemu je opetovano govora u Tell-Amarnskim listovima, najbolje se tumači dolazkom Hebreja u Palestinu, kako čitamo u Jozuinoj knjizi. U Tell-Amarnskim listovima kaže se, da dolaze neki tuđi, ratoborni ljudi, i osvajaju Palestinu, koja je dotle bila pod vrhovnim pokroviteljstvom Egipta, te grad za gradom pada pod njihovu vlast i pogibao je, da cijelu zemlju osvoje, ako faraon u brzo — kroz godinu dana — ne pošalje pomoći. Spominje se u tim listovima i svojevoljni savez nekojih knezova s tim novim osvajačima.

Napadači se u većini listova zovu imenom *Habiru*. Od goleme je važnosti ovaj naziv, jer nas odmah sjeća na biblijske Hebreje. Imade različitih mnijenja, što se ima razumjeti pod »Habiru«, ali je općenito mnijenje katoličkih i nekatoličkih učenjaka, da se imaju pod tim imenom razumijevati Hebreji. I ne bez razloga. Etimologija riječi Habiru jednaka je židovskom Hibrim (Hebraei, Hebreji), a usporedimo li riječ Habira, kako čitamo u Tell-Amarnskim listovima s imenom Hebreja Jozuine knjige, to smo, mislim, primorani zaključiti, da je u obadvama dokumentima govor o jednom narodu. Da su dakle u 15. ili 14 vijeku prije Isusa Hebreji osvojili Palestinu, kako čitamo u Jozuinoj knjizi, imademo siajne potvrde u Tell-Amarnskim listovima.[83])

Osim spomenutih našlo se i drugih važnih spomenika u Egiptu, iz kojih se osobito vidi istinitost biblije, napose Mojsijevih knjiga, budući da se ono što razabiramo iz egipatskih otkrića o življenju starih Egipćana sudara u tančine s Mojsijevim kazivanjem. A što pri svrsi prošlog paragrafa pridodah, spominjem i ovdje: Egipatska istraživanja nijesu dovršena, te je nade, da će se još dosta toga otkriti, što će nam rasvijetliti starodrevnu egipatsku povijest, a ujedno i donijeti novih, zanimivih dokaza u potvrdu Biblije.

[83]) O Tell-Amarnskim listovima — kako već jednom spomenuh — i o egipatskim otkrićima nadulje raspravljam u «Hrv. Straži» XI (1912-13.) br. 1. str. 67 i d.

II. DIO.

O nekojim knjigama napose.

Mojsijev Pentateuh.

Literatura: Cornely: Introd. II-[1] str. 3-169. — Volović: 150-161. — Zschoche 139-151. i drugdje. — Schöpfer: 213-247 i dr. — F. Hummelauer: Commentarius in Genesim (Cursus Scripturae sacrae). Paris 1895. — H. J. Crelier: La Genese et introduction au Pentateuque. Paris 1895. — Vigouroux: Les livres saintes et la critique rationaliste. III (cijeli), IV 1-435 (osobito zgodan za riješavanje modernih prigovora protiv Mojsijevog kazivanja). — J. Kleg: Die Pentateuchfrage, ihre Geschichte und ihre Systeme. Münster 1903. — Za tumačenje pojedinih knjiga Pent. najbolja su izdanja «Cursus Scripturae sacrae»: Commentarius in Genesim ,in Exodum et Leviticum, in Numeros, in Deuteronomium, sva od Hummelauera. Paris 1895. i d. — I druga su mnoga djela napisana o kritici, i tumačenju Pentateuha na njemačkom, francuskom, engleskom i talij. jeziku. U našem jeziku imamo svih pet knjiga po Škariću i Čebušniku. Imademo opet posebnu literaturu o pojedinim pitanjima Pentateuha, osobito Geneze; kao M. Flunk: Expositio in Genesin. 3 fasc. Oeniponte 1899. Na našem jeziku: I. Dujmušić: »Biblija i znanost«, Sarajevo 1909.

Pentateuh je grčka riječ (πέντε = pet i τεῦχος = sprava ili dio ili knjiga), a mi je možemo hrvatski prevesti: «Petoknjižje». Tako se označuje prvih pet knjiga sv. Pisma, naime: Postanje (Genesis), Izlazak (Exodus), Levitska (Leviticus), Brojevi (liber Numerorum) i Drugi ili ponovljeni zakon (l. Deuteronomii).

Kratkim, lapidarnim potezima prikazuje nam ovdje bogoduhi pisac povijest ljudskog roda od stvorenja svijeta sve do dolaska naroda izraelskoga u Pa-

lestinu. A nije namjera piščeva, da nam sistematski poda cijelu povjest, sve važnije svjetske događaje, nego se njegova povijest ograničuje na povjest odabranoga naroda, da nam na taj način podade sliku Božjega vladanja nad ljudima, i da čovjeka potakne na pravo štovanje Boga. Počimlje onim divnim riječima: «U početku stvori Bog nebo i zemlju», pa nastavlja opisivanjem stvorenja, davajući time ključ za riješavanje dubokih problema teoloških, filozofskih i prirodoslovnih. Govori o padu prvog čovjeka i o tomu, kako je već prvim ljudima Svevišnji obećao Spasitelja. Od tog doba nada u budućeg Spasitelja živa je kod svih pokoljenja, a ideja mesijanska povlači se kroz sve stranice Staroga Zavjeta. Govori pisac Pentateuha nadalje o potopu i novom napučenju zemlje, o iskvarenju ljudi i svetim muževima, koji su Boga istinski štovali; predočuje patnje puka izraelskoga u Misiru i kako ga je Bog čudesnim načinom odanle izbavio, četrdeset godina kroz pustinju vodio i napokon doveo pred obećanu zemlju — Palestinu.

U tim knjigama, poimence u drugoj, trećoj i petoj, nalaze se zapisani zakoni vječni i nepromjenljivi, kao što je vječan i nepromjenljiv Onaj, koji ih je dao. Deset zapovjedi Božjih, napisanih na kamenitim pločama a prepisanih u knjigu zakona Mojsijeva, bijahu, jesu i bit će vazda temeljem naravnoga i vrhunaravnoga morala. Zapisani su suviše u ovim knjigama i toliki drugi zakoni; propisi i ceremonijalne odredbe, koje su narod posvećivale i ujedno bile priprava na dolazak Mesije, te su prirodno Isusovim dolaskom postale suvišne.

Pentateuh je vazda bio u velike štovan i od Židova i od kršćana, a među starozavjetnim knjigama na prvo mjesto postavljen ne samo zbog svoga sadržaja, nego i za to, jer je bilo duboko uvjerenje židovske sinagoge i kršćanske crkve, da je Pentateuh po vremenu prva knjiga sv. Pisma i da ju je napisao sam Mojsije. Da je u istinu Mojsije auktor čitavog Pentateuha[1]) dokazuje:

[1]) Upozorujem ovdje na ono, što naš *Volović* suglasno s drugim katoličkim biblicistima ističe: 1. »Kad kažemo, da je Mojsije pisac onih pet knjiga, što stoje u kanonu pod njegovim imenom, to ne poričemo, da je ovo ili ono, što se u njima nalazi, moglo biti napisano već i prije Mojsija, pa je on to iz starijih knjiga i spomenika prenio u svoje djelo. — 2. Ne spajamo tih knjiga tako s Mojsijem kao piscem, te bi držali, da je sve ono do jedne baš riječi, što se čita u sadašnjem njihovom hebrejskom tekstu isteklo iz pera Mojsijeva. Navlastito, kako se u pet zadnjih glava zadnje knjige pripovijeda o posljednjim časovima Mojsijevim i o smrti njegovoj, te se također posve naravno misli, da je to barem djelomice djelu dogotovljenu dodao neki drugi pisac«. (Volović: Introdukcija 152.).

1. neprekidna i sveopća židovska predaja, koja seže u doba, dok je još Mojsija živio. Već u knjizi Jozueninoj, napisanoj u 14 v. pr. Is., dakle skoro poslije smrti Mojsijeve spominje se «*knjiga zakona Mojsijeva* (1 $^{7-8}$. 8, $^{30-35}$.): «Kao što piše u knjizi zakona Mojsijeva .... i prepisa ondje na kamenju zakon Mojsijev, koji je napisan sinovima Izraelovim i t. d.» Kralj David (= oko 1000 god. pr. Is.) opominje Salamuna, svoga sina, da drži uredbe Božje «kako je napisano u *zakonu Mojsijevu*» (I. Kr. 2, ^{3}.); Ezdra spominje «*knjigu Mojsijevu*», Nehemija isto tako. Također se u proročkim knjigama na više mjesta ističe zakon Mojsijev, bilo u onim proročkim knjigama, bilo za sužanjstva, bilo kasnije; svi nam ovi spisi jasno očituju sveopće mišljenje židovsko, da je Mojsija auktor Pentateuha, jer pod onim izrazom «knjiga zakona» Židovi su u svako doba razumjevali čitav Pentateuh, svih prvih pet knjiga St. Zavjeta. I Josip Flavije jasno ističe mišljenje svoje i svojih suplemenjaka (Ant. XVII 63.), kad veli: «što je Mojsija po nadahnuću Božjem ostavio zapisano»; isto tako drugi važni pisac starine Philo (de vita Moys. II^{8} i III^{39}) a da i ne spominjem Talmuda. Po tom imademo neprekidnu predaju židovsku (od 15. v. pr. Is.!), da je Mojsije pisao zakon, t. j. Pentateuh.

2. Tu žid. predaju svojim je bož. ugledom potvrdio i naš božanski Spasitelj Isukrst, jer je On često pozivajuć se na zakon, nazivao taj zakon Mojsijevim. Važno je osobito što čitamo u Iv. 5,^{46}, gdje Isukrst izričito spominje knjigu od Mojsija napisanu: «Kad bi ste vjerovali Mojsiju, vjerovali bi ste možda i meni, jer je o meni on pisao. A ako njegovom pismu (τοῖς ἐκείνου γράμμασιν) ne vjerujete, kako ćete meni vjerovati?» Isusovo pak svjedočanstvo jest vrhu svakog

drugog svjedočanstva, i ono bi samo dostajalo, da prihvatimo kao stalnu istinu, da je Mojsije pisac Pentateuha.

3. Možemo tome pridodati svjedočanstvo Apoštola i prvih kršćanskih pisaca kao i neprekidnu predaju kršć. Crkve. Sva su ova svjedočastva posve suglasna sa židovskima.

4. Važno je, što i u samomu Pentateuhu čitamo, da ga je Mojsije napisao. Tako u II. knj. (Exod.) 27,[14], čitamo: «I napisa Mojsije sve riječi Gospodinove», a u IV. knjizi (Deut.) 31,[9].: «I Mojsije napisa ovaj zakon» i tome slično na drugim mjestima.

5. Karakter Pentateuha, način, kojim je pisan, stil, koji se u njem opaža, starina gramatičkih oblika hebrejskog jezika, čistoća jezika, podrobno i točno opisivanje pojedinih predjela Egipta i Arabije pa onako živo prikazivanje pojedinih događaja sili nas u neku ruku, da priznademo auktorom jednoga očevica, koji je sam preživio one događaje i bio u svim predjelima, što ih opisuje. A ako je očevidac to napisao, to zacijelo nije nitko drugi nego sam Mojsija, vođ puka svoga po pustinji na izlasku iz Egipta, dobar poznavalac egipatskih prilika (jer je u dvoru faraunovu bio odgojen), onaj kojemu je Bog sa Sinaja dao zakon, da ga narodu proglasi.

Pripominjem, što sam već drugdje naglasio: svjedočanstvo je žid. predaje odlučno u ovom pitanju. Jer tko je pisac Pentateuha, najbolje mogu znati oni, koji su živjeli, kad je Pentateuh sastavljen i kojima je predan, a eto mi vidismo, da isti savremenici Mojsijevi (Jozue u ime ostalih) jasno svjedoče, da je Mojsije pisac; a to svjedočanstvo Mojsijevih savremenika uzdržalo se u predaji sve do Isusa i poslije. Isto su tako unutarnja svjedočanstva Pentateuha velike vrijednosti, osobito na ustuk modernih kritičara, koji zabacuju svjedočanstvo predaje a proučavaju samu knjigu, pa dokazima iz knjige uzetim, hoće da pokažu, da nije Mojsije pisac Pentateuha.

Ako je pak Mojsije pisac Pentateuha, tada je vjerodostojnost njegova izvan svake sumnje. Mojsije je bio očevidac skoro svega onoga, što opisuje u četiri posljednje knjige, mogao je dakle znati kako su događaji tekli. Ono pak, što opisuje u I. knj. (Genesis), uzeo je iz narodne predaje, koja se mogla nepokvarena u glavnom sačuvati, a opet ju je mogao Mojsije

na mjestima ispraviti; suviše služio se raznim dokumentima, kako se to razabire iz njegovog pisanja.[2]) Da pak Mojsije nije imao namjeru varati može se zaključiti iz njegova neporočnog značaja, iz načina kojim piše, jer opisuje ne samo što je na diku njemu i njegovom narodu, nego mnogo puta i ono, što im je na sramotu; a čovjek koji misli varati, ne bi tako pisao, nego bi povjest svoju i svoga naroda znatno poljepšao. Suviše Mojsije je bio velikog ugleda pred svojim narodom, nije dakle vjerojatno, da bi narodu prikazao povijest drugačije nego li jest. Ta morao bi bio znati, da bi oni koji su bili suvremenici onoga, što on piše, bili otkrili njegovu netočnost, te bi na taj način pao i njegov ugled.

U opće, promatra li se Pentateuh s kojegagod gledišta, mi dolazimo do uvjerenja, da ga je Mojsije napisao i da je Mojsije vjerodostojan historičar.

Pentateuh pod nožem racijonal. kritike.

Literatura: Budući, da u ovom članku iznosim mnijenje moderne racijonalističke kritike o Pentateuhu, to iznosim glavnija djela onih kritičara, koje u ovoj raspravi navodim: C. H. Cornill: Einleitung in die kanonischen Bücher des A. Test. (Grundriss der theol. Wissenschaften) 6. izd. Tübingen 1908. str. 18-89. — A. Merx: Die Bücher Moses und Josua (Religionsgesch. Volksbüher) Tübingen 1907. — S. Vater-Commentar über den Pentateuch mit Einleitungen i t. d. 3 sveska Halle 1802.-1805. — J. Wellhausen: Die Komposition des Hexateuchs und der hist. Bücher des A. T. Berlin 1889. — H. Holzinger: Einleitung in den Hexateuch, Freiburg 1893. i toliki drugi.

Moderna biblijska kritika ipak ne će da prizna Mojsija auktorom Pentateuha, premda na to upućuju: jednodušna predaja židovska i kršćanska; svjedočanstva Starog i Novog Zavjeta, Josipa Flavija i drugih pisaca; izjave Gospodina našega Isukrsta i očevidni dokazi — uzeti iz samoga Pentateuha. Ona ne samo te ne priznaje Mojsiju auktorom ovih knjiga, već silom hoće, da su pisane puno kasnije, u desetom, osmom, pače i petom vijeku pr. Is., dakle ravno kakovih deset vijekova kašnje, nego je Mojsije živio.

---

[2]) O raznim vjerodostojnim vrelima, kojima se poslužio Mojsije pri pisanju Geneze, temeljito raspravlja Hummelauer u spomenutom »Commentarius in Genesin« str. 14.-44.

Začudno je takvo postupanje kritičara u ovom pitanju. Nožem svoje kritike sjeku nemilice knjigu po knjigu, poglavlje po poglavlje, redak po redak, riječ po riječ Pentateuha i posvuda vide preradbe druge ruke, vide dometke iz trećeg, četvrtog, petog vijeka pr. Is. pa zaključuju, da Pentateuh ne može biti djelom jednoga pisca. I u tome dotle dođoše, da u jednoj te istoj knjizi, u jednom te istom poglavlju, pače u jednom te istom retku vide više pisaca, od kojih nijedan nije pravi, naime Mojsije.[3])

No dakako niti kritičari ovi nijesu još na čistu, tko bi bio baš auktor Pentateuha i koliko bi ih bilo, — pa vidimo, kako niče hipoteza za hipotezom, da jedna drugu obori, a nijedna da pitanje riješi. Ponajprije izišao je već g. 1766. čuveni francuski liječnik *J. Astruc* - inače katolik[4]) - *s hipotezom Dokumenata* (Nijemci ju zovu «die ältere Urkundenhypotese»), koju su znatno preradili *Ildgen*[5]) *i Eichorn*[6]). Po toj hipotezi Pentateuh sastoji od više dokumenata raznih spisatelja, od kojih su dva glavni, a to su *Elohista* i *Jahvista*. Elohista je onaj, koji govoreći o Bogu nazivlje Ga «Elohim», dočim je Jahvista onaj, koji Boga nazivlje «Jahve».

Englez, A. Geddes († 1802.), a zatim Nijemci J. S. Vater[7]) († 1826.) de Wette i A. Th. Hartmann

[3]) Tako n. pr. Cornill: Einleitung str. 27. i 28. »nalazi« u pet prvih poglavlja Geneze tri različita auktora. Jedan bi bio napisao: Gen. 1_{1}-2_{4a} t. j. prvi dio četvrtog retka, te 5_{1-29}, $_{23}$, $_{25-27}$, $_{30-32}$. Drugi bi bio napisao: Gen. 2_{4} t. j. drugi dio četvrtog retka, pa sve do 4_{26}, onda 5_{29}. Treći bi bio napisao ili preradio 22 redak petog poglavlja kao također 24, 28. Istom bezobzirnošću komada Cornill i druga poglavlja Mojsijevih knjiga, koje po njemu ne bi bile drugo do šaroliki mozaik.

[4]) Jean Astruc: Conjuctures sur le memoires originaux dont il parait que Moise s'est servi pour composer la Genese. Bruxelles 1773. Astruc je izmislio ovu hipotezu u dobroj namjeri, naime da lakše obrani Mojsijevu Genezu od prigovora protivnika. On je držao, da je Mojsije prikupio one dokumente, te je po tom u neku ruku on (Mojs.) auktor Geneze.

[5]) Dav. Ildgen: Urkunden des Jerusal. Tempelarchivs in ihrer Urgestalt. Halle 1798. Dočim je Astruc našao u Gen. dva glavna dokumenta, Ildgen ih je našao ravno 17, koja su tri različita pisca prikupili.

[6]) I. G. Eichorn: Urgeschichte II. Leipzig 1779.

[7]) Vater je glavni začetnik ove hipoteze i on ju u gore naznač. djelu najodlučnije zastupa.

(† 1838.) pošli su dalje, te su pronašli u Pentateuhu ne samo nekoliko dokumenata, nego veliko mnoštvo raznovrstnih *ulomaka*, koje da je netko — Mojsije svakako ne — u potonja vremena skupio i ujedno svrstao, te je tako postao Pentateuh. Ta se zove *hipoteza ulomaka* («Die Fragmenten hypothese».)

No ta hipoteza malo je koga zadovoljila. Njome se po mnijenju modern. racijonalističkih kritičara rješavaju samo neke razlikosti, opetovanja ‚protuslovlja' u Pentateuhu, ali se onda nipošto ne može razumjeti ona jedinstvenost, koja ipak, hoćeš ne ćeš, izbija iz čitavog djela. Zato su izmislili treću hipotezu, hipotezu upotpunjenja, («Die Ergänzungshypothese») kojoj je začetnik H. Eixald[8]) god. 1823.) a poduprieše je J. J. Stähelin, F. Bleck, F. Fuchs i drugi. Ona sastoji u tom: Jedan pisac — nikako nije to Mojsije — napisao je povijest izraelsku od postanka svijeta do dolaska u Palestinu, ali samo u krupnim crtama. Tečajem stoljeća razni pisci obrađivali su tu povijest i umetnuli svaki po štogod svoga, te je napokon dobio Pentateuh današnji oblik.

Nego i sami uviđavniji kritičari uvidjeli su, da je ova hipoteza puna samovolje i da ne rješava ni najmanje razne poteškoće, koje se opažaju pri literarnoj kritici Pentateuha, pa su izmislili novu hipotezu, ili točnije govoreći, povratiše se na staru Astrucovu, koju su samo preradili. Ovu hipotezu dandanas općenito brane moderni racijonalistički kritičari, a zovu je «nova hipoteza dokumenata» («Die neuere Urkundenhypothese»). Glavni su njeni predstavnici: C. W. Gramberg († 1830.), Hupfeld († 1836.), čuveni J. Wellhausen; od živih: C. H. Cornill i A. Merx. Po ovoj hipotezi Pentateuh[9]) bio sastavljen od ovih dokumenata:

1. Elohista («E»); to su oni ulomci, gdje se Boga

[8]) Po Ewaldu (Studien und Kritiken 1831.) temeljni dokumenat bio bi elohostični, a tome temelju drugi su pridodavali svoje vijesti, opaske i t. d.

[9]) Nekoji kritičari drže, da je knjiga Jozuina nerazdruživa od Pentateuha, te svih šest knjiga zovu »Hexateuh« iliti »šestoknjižje« pa jednaku kritiku primjenjuju na svih šest knjiga. Tako Ewald, Knobel, Bleck, Schräder, a u najnovije doba Merx (u naznač. djelu).

nazivlje Elohim. (N. pr. Gen. 15, 2b-3a, 5, 11, 20-22. Ex. 1, 11-22 i t. d.)

2. Jahvista («J»): oni ulomci, gdje se Boga nazivlje Jahve. (N. pr. Gen. 2,4b-4,26 5,23 6 1-8 Ex. 2, 11-23 i t. d.)

3. Priestercodex («P»): cijela III.a knjiga Pent. naime Levitska pak nekoja poglavlja I., II. i IV. knj.

4. Elohista II («E²») (N. pr. Gen. 15, 1, 13, 14 Num. 10,33 i t. d.)

5. Jahvista II («J²») N. pr. Gen. 10,21 i t. d.) u koliko im se čini, da nije jedan te isti auktor nekojih ulomaka, uza sve, da se nazivlje Boga istim nazivom.

6. Deuteronomium (D) ili drugi zakon (V.a Mojs. knjiga) posebni je dokumenat napisan po nekima u 7. v. pr. Is. za vremena Jozija, kralja židovskoga, te bi bio vremenom najstariji dokumenat, dok ga drugi kritičari drže najmlađim!

Kritika hiperkritike.

Literatura: Cornely: Introd. II-1 str. 3-169. — Volović: 150-161. — Zschoche 139-151. i drugdje. — Schöpfer: 213-247 i dr. — F. Hummelauer: Commentarius in Genesim (Cursus Scripturae sacrae). Paris 1895. — H. J. Crelier: La Genese et introduction au Pentateuque. Paris 1895. — Vigouroux: Les livres saintes et la critique rationaliste. III (cijeli), IV. 1-435 (osobito zgodan za riješavanje modernih prigovora protiv Mojsijevog kazivanja). — J. Kleg: Die Pentateuchfrage, ihre Geschichte und ihre Systeme. Münster 1903. — Za tumačenje pojedinih knjiga Pent. najbolja su izdanja «Cursus Scripturae sacrae»: Commentarius in Genesim, in Exodum et Leviticum, in Numeros, in Deuteronomium, sva od Hummelauera. Paris 1895. i d. — I druga su mnoga djela napisana o kritici, i tumačenja Pentateuha na njemačkom, francuskom, engleskom i talij. jeziku. U našem jeziku imamo svih pet knjiga po Škariću i Čebušniku. Imademo opet posebnu literaturu o pojedinim pitanjima Pentateuha, osobito Geneze; kao M. Flunk: Expositio in Genesin. 3 fasc. Oeniponte 1899. Na našem jeziku: I. Dujmušić: »Biblija i znanost«, Sarajevo 1909.

Nesuglasje, koje vlada među pristašama «nove hipoteze dokumenata», i metoda, kojom se oni služe u njenoj obrani, najboljim su dokazom njezine neosnovanosti. Mirne duše možemo kazati: Ako nijedna od

prvih hipoteza ne rješava pitanja, najmanje ga rješava ova. Ona je najsamovoljnija od svih u a u izboru sredstava najbezobzirnija.

To nije više hladna kritika, nego mahnitost — za seciranjem, mrcvarenjem biblijskoga teksta. Smionost je velika, kad netko misli, da poslije 35 vijekova, od kad je Pentateuh napisan, može matematičkom točnošću odsjeći, što je u njem izvorno, što nije , — koje je poglavlje napisao jedan pisac, a koje drugi, — koji redak pripada pojedinom poglavlju i koja riječ pojedinom retku. Smiješni su oni kritičari, koji se ne obaziru na dokaze, samo da se mogu vladati tako, te bi se činilo, kao da su sami bili prisutni kod sastavljanja Pentateuha, a toliko je vijekova eto već prošlo, da se ljudstvo divi jedinstvenosti, drevnosti, ljepoti Pentateuha.

Ne ćemo kazati, da se tečajem vijekova nije Pentateuhu ništa nadodalo, da se nije štošta promijenilo, ali da bi se to zbilo sa većim dijelom Pentateuha: proti tome odlučno ustaje jedinstvenost sviju pet knjiga, suglasje koje vlada među pojedinim poglavljima, izrazi koji posve lijepo pristaju na mjesta. odakle ih moder. racijonalistični kritičari brišu, opisi, koje je samo očevidac Mojsija mogao prikazati, vazda isti stil (osim nekih mjesta — već prema predmetu o kome raspravlja). Neprekidna predaja — kako već gore spomenuh — ne zna za drugoga auktora. nego već samog Mojsiju. A ta predaja seže sve tamo do tisuću i pet sto god. pr. Is., upravo sve do postanka Pentateuha.

Dvostruki naziv imena Božjega: Elohim i Jahve, ne protivi se ni malo jedinstvu knjige, niti poradi toga valja zaključiti, da je više auktora Pentateuha. Apoštol Pavao u svojim poslanicama, pače u jednoj te istoj poslanici (n. pr. I. Korinćanima), nazivlje različitim imenima Gospodina našega Isukrsta, a ipak nitko pametan radi toga ne će zaključiti, da je više spisatelja jedne te ste poslance; zašto ne bi mogao i auktor Pentateuha zvati Boga različitim imenima, to više, što svaki nazivi Elohim i Jahve imade svoje posebno značenje i prema tome se značenju upotrebljava. Hebrejska riječ »Elohim« označuje jakoga Gospodina, Boga svemogućtva, pa se i upotrebljava, kad je

govor o stvorenju ili u opće o svemožnom djelovanju Božjem. Drugi naziv hebrejski »Jahve« jest specijalno židovski naziv Boga, te se upotrebljava, kad je govor o odnošaju među Bogom i židovskim narodom, o raznim milostima, koje je Bog sipao na izabrani narod.

Nekoji moderni kritičari tvrde, da je Deuteronomium najstariji dio Pentateuha, te da su ostale četiri knjige napisane za to, da povjesno obrazlože postanak zakona židovskoga i veći mu ugled pribave. To ne može biti. Tvrdnji se protivi sadržaj Deuteronomija. Deuteronomium bi bio naprosto bez glave. bio bi nerazumljiv, kad bi mu ispustili prve četiri knjige, jer u njemu ima sva sila aluzija na događaje. u prvim knjigama napisane. Nije ni ono istina, što moder. racijol. kritičari iznose, da je Deuteronomium napisan tek u *sedmom vijeku* pr. Is. i da ga je napisao veliki *svećenik Helcije za vrijeme Jozija,* kralja židovskoga, a da je lukavo podmetnuo Mojsija za auktora, da time svome zakoniku pribavi veći ugled. Kritičari to tvrde na temelju 22. pogl. II. knjige Kraljeva (po Vulg. IV.[10]). Ali tko malo pomnjivije pročita ovo poglavlje, uvidjet će, kako je neosnovana tvrdnja kritičara. Onaj zakonik, koji je našao Helcije u hramu, nije nešto novo, doslije nepoznato. Ta zašto bi se kralj i vas narod bio prepao, što nije opsluživao taj zakon, kad bi im bio nepoznat?

Nepoznati zakon ne može se vršiti. dosljedno ne može niti biti kažnjivo kršenje toga zakona. A ovom zakoniku izričito veli kralj Jozije, da je bio poznat već ocevima (predima) ondašnjeg naraštaja, koji nije za nj mario i za to je zasluživao, da ga Bog kazni kaznama, u istome zakoniku od Boga naznačenim. To dakle ne može biti kakav novi zakonik, nego onaj već odavna opstojeći, a to je Mojsijev Deuteronomij, dakle napisan je prije sedmog vijeka.

[10]) U novije doba puno se raspravlja i na katoličkoj strani o tom Helcijevom kodeksu i na razne ga se načine tumači, te pobija mnijenje racijonalističnih kritičara. Spor. S. Euringer: Der Streit um das Deuteronomium (Bibl. Zfrg. IV.s.) Münster in Westfallen 1911. Isti o tome raspravlja u »Biblische Zeitschrift«. IX. (Freiburg 1911.) 230. i d. te X. (1912.) 13. i d. pod naslovom »Die ägyptischen und keilinschriftlichen Analogien zum Funde des Codex Helciae«.

Hiperkritičari iznose još i druge neke poteškoće protiv postanka Mojsijevog Pentateuha, kao opetovanja, protuslovlja i t. d. O tome napose ne govorim, jer se prividna protuslovlja lasno rješavaju općenitim egzegetičnim pravilima zabilježenim u prvome dijelu ove knjige, a nekoji su prigovori tako prozirni, da ne zaslužuju ozbiljne pažnje.

Pjesma nad pjesmama.

Literatura: Cornely: Introductio II. 2. str. 184.-210. Volović: 224.-228. — I. H. Kistemaker: Canticum illustratum ex hierographia Orientalium. Monasterii 1818. — B. Schöfer: Das hohe Lied. Münster 1876. — P. Schegg: — Das hohe Lied Salomos von der hl. Liebe. München 1885. — I.Langer: Das Hohelied nach seiner myst. Erklärung. 2. izdanje. Freiburg 1889. — J. Hontheim: Das Hohelied übersetzt und erklärt. (Bibl. Studien XIII.) Freiburg 1908. — R. Munz: Die Allegorie des Hohen Liedes. Freiburg 1912. — Na osobiti je način spomena vrijedno izdanje »Cursus Scripturae sacrae. G. Gietmann: Commentarius in Eccl. et Canticum. Paris, 1890.

Salamunova Pjesma nad pjesmama (hebrejska riječ «*šir haširim*») već je u davno doba bila kamenom smutnje. Literarni je njezin sadržaj takav, da je nitko ne bi ubrojio među svete knjige, kad ne bi bilo starodavne židovske i kršćanske predaje, koja je uvijek taj sadržaj alegorično shvaćala. Tu je predaju tridentski sabor svečano potvrdio, pa dosljedno Pjesmu nad pjesmama priznao nadahnutom i kanonskom knjigom.

U ovoj se pjesmi opisuje ljubav među nekim zaručnikom i zaručnicom, i to takovom otvorenošću, da bi bilo to sablažnjivo, kad se ne bismo sjetili — kako dobro opaža i racijonalista Cornill.[11]) — da je to plod istočnjačkoga pjesnika, koji naivno na istočnjačku prikazuje tu ljubav. A opet, što je glavno, ne smijemo se zaustavljati na formi, nego moramo u unutrašnjost prodrijeti, t. j. ne smijemo shvaćati Pjesmu nad pjesmama kao prostu ljubavnu pjesmu u njezinom doslovnom značenju, jer kao takova nigda ne bi bila

[11]) U gore naznač. djelu: »Einleitung in die kan. Bücher des Alt. T.« str. 270.

priznata knjigom svetom i nadahnutom. To dobro ističe stari pisac Teodoret, kad veli: »Kad bi Salamunova pjesma bila samo svadbena pjesma i opis obične ženidbe, bila bi nedostojna Duha svetoga i Crkve«.[12]) Moramo je dakle sa svetim ocima i neprekidnom predajom tumačiti u duhovnom smislu t. j. alegorično. Pod slikom zemaljske ljubavi krije se u Pjesmi nad pjesmama duboko Otajstvo upućenja Sina Božjega, nedohitna ljubav višnjeg Boga prema ljudima, ponajprije prema židovskoj sinagogi, a kad Ga je ova odbacila, prema kršćanskoj crkvi. I toliko je Bog ljubio svijet, da je Sina svojega Jedinorođenoga dao na svijet. On je sišao s neba na zemlju, ponizio je samoga sebe uzevši obličje sluge, zagrnuvši se haljinom raspadljive naravi ljudske i za čovječanstvo umro na tvrdom drvu križa. Dotle je Boga dovela Njegova ljubav prema nama. Tu nedohitnu ljubav, to usko sjedinjenje Boga veličanstva i slave sa ništetnim i nevoljnim čovječanstvom, malo se kojom slikom može tako živo predočiti, kao vjernom slikom ljubavi među čistim zaručnikom i lijepom zaručnicom.

Moglo bi se komu čudno činiti, što je Duh Sv. uzeo upravo ovu poredbu. Premda će ova poredba možda sablazniti neupućenu djecu i nedoraslu mladež, ipak ona u sebi nije nimalo zla, jer je ljubav među zaručnikom i zaručnicom, dok je u dopuštenim granicama nešto lijepo i dobro, čisto, sveto, od istoga Tvorca, višnjeg Boga, u srcu ljudsko usađeno, kao što je i dobra, čista i sveta ljubav među mužom i ženom, pa je vez, koji ih spaja nerazrješiv, i više: *jedan od sedam svetih Sakramenata.* Ženidba je nešto skroz prirodno, potrebito sredstvo, da se produlji život ljudskoga roda. Ne smije dakle biti nikome čudno, što je Duh Sv. uzeo provedbu upravo iz ženidbenog života, da vjerno prikaže uski vez, koji spaja Boga s čovjekom.

Bilo bi čudno i svetog Pisma nedostojno, kad bi auktor ove pjesme imao namjeru, da prikaže naprosto raskalašenost ljubavi i podraži maštu mladeži! Budući da je on namjeravao pružiti čitaocu u ovoj ljubavnoj alegoriji lijepu moralnu istinu, onda je ta tobože sablažnjiva pjesma i dobra i korisna i poučna.

[12]) Kako je to u Teodoretovo doba učio krivovjerac Teodor Mopsuestijski, čije je mnijenje bilo zabačeno na petom općenitom crkvenom saboru, držanom god. 553. u Carigradu.

Ne koristi kazati: pa ako i jest pisac htio svojom pjesmom nešto dobro prikazati, ipak on svoju svrhu kod mnogih polučuje, n. pr. kod mladosti, koja čitajući zaustavlja se na obliku, a ne traži duboki, otajni smisao; valja znati, da je pisac, dok je svoju pjesmu pisao, za cijelo znao, za koga piše, i nije svoju pjesmu namijenio onima, za koje nikako nije. I u današnjim vremenima imade knjiga, koje su dobre i poučne, ali nijesu za svakoga: imade ih, koje su napisane za neku vrst čitalaca, a ne za svaku. Ovo je potrebito i nitko pametan tomu ne će prigovoriti; dosljedno ne smije se prigovoriti niti Bibliji.

Uopće — kad bi i bilo slučajeva, u kojima bi takova pjesma podraživala živce nekih osoba, to ne bi stajalo toliko do pjesme koliko do čitaoca. Zdrav razum i pošteno srce smješta svaku stvar na svoje mjesto i ne daje joj drugo značenje nego ga ona ima: ako je u sebi dobra, dobro, ako je zla, zlo. Pokvareno i raskalašeno srce tako ne radi; ono traži i hoće da nađe u riječima i u djelima ono, što njemu godi. Takovo srce naći će i u najnevinijemu izražaju ili pogledu aluziju na frivijalnost.

Samo pokvarenom srcu može Pjesma nad pjesmama smetati, kao pjesma erotične naravi. Ali ako bi se tu imalo čemu prigovoriti, imalo bi se prigovoriti ljudskoj pokvarenosti i zlobi, a nikako ne niti pjesmi niti piscu.

Nekoji se čude tome, što u cijeloj ovoj knjizi nema nigdje spomena o Bogu, po kojemu bismo mogli zaključiti, da je smisao pjesme duhovni. Ali ni tome se ne treba čuditi. Kad netko počne alegorično govoriti, tu alegoriju protegne na cijeli govor, niti bi bilo umjetnički, da je prekida upravnim govorom. A opet imamo drugih jasnih mjesta u sv. Pismu Staroga i Novoga Zavjeta, gdje je u istoj slici predočen odnošaj Božji prema ljudima. Tako na više mjesta u St. Z. Bog, govoreći prorocima, nazivlje židovsku sinagogu, t. j. židovski puk, ženom raspuštenicom, koja je ostavila muža (Boga), koji ju je istinski ljubio, a podala se drugima (krivim bogovima), koji je zavaravaju i upropašćuju. U Psalmu 44. bogoduhi Psalmista pjeva u kratko isto što je pisac Pjesme nad pjesmama naduže prikazao, naime svatbenu pjesmu, a tu zaručnici izričito

kaže: »Čuj, kćeri, pogledaj i obrati k meni uho svoje, zaboravi narod svoj i dom oca svojega. I kralju će omiljeti ljepota tvoja; *jer je on Gospodin Bog tvoj i Njemu se pokloni*«.

I u Novome Zavjetu nalazimo sličnih poredbi. Sv. Pavao Apoštol u poslanici Efežanima (5,22 i d.) veli: »Žene slušajte svoje muževe kao Gospodina. *Jer je muž glava ženi kao što je i Krist glava crkvi* i On je Spasitelj tijela (njezina). No kao što crkva sluša Krista, tako i žene svoje muževe u svemu! Muževi, ljubite svoje žene, kao što i Krist ljubi crkvu i sebe predade za nju, da je osveti očistivši je kupanjem vodenim u riječi, da je metne preda se, slavnu crkvu, koja nema mane ni mrštine ili takoga čega, nego da bude sveta i bez mane. Tako su dužni muževi ljubiti žene kao svoja tjelesa... Toga radi ostavit će čovjek oca i mater i prilijepit će se k ženi svojoj i bit će dvoje jedno tijelo. *Otajstvo je ovo veliko, a ja govorim za Krista i za crkvu*«.

Eto dakle i sv. Pavao nazrijeva u posvećenom odnošaju među mužem i ženom veliko otajstvo, koje predočuje duhovno sjedinjenje Isukrstovo sa crkvom Njegovom. Pače Isukrst u Evanđelju sebe nazivlje Zaručnikom, a u krasnoj priči o svatbi kraljeva sina hoće, da se pod tim kraljem misli na Kralja nebeskoga, višnjeg Boga, a pod kraljevskim sinom na jedinorođenoga Sina Božjega, Gospodina našega. Kada sve ovo imamo pred očima, ne će nam biti ni malo čudan, a još manje sablažnjiv sadržaj Pjesme nad pjesmama.

Valja priznati — kako već spomenuh — pisac na nekim mjestima najivnom otvorenošću govori. Ali mi znademo, da je Pjesmu nad pjesmama ispjevao istočnjački pjesnik i to devet stoljeća pr. Is., a možda upravo sam Salamun, a istočni pjesnici nijesu znali za okolišanje, nego bi otvoreno izrekli, što su mislili. Znamo pak, da i pod utjecajem nadahnuća Božjeg biblijski spisatelji sadržavahu svoj osobni temperamenat, svoj način pisanja, stoga je naravna stvar, da se onako razvlačivi stil u Pjesmi nad pjesmama ne smije pripisati Božjem nadahnuću. A nije dobro ni svaku stvar tumačiti ni u svakom izrazu kakav duhovni smisao tražiti, jer bi se tim načinom došlo do velikih besmislica. Glavna ideja ostaje vazda — prikazati ljubav Božju prema ljudima — tu je ideju pjesnik obradio na svoj individualni način sasvim istočnjačkim koloritom ne dajući svakom izrazu osobito značenje. Znademo, da ni svaka stvar u pričama Isusovim nema posebnog značenja, zašto da ga u ovoj pjesmi tražimo? Takav je već karakter alegorije ili priče (parabole) da glavnoj ideji dometne štogod, što nije od potrebe, već jedino radi ukrasa.

Inače Pjesma nad pjesmama, shvaćena u duhovnom smislu, puna je dražesti i miline, te je mnoge pobožne i svete duše zanašala, a zanosi još i dandanas sa ove prašljive zemaljske nizine u sjajne nebeske vedrine, gdje je »grad sveti, novi Jeruzalem pripravljen kao zaručnica ukrašena mužu svojemu«. (Otkriv. sv. Iv. 21.2)[13])

Problem zla u Jobovoj knjizi.

Literatura: Cornely: Introductio II., 2. str. 35.-75. — Volović 206.-211. — M. Flunk: Explanatio in locos selectos librorum sapientialium. Fasc. I. Oeniponte 1906. — J. Knabenbauer: Commentarius in l. Job. (Cursus Scripturae s.) Paris 1885. — Le Hir: le livre de Job. Traduction sur l'hebreu et commentaire Paris 1873. — G. Bickel: Job, Dialog über das Leiden des Gerechten. Innsbruck 1885. — R. Parisi: Il divino libro di Giobbe esposto in lezioni theolg. critico-morali. Palermo 1843. — H. Lesetre: Le livre de Job. Introduct. critique, traduct. franc. comment. Paris 1886.

Svakome je poznato, koliko se raspravljalo, a i dandanas se još raspravlja o velevažnom pitanju, otkle zlo na svijetu i kako se ono slaže s Božjom dobrotom; no mnogima ne će biti poznato, da se to pitanje pretresalo već u davno doba i kušalo ga se na razne načine riješiti. Zanimljivu raspravu o tom nalazimo u sv. Pismu Starog Zavjeta i to u *Jobovoj knjizi*. Ova je knjiga pravi dragulj sv. Pisma, slavljena u velike i od onih, koji u njoj ne vide nikakova vrhunarav. utjecaja. Neki je porede Danteovoj »Di-

[13]) Što se tiče onog prigovora protivnika, da je Crkva branila vjernicima čitanje ove knjige, to ističem, da takova zabrana Crkve nigdje ne opstoji, te je od protivnika izmišljena. Crkva se pače ovom pjesmom često služi pri službi Božjoj, osobito na blagdane bl. Djevice Marije, alegorično primjećujući otajstveni smisao pjesme i na prečistu Djevicu, odnosno na upućenje Sina Božjega po Mariji. Sveti Oci čitanje ove knjige preporučivali su, ali dakako uz neke pogodbe, oni naime hoće, da se prije pročitaju druge knjige sv. Pisma, poimence N. Zavjeta, a poslije se uzme u ruke ovu knjigu; a to za to, da se čitaoc nekako privikne na način prikazivanja sv. Pisma, pa mu ne bude začudno prikazivanje u Pjesmi nad pjesmama, nego mu bude shvatljiv njezin otajstveni smisao. Učitelj ne će učeniku, početniku u matematici, preporučiti odmah proučavanje logaritma, nego elementarne stvari matematike, naime zbrajanje, odbijanje i t. d. Tako su radili i sveti Oci u preporučivanju čitanja pojedinih knjiga sv. Pisma.

vina Comedia« ili Götheovom »Faustu«, te govore kako se u Danteovoj »divnoj glumi« zrcali mišljenje srednjeg vijeka, a u Götheovom »Faustu« ono novijeg doba, tako da u Jobovoj knjizi imamo pred sobom odraz misli starih vremena.[14]) To je sve donekle samo istina i poredba znatno hramlje, budući da je Jobova knjiga nadahnuta i nepogrješiva, a o tome nema ni govora kod Danta i Göthea. Svakako možemo ustvrditi, da su se Dante i Göthe dosta poslužili mislima i izrazima Jobove knjige, kao što je stalno i to, da je čitav prolog Götheovog »Fausta« sastavljen prema prologu Jobove knjige. Isto tako nalazimo tragove nasljedovanja naše knjige i u potresnim dramama čuvenog Shakespearea.

Predmet je raspravljanja Jobove knjige »*problem zla*« ili točnije govoreći: auktor se bavi pitanjem, odakle nevolje na svijetu i kako se slaže s Božjom pravednošću i dobrotom, da ovdje pravednici višekrat trpe, silno trpe, a bezbožnici nesmetano uživaju. — Knjiga je pisana negdje u 10. vijeku pr. Isusa, za vremena kralja Salamuna, kad je literatura hebrejska bila u potpunom cvatu. Knjiga počinje prozom i svršava prozom. U njoj se opisuje žalosno stanje pobožnog Joba, koji je bio veliki bogataš, pun svakog obilja, a to mu odjednom sve propade i djeca mu pomriješe, a on sam bi udaren zlim prištem od pete do tjemena i ne preostade mu drugo, nego da sjedne na garište, gdje mu je bilo moguće samo crijepom se strugati i gorko naricati. Tri prijatelja Jobova čuše za nesreću, koja ga bijaše zadesila i dođoše mu u pohode, da ga utješe: *Elifar Temanac, Baldad Sušanin i Sofar Namaćin.* Žalosno Jobovo stanje potrese ih do dna srca i punih sedam dana nijesu smogli riječi, da progovore. Taj muk Joba peče više od istih tjelesnih boli; u očima svojih prijatelja čita, kako oni o njemu misle; da je čovjek grješnik i zato ga je Bog kaznio; stoga otvara on usta svoja i potetičkim usklicima daje izražaja svojoj tjelesnoj i duševnoj boli. Progo-

[14]) Spor. H. Cornill: Einleitung (gore naznač. izdanje) str. 248. Cornill nazivlje knjigu Jobovu »Krunom knjiga mudrosti, jednim od najdivnijih proizvoda ljudskoga duha«. — Isto tako uzveličava Jobovu knjigu M. Löhr: Seelenkämpfe und Glaubensnöte vor 2000 Jahren (Religionsgesch. Volksbücher) Tübingen 1906. str. 5. i d.

varaju i tri prijatelja redom jedan za drugim, i time započimlje zanimljiva rasprava prikazana u divnom pjesničkom ruhu, u nedostižnim dijalozima, koji se odlikuju toliko dubokom oštroumnošću, koliko naravnom svježinom.

Stanovište Jobovih prijatelja jest ovo: *Nevolje ljudske posljedice su grijeha;* tko trpi, znak je, da je grješnik. To jasno ističu sva trojica. Ovo svoje mnijenje brane dokazima više eksperimentalne naravi, a uzimaju ih iz povijesti i vlastitoga opažanja. Job ih redom pobija i navodi svjedočanstvo svoje savjesti, koja ga uvjerava, da ako i jest kriv, ipak onoliku kaznu da ne zaslužuje.

U poglavlju 32. pridolazi četvrti Jobov prijatelj *Elijuv* sin Barahelov od Buza, roda Ramova, koji se ne slaže ni s Jobom ni s trima prvim govornicima, već ističe novo mnijenje, zašto su nevolje na svijetu. One su, da se *njima ljudi sačuvaju od zla duše i očiste od grijeha.*

Pri svrsi rasprave pojavi se sam Bog i progovara iz vihora, ističući kako je neumjesno, što ljudi o tome raspravljaju i kako nikada o tome ne će biti na čistu, jer to spada na Boga. On pak svime ravna prema svojoj mudrosti i pravednosti, te ako šalje i na pravednike nevolje, ne čini to bez svrhe. Ljudi pak toga nigda shvatiti ne će, jer su nedokučivi Božji sudovi.

Da se predusretne raznim poteškoćama, na koje se nailazi pri čitanju Jobove knjige, valja znati, da nije sve, što je u prvoj knjizi napisano, *nepogrješivo.* Ta pri svrsi iste knjige čitamo, kako Bog kudi prijatelje Jobove, što nijesu o Njemu pravo govorili, a i Job se nije na mjestima posve pravo izrazio. Isto možemo kazati i o Elijuv-ovu govoru. Nepogrješivo je u ovoj knjizi samo ono, što Bog govori, te isto nadahnuti pisac odobrava ili kao svoje iznosi. Prema tome možemo slobodno kazati, da mnijenje trojice prijatelja o uzroku zla nije valjano, a i Elijuv-ovo mnijenje, da nije u svemu točno, dočim je tvrdnja nadahnutog pisca, da je onim nevoljama Bog htio kušati Joba, sasvim ispravna, kao što je ispravno i ono, što Bog veli, da čovjek Njegovih sudova ne može dokučiti. Ovakovo se tumačenje naravski ni najmanje ne protivi općenitoj nepogrješivosti Biblije, jer smo

već jednoć vidjeli, da imade u Bibliji očistiti pogrješaka, pače i heretičkih izraza, ali njih niti nadahnuti pisac ne odobrava, pače osuđuje kao pogrješke.[15])

Nije od potrebe držati, da su tri prijatelja i Elijuv u istinu povjesne osobe i da su došli tješiti Joba: možda su oni i izmišljene osobe, koje je auktor izmislio, da ljepše obradi svoj predmet. A da li je Job u istinu povjesna osoba i u tom je nesuglasje među istim katoličkim učenjacima. Vjerojatno je svakako mnijenje, da je Job u istinu opstojao i da je živio za vremena Mojsijeva ili za vremena patrijarka.

Materijalizam skepticizam i epikureizam u knjizi Propovjednika.

Literatura: Cornely: Introductio II. 2. str. 155.-183. Volović 219.-224. — G. Gutmann: Commentarius in Ecclesiasten et Cant. (Cursus Script. s.) Paris 1890. — A. v. Scholz: Commentar zum Prediger. Leipzig 1900. — Gilly: L. Ecclesiaste de Salomon. Paris 1863. — A. Motais: L'Ecclesiaste. Paris 1877. — A. Vegni: L'Ecclesiaste secondo il testo ebraico etc. Firenze 1871. — V. Zapletal: Das Buch Kohelet kritisch und metrisch untersucht, übersetzt und erklärt. Freiburg 1911.

Malo koja knjiga St. Z. zadaje toliko poteškoća, koliko knjiga Propovjednika iliti kako stoji u izvorniku hebrejskom «Kohelet», a u lat. Vulgati »Ecclesiastes«. U istinu, tko prvi put pročita ovu knjigu, bit će začuđen i pitati će samoga sebe, je li moguće, da ta knjiga spada među svete i nadahnute knjige? Ta izgleda kao da ju je napisao skrajni materijalista, učenik stare epikurejske škole ili kao kakav pristaša modernog skepticizma. A ipak, kad promislimo, tko je auktor knjige Kohelet i zašto je pisana, pa kad je više puta pročitamo, stičemo o njoj sasvim drugi pojam.

Jednodušna židovska i kršćanska predaja tvrdi, da je kralj Salamun pisac ove knjige, a i njezin početak nas na to podsjeća. Tu se čita: »Riječi propovjednika *sina Davidova, kralja u Jeruzalemu*«. I sav sadržaj knjige bolje pristaje Salamunu nego drugom piscu. Napisao ju je Salamun pod stare dane onda, kad se bio svega do sitosti naživao, a ipak ostao razočaran, te uvidio, da sve to nije ništa. Zato odmah na početku naglašuje: »*Taština nad taštinama, sve je taština*«. (Vanitas vanitatum et omnia vanitas). Cijela pak knjiga pisana je u obliku razgovora sa samim sobom (soliloquium). Pisac naime promatra nekoje stvari kako su na oko, pa o tome izriče svoj sud. Kod toga se čini kao da naginje, pače otvoreno ispovijeda materijalizam, skepticizam, epikureizam i druge krive nauke, ali odjednom kao prenuv se i ozbilinije stvar prosudivši ispravlja pisac samoga sebe i sve drugačije govori i pobija materijalizam učeći besmrtnost duše; pobija epikureizam učeći, da je glavno Boga se bojati i zapovijedi njegove vršiti; pobija skepticizam uznoseći mudrost u savezu sa strahom Božjim.

Način dakle pisanja ove knjige razjašnjuje nam razne poteškoće, koje susrećemo kod čitanja. Iznijeti ću samo tri primjera, koje obično navode protiv nadahnuća ove knjige.

Pogl. 3. r. 18. čitamo: »Rekoh u srcu svomu za sinove ljudske, da ih Bog kuša i pokaza, da su kao stoka. Jer što biva sinovima ljudskim to biva i stoci, jednako im biva; kako gine ona, tako ginu i oni i jednak je duh svima i što je bolji čovjek od stoke? Ništa, jer je sve taština. Sve ide na jedno mjesto; sve je od praha i sve se u prah vraća. *Tko znade,* da duh sinova ljudskih ide gore, a duh stoke, da silazi dolje?« Prema ovim se riječima čini, kao da auktor uistinu sumnja u besmrtnost duše, pače da je i niječe poređujuć duh čovječji duhu životinje. Ipak nije tome tako. Autor doduše poredi čovjeka životinji, ali ne uči potpune jednakosti. Dapače: u posvemašnjem je skladu s njegovim subjektivnim mišljenjem ono izlaganje, prema kojemu on na ovome mjestu uči, da su ljudi tijelom nalik na životinju, ipak bi se barem duhom morali razlikovati i indirektno žali, što je već gotovo ponestalo razlike

[15]) Da knjiga Jobova jasno izrazuje i uči besmrtnost duše, o tom će se svatko uvjeriti tko nepristrano i dobro promatra ovu knjigu, te je uprav čudno, da ih ima, koje vele, da Job niječe besmrtnost duše. Kako se u Jobovoj knjizi shvaća život onkraj groba v. J. Royer: Die Eschatologie des Buches Job. (Bibl. Studien) Freiburg 1901.

[16]) Imade katoličkih učenjaka (Zapletal, Scholz i t. d.), koji drže, da nije Salamun pisac ove knjige. Ne upuštam se u ovo pitanje, jer ovdje samo želim pobiti krive nazore o sadržaju Koheleta. Inače sve kad bi se i dokazalo, da Salamun nije pisac ove knjige, njena vjerodostojnost ne bi ništa izgubila. Poredi što sam kazao u I. dijelu u članku »vjerodostojnost Biblije« pod br. 2.

između duha ljudi i životinja! Hebrejski pak izraz «*mij jodea*», koji u grčkom tekstu glasi τίς εἰδε, a u Vulgati: »Quis novit« te se obično prevodi: »tko znade«, imade značenje također: »*tko se brine*», a u ovom značenju izlazi smisao pisca sasvim jasan.[17]). On naime govori kako su ljudi nalik na životinje u svemu, pa zato se i malo tko brine za dušu, malo tko razmišlja na razliku, koja opstoji među duhom čovječjim i duhom životinje: prvi ide gore u nebo, drugi se pak gubi u zemlji. Nema dakle ovdje ni traga kakvom materijalizmu. A opet na drugim mjestima u istoj knjizi pisac izričito spominje, da čovjeka čeka drugi život. Tako n. pr. pri svrsi cijele knjige čitamo: »Glavno je svemu, što si čuo: Boga se boj i zapovjedi Njegove drži, jer je to sve čovjeku. Jer će svako *djelo Bog iznijeti na sud i svaku tajnu bila dobra ili zla*«.

U Koheletu čitamo u pogl. 2: »Omrze mi život, jer mi nije milo, što biva pod suncem, jer je sve taština i muka duhu. I omrze mi sav trud moj oko kojega se trudih pod suncem, jer ću ga ostaviti čovjeku, koji će nastati nakon mene... Zato dođoh na to, da mi srce *izgubi nadanje u svakom trudu*, oko kojega se trudih pod suncem... Jer što ima čovjek od svega truda svoga i od muke srca svoga, koju podnosi pod suncem? Jer su svi dani njegovi muka, a poslovi njegovi briga; ni noću se ne odmara srce njegovo. I to je taština«. — Eto dakle autor ove knjige sumnja o svemu, on je pravi skeptik! Bio bi u istinu takav, kad ne bi ovo samo nuzgredno govorio i kad ne bi samoga sebe ispravljao. Ali vidimo, da u istome poglavlju hvali mudrost, naime onu, kojoj je korjen strah Božji te o takovoj mudrosti veli: »I vidjeh, da je bolja mudrost od ludosti, kao što je bolja svjetlost od mraka«. Također u istome poglavlju u zadnjem retku čitamo: »Čovjeku, koji mu (t. j. Bogu) je po volji, daje mudrost i razum i radost, a griješniku daje muku, da sabira i skuplja, da dade onome, koji je po volji

[17]) Spor. Gesenius-Hofmann: Lexicon hebraicum et chaldaicum. 2. izdanje. Lipsiae 1847 str. 369. Tu se iznose razni primjeri iz drugih knjiga St. Z. u kojima glagol. hebrejski «jada», imade značenje »brinuti se« (animum advertit ad aliquid, curavit). — Naš *Volović* (str. 222. i d.), temeljeći se na Vulgatinom prijevodu nešto drugčije tumači ove retke, po njemu pisac ove knjige promatrajući spoljašni život, što se opaža među ljudima, htio je istaknuti, da je taj život tako neuredan, da se čini kao da se ljudi u ničemu, pa ni duhom ne razlikuju od životinja, nego su u svemu slični njima. Zato pisac začudno pita: »Tko zna, da duh sinova Adamovih i t. d.« t. j. tko tu razliku među njima (čovjekom i životinjom) vidi, tko li je zna?! — I ovakovo tumačenje sasvim je ispravno.

Bogu«. Isto tako u posljednjem pogl., 11. i 12. auktor opominje mladića da veselo gleda u život, da se raduje za mladosti svoje i da ga veseli srce, dok je mlad; da ukloni žalost od srca svojega i odbaci zlo od tijela svojega i da se opominje Tvorca svojega u mladosti svojoj, prije nego godine pritisnu. Takove pak opomene znače prije sve drugo, nego da bi auktor bio skeptik i naučavao skepticizam.

Ni epikureizma nema u našoj knjizi. Ako pisac veli: »Nije li dobro čovjeku, da jede i pije i da gleda da mu je u duši dobro od truda njegova?« i ako kudi one, koji skupljaju blago a ne uživaju ga, nema u tome nikakova zla. Svako je dobro zemaljsko, pripominje na više mjesta naš auktor: «iz ruke Božje», pravo je, da ga čovjek uživa; zato ga Bog i daje. Tu nema nikakova traga epikureizma, jer auktor *hvali samo umjereno uživanje zemaljskoh dobara*. «Eto, to vidjeh, da je dobro i lijepo čovjeku, da jede i pije i uživa dobro od svega truda svojega, kojim se trudi pod nebom za života svojega, koji mu Bog dade, jer mu je to dio. I kad kome Bog da bogatstvo i blago i dade mu da uživa i uzima svoj dio i da se veseli s truda svojega, to je dar Božji. Jer se ne će mnogo opominjati dana života svojega, jer mu Bog daje, da mu je srce veselo». (5. $^{18-20}$). Takova nauka s epikurejskom nema ništa zajedničko, ona je u suglasju s evanđeoskom naukom.

Da se predusretnu razne poteškoće, koje mogu biti pri čitanju Koheleta donosim ovdje i rezultat istraživanja učenog Dominikanaca V. Zapletala o sadržaju Koheleta.[18])

«Kohelet priznaje bivstvovanje Boga, koji je sve stvorio i sve dobro uredio (3$_{11}$). Bog je postavio red u svijetu, On je stvorovima dao zakone, koje oni ne mogu prekoračiti (1, $_{4-11}$) i svemu je vrijeme odredio (3, $_{1-8}$) —Budući da je Bog svemoguć, ne može čovjek ništa proti Njemu i Njegovoj volji (6, $_{10}$) uspjeh ne zavisi o čovjeku (9, $_{11}$), s toga mora da i mudrost ljudska u tome pogledu bude nazvana ispraznom (11, $_{16}$). Boga treba častiti i to na način, kako treba (5, $_{17}$ i d.) — *Šeol* (infernus) je određeno mjesto za sve preminule, jednako za mudrace kao i za luđake (2, $_{14}$). Jer svi istoj sudbini potpadaju (9, $_{2}$). Pošto je pak Šeol mjesto sasvijem žalosno, tako da ništa ne zna ko u nj stigne (9, $_{5}$), ima se nazvati srećnim onaj,

[18]) U gore naznač. djelu iznosim ih iz rasprave V. *Medini* u «Listu biskupije dubrovačke» (Dubrovnik 1913.) XIII, br. 1. str. 6. Medinijeva rasprava pod naslovom «Ogledalo filozofije Ljudevita Vukićevića» obuhvata više brojeva «Lista dubr. bisk.» a uperena je protiv Vukičevićeva spisa «Leggendo l'Ecclesiaste».

koji žive (9, 4, 10). — Na ovome svijetu opaki često uživa, a pravednik trpi; tim bivaju opaki ljudi osokoljeni, da ustraju u svome ponašanju (8, 11); ali znam, da će Bog i tude priskočiti: dobrim će sve izaći na dobro, a dani grješnika ne će vijekom trajati (8, 12 i d.) — Što se dakle ima činiti obzirom na žalosno stanje preminulih u Šeolu i obzirom na činjenicu, da zemaljska dobra i ako u sebi i po sebi potpuno ne zadovoljavaju čovjeka, sačinjavaju ipak neko zadovoljstvo? (2, 1 i d.) Čovjek mora ta dobra uživati (2 25 5 17 i d.) pošto su ona dar Božiji i pošto su ipak određena baš za one, koji su Bogu ugodni. No jer se u uživanju ne nalazi ipak apsolutno dobro, slijedi, da mu se čovjek ne smije odviše priljubiti. Zemaljska dobra mogu se u istinu i izgubiti».

Zapletal također veoma ljepo rješava tobožnja protivurječja Koheleta, a ta rješenja iznosi i Medini u niže spomenutoj raspravi.

Autencija, povjesnost, istinitost Evandjelja.

Literatura: Cornely: Introd. III. str. 3.-314. — Vimer: Uvod str. 90.-156. — H. Boese: Die Glaubwürdigkeit unserer Evangelien. Freiburg 1895. — J. Belser: Einleitung in d. N. T. st. 22.-337. — F. Kaulen: Einleitung III. str. 3.-92. — Vigouroux: Le livres saintes et la critique rat. V. 249.-420. — Isti: Le Noveau Testament et le decouvertes arheologiques modernes. Paris 1890. — F. Hettinger: Die Glaubwürdigkeit der evangelischen Geschihte. Apologie II. 214.-278.; Die Götlichkeit der evangel. Geschichte. Apologie II. 218.-327. — P. Schanz: Apologie I. § 15. Evangelium und Evangelien. — Vjerodostojnost pojedinih Evanđelja veoma se lijepo a u kratko dokazuje u izdanjima »Bibl. Zeitfragen« II.2, 4, 8/9 III.2. — Za tumačenje teksta osobito su vrijedna preporuke klasična izdanja »Cursus Script. sacrae«. J. Knabenbauer: Commentarius in Matth. 2 sveska 1892. Com. in Marc. 1894. in Luc. (1896.) in Joan. 1897. Na njem. jeziku: P. Schegg: Die hl. Evangelien erklärt. München 1854.-80 (9 svez.) — P. Schanz: Commentar über das Ev. d. hl. Matth. 1879. Marc. 1886. Luc. 1883. Ioan. 1885. (Freiburg). — Na hrv. jeziku imademo najnoviji tumač nadb. Stadlera, na slovenskom izdanje društva sv. Mohora.

Četiri su Evanđelja: jedno se zove po Mateju, drugo po Marku, treće po Luki, a četvrto po Ivanu. U prvo doba kršćanstva, bilo ih je više od nepoznatih pisaca sastavljenih, ali su samo ova četiri općenito

bila držana pravim Evanđeljem. Ono. što se svake nedjelje i blagdana sluša, u crkvi ulomci su pojedinih Evanđelja.

Četiri malene knjige, a koliko su rasprava izazvale! Nekoliko sitnih stranica a koliko pustih komentara! Nekoliko božanskih istina, a koliko napadaja sa sviju strana kroz 19 stoljeća! Nema knjige u čitavoj svjetskoj literaturi, o kojoj se toliko govorilo, proti kojoj se toliko pisalo! No opet rijetka je knjiga, koja bi bila toliko bjelodano dokazana autentičnom, povjesnom i istinitom, kao što su četiri Evanđelja ili bolje jedno Evanđelje, jer sva četiri obrađuju isti predmet i sačinjavaju Evanđelje i nepresušivo vrelo spasonosne nauke; na Kristovim je riječima sagrađena zgrada kršćanske nauke. Zato je od goleme važnosti znati, da li je ova knjiga doista realni odraz povjesnih činjenica, ili je samo skup priča skupljenih na dalekom Istoku. Najvećom se žestinom bore protivnici vrhunaravskog reda u opće, a božanstva Isusova napose, protiv vjerodostojnosti Evanđelja, u kome svako slovo pokazuje Isusa Krista kao pravog Boga i pravog čovjeka, koji je donio na svijet svjetlo, da svjetli svima, koji su dobre volje. A ipak svako nastojanje protivnika priliči Sizifovu trudu i predaja katoličke crkve slavi pobjedu nad ruševinama moderne racijonalističke kritike.

Govorili su protivnici: Evanđelja su napisana tek u drugom stoljeću po Isusu, dakle ne od očevidaca.[19]) A gle! mi vidimo, da ih već svrhom prvoga vijeka po Isusu navode sveti Oci u svojim spisima, očiti znak, da su već Evanđelja opstojala. Navodi ih pisac poslanice, koja se pripisuje sv. Barnabi Apoštolu, a napisana je za stalno prije svrhe prvog stoljeća; navodi ih sv. Klement g. 96. u svom listu na Korinćane. Sv. Irenej (od god. 140.-202.) ističe najjasnijom preciznošću, da opstoje četiri kanonska Evanđelja, pače on je o tom tako uvjeren, da već »a priori« hoće dokazati, da ne mogu opstojati ni više ni manje, nego samo četiri, te »ludovima i neznalicama« nazivlje one,

[19]) To je osobito uporno tvrdila tako zvana «tübinska škola»čiji je glavni predstavnik Ferd. Christian Baur (ž. 1792.-1860). Inače noviji kritičari a među prvima njihov prvak Harnack prisiljeni su približivati se stanovištu katoličke crkve.

koji drugačije misle. Irenejevo je svjedočanstvo od neprocjenljive vrijednosti, jer je on uvaženi predstavnik istoč. i zapad. crkve davnoga doba. budući da je Irenej u Aziji rođen i odgojen a u Galiji (u Lionu) je bio biskupom. Suviše Irenej je jedan od najuglednijih muževa staroga kršćanskoga doba, učenik biskupa i sveca Polikarpa, koji je bio u neposrednom saobraćaju s Ivanom Apoštolom; mogao je dakle Irenej kud i kamo točnije znati, od koga potječu evanđeoski spisi, nego li to znadu berlinski kritičari nakon punih 18 vijekova. Zato su kritičari u velikoj neprilici sa jasnim Irenejevim svjedočanstvom. Nijekati ga ne mogu, jer je dokazano autentičnim; a opet ga tumačiti na svoju, kao što su nekoji pokušali, veoma je škakljiv posao koji i među njihovim pristašama može da izazove negodovanje.[20])

A nije Irenej sam, koji svjedoči za autenciju naših Evanđelja, pače možemo slobodno ustvrditi: koliko imamo suvremenih dokumenata, toliko je svjedoka na našoj strani. Marljivi katolički povjesničari iznose nam ih svu silu. Među ostalima, svjedoci su evanđeoske autencije: iz II. vijeka: gore spomenuti Clemens Romanus, učenik sv. Petra Apoštola, Ignacij mučenik, Polikarp, Justin, glasoviti kršćanski filozof i mučenik, Melito biskup, Teofil Aleksandrijski, Apolonij, Polikrat, čuveni Origen i dubokoumni Tertulijan, pa Hipolit, Ciprijan, Dijonisije Aleksandrijski i t. d.

Istina je, da se nekoji od ovih pisaca posve jasno ne izrazuju, no to se ne smije od njih ni zahtijevati, jer za njihovu svrhu nije bilo od potrebe dokazivati, koliko je Evanđelja i da li su autentična, kao što se, recimo, dandanas na sveučilišnim katedrama dokazuje.

Prosta citacija iz Evanđelja ili aluzija na nj dostatna je, da mi zaključimo potpunim pravom, da su ovi pisci bili uvjereni o autenciji evanđeoskih spisa. Njihovo pak uvjerenje zastupa mišljenje cielokupne ondašnje crkve: u Aziji, Italiji, Galiji, Egiptu i drugim krajevima Afrike, time samo više odskače važ-

[20]) Irenejevo je svjedočanstvo napose od vanredne važnosti u prilog autencije četvrtog Evanđelja. Vidi: F .Gutjahr: Die Glaubwürdigkeit des irenäischen Zeugnissess über die Abfassung des 4. kanon. Evang. Gratz 1904.

nost ovog argumenta. To je opazio i sam Strauss:[21]) »Drugog vijeka po Isusu, kaže on, naša su Evanđelja svi ortodoksni kršćani priznavali apoštolskima, te ih držali autentičnim dokumentima za povijest Isusova žića, kako se to razabire iz djela triju Naučitelja crkve: Ireneja, Klementa Aleksandrijskoga i Tertulijana«.

Pridodamo li ovome i svjedočanstvo krivovjernika prvih vremena kršćanstva, kao što su: Basilid, Valentin, Celsus, Marcion, Tacijan. Heraklion, pa starodavne prijevode već iz prvoga ili početka drugog vijeka, tada imamo pred sobom toliki broj i tako drevnih dokaza za autenciju naših Evanđelja, kako nijedno djelo starih klasika nema. A kad je to dokazano, onda samo po sebi slijedi, da su Evanđelja povjesna i istinita. Očevici su pisali, oni su mogli znati, što je Isus radio i što je naučavao. Prevariti nijesu mogli: tâ pisali su Evanđelja, kad su još u životu bili oni Židovi — pisci i farizeji — koji su Isusa vlastitim očima gledali, s njim razgovarali, njemu prigovarali, pa ga razapeli. Da su evanđelisti izmislili povijest života Isusova ili, da su n. pr. samo čudesa izmislili, bili bi ih javno proglasili lašcima već prvi njihovi čitatelji. Zar ne bi poznavatelji života Isusova, — a to su bili palestinski Židovi bili ustali i kazali evanđelistu Mateju, koji je za Židove na hebrejskom[22]) jeziku napisao svoje Evanđelje: »Nije istina, što pišeš! Tako Isus nije živio, tih čudesa nije činio. I mi smo s Njim općili ali šta vanredna na Njem nijesmo opazili«.

Ali takovo što u starim spisima ne čitamo. Što više — nalazimo i kod židovskih i poganskih pisaca: Josipa Flavija, Tacita, Suetonija, Plinija bilježaka, koje na osobiti način dokazuju ispravnost Evanđelja. U najnovije doba izričito je to priznao čuveni stokholmski rabin i profesor *dr. Gotlieb Klein.* koji je sa svojim djelcem pod naslovom: »Ist Jesus eine historische Persönlichkeit«, (Je li Isus povjesna osoba, Stokholm 1910.) ustao na obranu povjesnoga Isusa protiv A. Drewsa i njegovih pristaša. Tu dr. Klein

[21]) Das Leben Jesu. 3 izd. § XIII.

[22]) t. j. aramejskom iliti sirokaldejskom, jer su Židovi time narječjem u Isusovo doba govorili.

dokazima, uzetim iz starodrevne predaje svoga naroda, zaključuje, da je u glavnom povjesna istina ono, što o Isusu evanđelisti pripovijedaju, jer se to pripovjedanje lijepo slaže sa starodrevnom židovskom predajom, koja nam je sačuvana kod Josipa Flavija i u spisima uvaženih davnih rabina. Dr. Klein završio je svoju raspravu ovom značajnom izjavom: »Rezultat mojega trideset godišnjeg istraživanja na polju novozavjetne povijesti jest duboko uvjerenje, da je Isus iz Nazareta povjesna osoba; ta činjenica počiva na tvrdom temelju, niti će ju ijedna filozofija oboriti«.[23]) Tim je moderni židovski rabin dao ujedno svjedožbu vjerodostojnosti evanđeoske povijesti.

I s drugoga gledišta otskače vjerodostojnost Evanđelja. Napisali su ga ljudi priprosti, istinoljubivi, koji su i mane i nesavršenosti apoštola zabilježili; nagrade radi toga pisanja nijesu imali nikakove, pače mnogo su toga pretrpjeli radi Evanđelja: u koju bi dakle svrhu izmišljavali evanđeosku povijest? A opet nijesu je ni mogli izmisliti, jer onakove nauke kakova se sadrži u evanđelju, prosti čovjek izmisliti naprosto ne može! Takovu nauku može da naučava samo Onaj, koji je viši od svakoga čovjeka. To je dobro opazio i sâm Rousseau (kako smo već čuli). Sve dakle svjedoči, da su Evanđelja naša autentična, povjesna, istinita.

Lijepo ob ovome raspravlja de Broglier u «L'Eglise et l'Empire romaien au IV. siecle» pa donosim ovdje njegove riječi u hrvatskom prijevodu[24]): «Događaji, o kojima se govori u evanđeoskim knjigama, nijesu se zbili u drevnim vremenima, u polu-herojsko i u polu-varvarsko doba, kao što se pripovijeda za događaje starinskih religija. Ovi se događaji nijesu zbili niti u pustošnom, niti u nepoznatom kojem kraju svijeta. Naprotiv, Isus je živio, propovijedao, ustanovio crkvu i prolio svoju božansku krv, kada je svijet bio potpuno civilizovan; a sve to u prijestolnici rimske pokrajine, koji grad bijaše malo prije pohodio Pompej, a malo kašnje opisao Tacit! Isusovo življenje nije poznato po usmenoj predaji rapsoda, iskićenoj kroz vijekove raznim opsjenama ushićenoga i povjerljivoga pučanstva. Isprave

[23]) Ob ovom sam na dulje pisao u «Serafinskom Perivoju» br. 7 (Sarajevo 1911.) str. 97-99.

[24]) Uzeo sam navod i prijevod iz Devivier-Katalinić: Kršćanska Apologetika I. dio str. 282. (Spljet 1906.)

naprotiv, na kojima se temelji Isusova povijest, četiri su knjižice, napisane prostim stilom, potpuno tačne i suglasne u svem pripovjedanju, sastavljene od samih očevidaca ili njihovih suvremenika, u jeziku, koji bijaše poznat svakomu. Suglasje starih svjedočanstva, brzo proširenje, skladnost tekstova razasutih po cijelomu svijetu, podudaranje samoga pripovjedanja sa suvremenom hronologijom - sve su to razlozi, radi kojih valja evanđeoske knjige smatrati autentičnim, povjesnim vrelima. Na drugom temelju ne bismo se mogli sa stalnošću osvjedočiti o istinitosti nijednoga povjesnoga događaja. Ni moderna kritika ne traži drugih temelja svojemu oštrom ispitivanju, da zaključi, da je zbilja neka povjesna isprava autentična. Isusa poznajemo iz pripovjedanja njegovih učenika: Ivana i Mateja. Poznajemo sv. Pavla iz pripovjedanja sv. Luke, njegovoga vjernoga pratioca na raznim putovanjima. Poznajemo li Aleksandra Velikoga ili Augusta kako drukčije, nego na temelju pripovjedanja njihovih drugova u vojevanju ili njihovih dvorana? Je li pravo, da zabacimo i pogazimo sva obična pravila ljudskoga prosudivanja samo, kada se namjerimo na događaje, koji se odnose na vjeru i nadilaze naše ograničeno shvaćanje? Je li pravo, da pogazimo sva dotična kritična pravila s razloga, što ovi događaji rađaju moralnim posljedicama? Glede evanđeoskih knjiga ne tražimo ništa drugo nego da budu prosudivane onim načinom, kojim se u opće služe učenjaci u prosudivanju drugih povjesnih djela. Evo što govori Wallon na koncu lijepe svoje knjige «La croiyance due a l'Evangile»: «Kada bi se tražili toliki uvjeti i dokazi, da se dokaže istinitost svih starijih i novijih knjiga, koliko se uvjeta i dokaza traži, da se dokaže istinitost knjiga Novoga Zavjeta — tada ne bismo imali jošte nikakove povjesnice! Jer nemamo toliko tvrdih i nepobitnih svjedočanstva ni za koju knjigu, koliko ih imamo za knjige Novoga Zavjeta. Još bismo se dakle nalazili u mitološkoj dobi».

Sinoptičko pitanje.

Literatura: Cornely: Introd. III. 170-205. — Vimer: 129-138. — G. Bonnacorsi: I tre primi Vangeli e la critica letteraria ossia la Questione Sinottica. Monza 1904. — P. T. Calmes: La formazione dei Vangeli, la questione sinottica ed il vangelo di San Giovanni (Scienza e Relig. — prij. iz franc.) Roma, 1905. — Suviše sve kao u predašnjem članku.

Puno se raspravljalo, a puno se još i dandanas raspravlja u bogoslovnim krugovima o zamršenom

sinoptičkom pitanju. Problem sastoji u tom: kako da se protumači velika sličnost, što se opaža u pripovijedanju prvih triju evanđelista: Mateja, Marka i Luke. Istina je, moderna kritika, kao u svakom pogledu, tako i u ovom pretjerava, no i najkonservativniji katolički egzegeta, koji ne popušta ni za dlaku od nauke o inspiraciji, mora priznati gotovom činjenicom veliku sličnost triju prvih Evanđelja. S tom činjenicom mora on računati; jer da je to slučajno postalo, nema ni govora.[25])

Sinoptički evanđelisti promatraju Isusa s istog stanovišta i opisuju njegov javni život u posve sličnim okolnostima. Dok četvrti evanđelist nabraja zadnje one događaje, koji jasno svjedoče božanstvo Isusovo, te opisuje Njegovo javno djelovanje u Judeji, napose u Jeruzalemu, među učenim piscima i farizejima; crtaju nam prva tri evanđeliste više zgode iz života Isusova, koje potsjećaju na Njegovu ljudsku narav — dakako da ima i kod sinoptičara posve jasnih dokaza za božanstvo Isusovo — prestavljaju nam polje Njegovoga javnog rada najžešće u Galileji, oko ubavoga Genezaretskog jezera, u društvu prostih ribara i neukog mnoštva. Više je nego stalno, računajući po pripovijedanju četvrtog evanđeliste, — da javno djelovanje Isusovo preseže tri godine (četiri židovska vazma), dok po sinoptičkim Evanđelima ne bi trajalo više od godine dana (od proljeća jedne do proljeća druge godine). Stalno je — to izričito naglasuju sva četiri evanđeliste, — da je Isus počinio silni broj čudesa svake vrsti, a ipak ih sinoptičari spominju veoma malo, a što je začudnije, svi uz male iznimke pripovijedaju ista čudesa.[26])

[25]) Ispor. moju raspravu u «Hrvatskoj Straži» VIII (1909-10) sv. I, II i IV pod naslovom «Moderna kritika i Evanđelje». Tu nadulje raspravljam o raznim pitanjima, koja se odnose na sva četiri Evanđelja, pa sam odatle uzeo ovaj članak (prikraćen) o sinoptičkom pitanju, kao predašnji «autencija itd. Evanđelja» i one što će slijediti o «Ivanovu Evanđelju», o gnostičkim nazorima u IV Ev. te o «Logosu».

[26]) Matej sam pripovijeda u svemu *tri* (vlastita) čuda, jedanaest zajedno s Markom i Lukom, tri zajedno samo s Markom, a dva zajedno s Lukom. Marko pripovijeda sam *dva* (vlastita čuda), jedaenaest zajedno sa Matejom i Lukom, tri zajedno sa Matejem a jedno zajedno sa Lukom. Luka pripovijeda sam *sedam* (vlastitih) čudesa, jedanaest zajedno sa Mat. i Mar., dva zajedno sa Mat. a jedno zajedno sa Mar. Lakšeg pregleda radi iznio sam u «Hrv. Str.» skrižaljku pojedinih čudesa u sinoptičkim Evanđeljima.

Ovo priopćenje istih čudesa još većma upada u oči, kad se čita grčki tekst i uspoređuje jedno Evanđelje s drugim. Tu nalazimo, da se Sinoptici na više mjesta izrazuju doslovce istim frazama i riječima. Klasičan je zato primjer o ozdravljenju uzetoga kod Mt. 9,[1-8], Mr. 2,[3-12], 5,[18-26]. Takvi se primjeri nađu veoma često. Začudno je, da su iste riječi Isusove gotovo doslovce prenešene. Imamo li na umu s jedne strane, da je Isus govorio aramejski (sirsko-kaldejski), i da su naša Evanđelja napisana u grčkom jeziku (aramejski Matejev se tekst izgubio), a s druge strane, da se teško slože dva prevoditelja istog predmeta u rasporedu riječi i fraza postaje nam sinoptičko suglasje još veća zagonetka. Da su jedan drugog naprosto prepisivali, bilo bi preuzetno ustvrditi. No proti tome opet nema obilno dokaza ni iz samih Evanđelja ni iz tradicije. Pozivati se na inspiraciju u ovom slučaju ne pomaže, jer inspiracija — kako smo već vidjeli, — ni malo ne utječe na način pisanja nadahnutog pisca.

Kako ćemo dakle ovaj čvor riješiti? U krugu modernih racijonalističnih kritičara za dulje vremena gledalo se nekom skepsom razne pokušaje za rješenje problema, hipoteza se vrstala za hipotezom, a sve se temeljile na — pijesku. U zadnje doba velika ih se većina — na čelu im Wernle, Jülicher, Holtzmann, donekle i B. Weiss, pa Resch, Soltan, Verus — slaže u tome, da je Marko prvi napisao svoje Evanđelje, a po njemu su Matej i Luka obradili svoja. Jer pak imade nešto u Matejevu i Lukinu Evanđelju, česa nema u Markovu, služili se oni još jednim posebnim vrelom (Q = Quelle).

No ovakova hipoteza, po kojoj se daje prioritet Markovu Evanđelju, ne može da riješi pitanje, kao što ga ne rješiše ni ostale hipoteze kritičara. Ne samo što za njih ne govori tradicija, koja je u ovom slučaju gotovo odlučna, jer se radi o poviesnom pitanju, nego su i njihovi razlozi takove naravi, da ih ni oni sami stalnošću i sigurnošću ne navode, niti im podavaju velike važnosti.

Da iznesem samo jedan primjer! U potvrdu, da je Marko bio glavno vrelo za Mateja i Luku «dostatan je» Jülicheru «samo ovaj dokaz»; Red Markova Evanđelja jest prvotan, jer je najprostiji i jer se Matej i Luka od početka do svrhe drže istoga reda; dok je red Matejeva i Lukina Evanđelja odveć «*umjetan*» (künstich). Ovo znači igrati se riječima. Ta tko ne vidi u Jülicherovoj argumentaciji očitu kontradikciju? Govori, da Matej i Luka od početka do svrhe slijede Marka, čiji je red prost; a ipak taj red kod Mateja i Luke jest umjetan («Künstich») uza sve što je isti kao i kod Marka! Takovim argumentacijama obara se hipotezu, koju se hoće braniti.[27])

Nije ni ono ispravno, što moderni racijonalistični kritičari drže, da prvobitno Evanđelje, koje je Marko preradio, a po njemu Matej i Luka, sadrži samo govore Isusove, a ne čudesa ni drugih vijesti života Isusova. Oni to tvrde na temelju Papijinog svjedočanstva, koji spominje govore Isusove Τὰ λόγια Ἰησοῦ (č. ta logia Jezu), koje da je napisao Matej. Ali je jasno — to se iz konteksta razabire a i iz knjiga sv. Pavla - da Papija pod onim „λόγια κυριακά“ misli cjelovito današnje Evanđelje Matejevo s povješću života Isusova i s njegovim govorima. A opet tim prostim govorima Isusovim nema ni traga ni u predaji spomena. Početkom pretprošlog decenija mislilo se, da se u istinu našao neoborivi dokaz u potvrdu opstojanja tih govora Isusovih na aramejskom jeziku zabilježenih. Pronašlo se naime na nekoliko listova papira zbirka Isusovih govora na grčk. jeziku, koje je A. Resch objelodanio u djelu: Τὰ λόγια Ἰησοῦ (Dibrej Ješu): ein Beitrag zur synopt. Evangelien forschung. (Göttingen 1897.). Mislilo se, da je to prijevod govora Isusovih, koje spominje Papija. No dva su učena Engleza *B. P. Greufell i A. S. Hunt* uništili svaku nadu kritičara, da bi to bio kakav ulomak prvobitnog Evanđelja.[28]) Naprotiv to nije ništa drugo, nego izvadak nekojih govora Isusovih iz već postojećih Evanđelja, koje je neki nepoznati auktor prepisao u praktične svrhe. Joh. Weiss[29]) drži, da je to ulomak neke evanđeoske Antologije ili nekog Albuma, a iznađen je tek u kasnije doba. Tako i taj »dokaz«, kojim se mislilo za uvijek utući dviietisućgodišnju predaju, jakim je dokazom jalovog naprezanja kritičara proti njoj.

Ta ista predaja najsretnije rješava sinoptički problem. Po njoj slijedi, da je prvo Evanđelje napisao Apoštol Matej, drugo Marko, učenik Petrov, treće Luka, učenik Pavlov; dakle sva su trojica vjerodostojni svjedoci, koji su imali prigode točno saznati potankosti iz života Isusova. Sličnost u pisanju ove trojice evanđelista dolazi odatle, jer su oni zabilježili kahetezu Apoštola, koji su obično istim riječima propovijedali život Isusov i nauku Njegovu, da se bolje utisne u pameti slušatelja. Ta se opet kateheza u nečemu razlikovala jedna od druge, već prema tomu, da li su slušaoci bili jeruzalemski Židovi ili antiohijski ili rimski pogani. Na taj način Matej se služio jeruzalemskom katehezom, Marko rimskom a Luka antiohijskom. Marko i Luka pri pisanju Evanđelja imali su pred sobom grčki prijevod Mateja, ili je grčki prevodioc Matejevog Evanđelja imao pred sobom dva prva Evanđelja, te su nastojali u opisivanju što većma jedan drugoga slijediti. O datle ona više puta doslovna sličnost.[30])

[27]) Ad. Jülicher: Einleitung in das Neue Testament. (Grundriss der Theolog. Wissenschaften) 6 izd. Tübingen 1906. str. 306. Tko želi potanje saznati kako moderni kritičari rješavaju ovo sinoptičko pitanje, može pogledati Jülicherova naznač. djela str. 297.-342. U malo stranica zbio je Jülicher obilno materijala. Njegov uvod u N. Zavjet jest prihvaćen kao školski tekst na mnogim njem. protestantskim sveučilištima i službeno je izdanje protestantskog društva za promicanje bogoslovnih znanosti, kojeg su članovi prvi njem. teolozi. Jülicher se odlikuje snažnom formom, oštrom kritikom, ali je često veoma smion u dokazivanju svojih teza; mnoge su mu tvrdnje natrušene subjektivizmom, često pretpostavlja nešto, što bi se tek imalo dokazati a naginje čistom nacijonalizmu.

[28]) Λόγια Ἰησοῦ Sagings of cur Lourd from au early Greck papyrus. London 1897.

[29]) Berichte über das Leben Jesu zur Harmonie geordnet 1902.

[30]) Sinoptičko pitanje — kako dobro opaža naš Vimer (str. 138) gotovo je najteže u cijelom N. Z. Njime se bavi nebrojeno mnoštvo većih djela, manjih monografija i sitnih članaka. Najsretnije riješenje jest ono, koje iznesoh gore a kojeg se drži većina katoličkih učenjaka. Naravski ostaju uza sve to nekoje poteškoće, ali te se uz malo dobre egzegeze dadu sretno odstraniti. Egzegete ih dosta i riješavaju, pa zato upućujem čitaoca na dotične tumače Evanđelja, napose na izdanje «Cursus Scr. Sa-

Četvrto Evandjelje.

Literatura: kao pod člankom: Autencija, povjesnost istinitost Evanđelju. — Napose: J. Ev. Belser: Das Evang. des hl. Johannes. Freiburg 1905.

Nema u cijelome sv. Pismu knjige, u kojoi bi sadržano bilo toliko uzvišenih misli, kao u četvrtom kanonskom Evanđelju, a nigdje ni kritičari niiesu više u neprilici, nego kad se bave ovim Ivanovim djelom. Ovo je tvrda kost za njihove zube, zagonetni čvor, koji nikako ne mogu da razriješe. Hipoteza za riješenje problema naravski ne fali, pokušaja je učinjeno i odviše, a ipak, kad se sav taj trud zbroji, na koncu konca rezultat cijelog istraživanja jest jedan stalni, ali nepoznati x.

Autencija i historička istinitost ovog Evanđelja neoborivim je dokazima utvrđena. Na početku drugog vijeka, dakle malo poslije apoštolove smrti, navodi *sv. Ignacije antiohijski* u svojim poslanicama nekoje retke uzete iz četvrtog Evanđelja kao apoštolske i nadahnute riječi. Sv. Polikarp navodi istim počitanjem ulomak prve Ivanove poslanice, koja se potpunim pravom drži uvodom u četvrto Ev. Spisi sv. Justina filozofa 2 v. zadahnuti su Ivanovim idejama; Justin nazivlje Isusa »riječju Božjom«. »Jedinorođenim«, »životom«; on raspravlja o »Utjelovljenju riječi«, i o duhovnom preporođenju. Što je ovo, nego odraz Ivanovih ideja? Ova i slična svjedočanstva bjelodano dokazuju, da se već u 2 vijeku smatralo četvrto Evanđelje apoštolskim i vjerodostojnim. Ovu tvrdnju još jače potkrepljuje glasoviti kanon rimske crkve iz druge polovine drugoga vijeka, danas poznat pod imenom »*Fragmentum Muratorianum*«,[31]) koji izričito nazivlje Ivana apoštola auktorom četvrtog evanđelja. Mimoilazeći druge dokaze, samo E-

crae». Što se tiče autencije, povjesnosti i istinitosti sinoptičkih Evanđelja, to smo vidjeli u predašnjem članku govoreći o svim Evanđeljima uopće.

[31]) Zove se tako jer ga je prvi otkrio i objelodanio glasoviti talijanski povjesničar Lodovico Muratori god. 1740. Dokumenat po priznanju sviju kritičara napisan je u polovici drugog vijeka po Isusu a sadržaje popis sviju novozavjetnih knjiga (osim poslanice sv. Pavla Hebrejima).

vanđelje potvrđuje svjedočanstvo predaje, jer se u njem nalazi jasnih tragova apoštolskog izvora. Zar onaj živahni i poletni stil, ono potanko opisivanje nekojih događaja, (n. pr. u poglavlju 9. ozdravljenje slijepca), spomen i najneznatnijih okolnosti ne odaje očevica? A kad se već jednom prihvati, da je očevidac auktor ovog Evanđelja, onda samo po sebi dolazi, da ga treba prepisati učeniku ljubavi, koji je na zadnjoj večeri ležao na prsima Isusovim i o komu se izričito kaže: »*Ovo je onaj učenik, koji svjedoči za ovo, koji i napisa ovo: i znamo, da je svjedočanstvo njegovo istinito*«.

Uza sve te činjenice, racijonalistična kritika izmišlja nove doskočice protiv vjerodostojnosti četvrtog Ev. Prigovaraju, da je katoličkih dokaza malen broj, a i ti da su odveć elastični. Da ih nema veliko mnoštvo, to je donekle istina, no tko će se tome čuditi kad promisli, kako su rijetki spomenici iz starinskih vremena? No uza sve to možemo bez straha, da ćemo se ogriješit o povjesnu istinu, ustvrditi, da za malo koju povjesnu činjenicu starinskih vremena govori toliko obilje svjedoka, kao za autenciju naših Evanđelja, a napose četvrtog.

Što se tiče druge strane prigovora, naime, da su ti dokazi odveć elastični, rado priznajem, da *svi* dokazi nijesu matematične vrijednosti jer ih imade i takvih o kojima bi se moglo posumnjati ili ih drugčije tumačit. No kraj svega toga imade dokaza posve jasnih i posve *kategorične vrijednosti,* koji jasno govore, da jasnije ne mogu; uzmimo n. pr. svjedočanstvo Irenejevo za sva četiri Evanđelja ili ono kanona muratorijanskoga za Evanđelje Lukino i Ivanovo. Ova i njima slična svjedočanstva u ovom pitanju odlučuju i na njih se ponajviše oslanja katolička kritika; druga manje jasna svjedočanstva postavljaju se kraj ovih jasnih, pa se u istom smislu tumače. I moraju se tako tumačiti, jer tumačiti ih protivno značilo bi hotimice pretpostavljati protuslovlje kod starokršćanskih pisaca, što se protivi najelementarnijim zahtijevima zdrave kritike; nigdje naime ne smijemo dvojicu ili više auktora držat protuslovnima; ako to iz njihovih spisa jasno ne izbija.

Povjesnim dakle dokazima u ruci možemo dokazati, da se već u prva vremena kršćanstva držalo naša Evanđelja, napose četvrto, autentičnim i dostojnim vjere. Da cijenjeni čitatelji shvate svu jakost ovog argumenta, navodim riječi jednog modernog kritičara, koji zaista nije ovo izrekao, da tim, «učini uslugu katoličkoj crkvi», nego jer je i sam nepristranim prosu-

divanjem došao do svoga zaključka. «Najači argumenat — kaže *Ed. Reuss*[32]) — koji se može navesti u prilog autencije IV. Ev. jest *svjedočanstvo tradicije.* Red je priznati, da ovaj argumenat važe vrlo jako na vazi kritičnog prosuđivanja. Jer ne samo što je *jednodušan* i ne samo što nije izjednačen drugom kakovom protivnom tvrdnjom, *nego je ova jednodušnost* tim značajnija, što se odnosi na anonimno djelo».[33])

Gnostički nazori u četvrtom Evandjelju.

Ako ijedna knjiga sv. Pisma zaslužuje, da ju se promotri sa dogmatičnog stanovišta to je u prvom redu naše četvrto Evanđelje. Jer ovdje zbilja nalazimo posebni svijet ideja, koje se rek bi znatno razlikuju od onih u prvim trima evanđeoskim spisima; nalazimo mnogo ideja zajedničkih sa ostalim novozavjetnim piscima, no i mnogo toga nova, posebna, česa ćeš uzaludu tražiti u drugim knjigama. Već u prologu 1^{1-13} kao da postavlja evanđelista neke teze, koje će tekom pripovijedanja na šire obraditi. Nego on nas ne misli uvesti u kakovu teologičnu biblioteku, da li rađe u svijet, koji sadrži život i koji podava život, pravi život, izvan česa je mrtvilo i propast. On pripovijeda neku *spasonosnu gnozu,* neko Evanđelje u Evanđelju. Zato je zazbilj zanimivo znati, koje misli voditeljice ovog Evanđelja, kakovu važnost ima ono za kršćansku teologiju i kakova upliva na povijest crkve i dogmata.

Niz posebnih istraživanja sa strane modernih kritičara, bavi se i ovim pitanjima. O tomu sam podulje prozborio u već više puta opetovanoj raspravi «Moderna kritika i Evanđelje» što je izišla g. 1909-1910 u «Hrv. Straži».[34]) Ovdje se ograničujem samo na dva kriva nazora modernih racijonalističnih kritičara, kojim i žele oboriti vjerodostojnost našeg četvrtog Ev. naime odnosno na gnostičke nazore i nauku o Logosu u istm Evanđelju.

Gnostici bili su neka posebna krivovjerska sljedba prvih vremena kršćanstva, razgranjena puno po Aziji i Egiptu, a bavila se spekulacijom Isusove nauke krivo ju tumačeći. Na temelju Evanđelja gnostici su svojom razgrijanom maštom maštali o duhu, o životu, o svjetlosti, o upućenoj riječi i drugim izrazima, koje nalazimo poimence u IV Ev. Nekoji kritičari htjeli bi, da

[32]) Die Johan. Theologie 1879 str. 92-93.

[33]) Naslovi naših Evanđelja (po Mateju, Marku itd) nijesu postavljeni Zod samih evanđelista, nego su umetnuti malo kasnije (svakako već u prvo doba kršćanstva), zato *Reuss* i nazivlje naše Evanđelje anonimnim.

je i četvrto Ev. napisano pod utjecajem gnostičkih nazora. Züriški profesor J. *Kreyenbühl*[35]) to ovako razlaže:

Auktor četvrtog Evanđelja bio bi *Menandros,* antiohijski gnostik, a sadržaj: skup gnostičkih ideja zaogrnutih, povjesnim plaštem, koje inače ne imadu prave povjesne vrijednosti, a služe nam samo za psihološko proučavanje gnostika. Pod osobom nevjernog Tome ima se razumjeti Ignacije, biskup, pače on je Juda, koji sisa novac vjernika; zli pastir, koji zapušta svoje stado, te se baca u krilo smrti, samo da zadobije slavu mučeništva. Šimun Petar nije nitko drugi, nego Petar Magos iz Gitte, dok je brat Petrov Andrija sam Menandros, brat Šimuna Maga po gnozi. No taj Menandros nalazi se i pod prilikom Isusovom. Srčika Menandrosove nauke jest nauka o vječnom životu; još uči da je «Sin Božji» Menandros i svaki kršćanin u gnostičnom smislu.

Tko se malo bolje zamisli u ove čudne Kreyenbühlove izvode, uvidjeti će lasno, da su u temelju pogrješni. Po Kreyenbühlu bi slijedilo, da su se gnostici pojavili prije kršćana, koji da su u gnostika uzajmili ideje na kojima se temelji kršćanska Hristologija, a poimence one u četvrtom Evanđelju. No to je očita povjesna pogrješka i to golema pogrješka, jer je izvan svake sumnje, da su gnostici nastali usred kršćana, da su bili kriva sljedba, koja je pogrješno shvaćala utjelovljenje Vječne Riječi. Dosljedno: gnostici su uzeli kršćanske nazore na temelj svoje fantastične nauke, a ne kršćani gnostičke. U prvom pak redu poslužili su se gnostici četvrtim Evanđeljem i njega krivo tumačili. Nema dakle u četvrtom Ev. gnostičkih nazora, nego imade u gnostičkoj nauci iskrivljenih ideja, uzetih iz našeg Evanđelja.

A sve kad bismo i dopustili, da je naše Evanđelje plod gnostičke sljedbe, stajali bismo opet pred jednom povjesnom zagonetkom, koje ne bismo mogli nikako riješiti. Znamo da su gnostici od kršćanske prave crkve otpali, znamo, da su bili krivovjercima proglašeni, znamo, da je pravovjernim kršćanima bilo strogo zabranjeno svako općenje s njima: kako je dakle jedna knjiga, puna gnostičkih nazora, mogla biti primljena od kršćana, čitana i tumačena po crkvama, držana svetom, kanonskom, božanskom? To je psihološki govoreć nemoguće; to je argumenat, koji u prah obara tvrdnju o kakovim gnostičkim nazorima u našem Evanđelju.

[34]) Ondje sam također naveo potrebitu literaturu.

[35]) Das Evangelium der Wahrheit. Neue Lösung der joh. Frage. 2. sv. Berlin 1903. 06.

Nauka o Logosu u četvrtom Evandjelju.

Četvrto Evanđelje u grčkom izvorniku počimlje ovako: Εν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καί ὁ λογος ἦν πρὸς τὸυ Θεόυ, καὶ Θεὸς ἦν ο λογος = In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum = U početku bijaše Riječ i Riječ bijaše kod Boga i Bog bijaše Riječ».

O tom Logosu ili Riječi govori nam češće Evanđelist Ivan u svome Evanđelju, a pod tim razumijeva utjelovljenje druge osobe Presv. Trojstva, jedinorođenog Sina Božjega, Gospodina našega Isukrsta. Ovaj izraz dao je povoda modernim racijonalističnim kritičarima, da opet zaniječe apoštolski izvor i povjesnu vrijednost našeg Evanđelja i da ga proglase prijepisom platonskih i filonskih ideja.[36]) No i ovdje kao i drugdje tvrdnje su modernih racijonalističnih kritičara neosnovane, a njhove poredbe hramlju na obje noge.

Nauka o Logosu, što se nalazi u IV Ev. nimalo se ne protivi njegovom apoštolskom izvoru, niti njegovoj povjesnoj vjerodostojnosti. U protivnom slučaju trebalo bi proglasit neautentičnim sve Pavlove poslanice, jer Pavlova Hristologija (nauka o Kristu) u suštini ista je kao i Ivanova. To je isti Renan opazio, kad veli: «Nauka poslanice Kološanima veoma je analogična onoj IV Ev. U ovoj poslanici Isus je prikazan «obličjem nevidljivoga Boga, Prvorođenim sviju tvari, kroz koga je sve, što je na nebu i što je na zemlji, koji je prije svega i sve je u Njemu: u kome stanuje sva punina božanstva». (Kol. 1 [15] i d.) Istim duhom odišu sve Pavlove poslanice a kritičare to ne smeta, da ih ne priznadu autentičnima. Zašto drugim mjerilom mjeriti četvrto Evandelje? Nauka o Riječi (Logosu), kako ju evanđelist shvaća, nije nipošto platonskog ili filonskog podrijetla; ona je čisto kršćanska, katolička, pače tragova ove nauke nalazi se već u Starom Zavjetu. Prolog četvrtog Evanđelja, «ova znamenita stranica kršćanske metafizike», kako ga nazivlje Freppel, ima dosta analogije sa prvom knjigom sv. Pisma, naime Genezom. I ondje je govora o Riječi, koja je organ stvaranja po kojoj je sve postalo, kako nam to i Psalmista pripominje: «Riječju Gospodinovom nebesa se stvoriše i duhom usta Njegovih sva vojska njihova» (Ps. 111 [15]). Pa i drugim knjigama St. Z., a osobito u pjesničkim imade dosta aluzije na metafizično ili personalno shvaćanje Riječi Božje pripisujuć ovoj vlastitog života i

[36]) O tomu je govora i u Trstenjakovu plagijatu str. 105 i d. — Nadulje to tumači Ad. Harnack: Das Wesen des Kristentums str. 119-135.

vlastitog djelovanja, posve analogično jednoj drugoj koncepciji u Star. Z. naime «Mudrosti» (Sapientia), pod kojom većina svetih Otaca razumijeva utjelovljenu Riječ. Svakako shvaćali se ovi izrazi u jednom ili drugom smislu, našem evanđelisti nije bilo od potrebe uzajmiti kod starih poganskih pisaca terminologiju za izraženje svojih misli; on ju je našao u potpunoj mjeri u nadahnutim starozavjetnim knjigama, odakle ju je i uzeo. Dakako, da je pri tom dao izrazitiji smisao, već prema tome koliko je kršćansko shvaćanje izrazitije i savršenije od onoga židovskoga.

I nekoji nekatolički kritičari istoga su mijenja. Tako n. pr. Ed. Reuss[37]) izričito priznaje, da je evanđeoski «Logos» biblijskoga podrijetla i da nije ništa, što bi ga činilo sličnim s Filonovim Logosom. «Jer se kod Filona - kaže nadalje isti kritičar - pod oznakom Λόγος ne razumijeva «Riječ» nego božanski Razum, neka apstrakcija posebne osobe, a što je najvažnije kod Filona nema ni traga kakovoj mesijanskoj ideji u opće ili onoj o Utjelovljenju napose, što sačinjava bitnost evanđeoskog Logosa.»

Tako vidimo na našu veliku utjehu, kako besmislene hipoteze racijonalističnih kritičara s obzirom na Evanđelje sami isti trijezniji njihovi kritičari obaraju i uništuju. Rekoh na veliku našu utjehu, jer nam je na taj način puno lakše braniti katoličku predaju, koja tako s dana na dan dobija za se novih dokaza. Čvrsto se nadamo, da će doći dan, kad će ona zasjati u potpunom svijetlu i kad će slaviti potpunu pobjedu nad ruševinama trule moderne racijonalističke kritike.[38])

Isfočne priče u Evandjelju.

Literatura: kao u I. dijelu pod člankom: Asirske, babilonske, grčke i rimske priče u Bibliji. — Suviše: Hettinger: Apologie II 214-327.

Ako prevedemo onu latinsku odnosno grčku riječ «parabola» sa riječju «priča» onda moramo reći, da u Evanđelju imade puno priča. Ta evanđeliste izričito tvrde, da je Isus govorio narodu redovito u pričama, pa nam i iznose nekoje Isusove

[37]) U gore naznačenom djelu «Die Joh. Theologie» str. 109.

[38]) Da li je uopće štogod grčka filosofija utjecala na pisanje evanđelista, lijepo raspravljaju: P. Heinisch:: Griechentum und Judentum im letzten Jahrhundert vor Christus. (Bibl. Zfrg. I [12]) Münster 1908. — I. Rohr: Griechentum und Christentum (Bibl. Zfrg. V[8]) Münster 1912.

priče, kao priču o sijaču, o nađenoj drahmi, o zakopanom blagu, o mudrim i ludim djevicama, o talentima, o milosrdnom samaritancu itd. Ali to nijesu priče u pravom smislu riječi, naime bajke (miti), nego su to poučne pripovijesti u obliku alegorije. Taj način govora bio je kod istočnjaka veoma često u porabi, pa se i Isus njime poslužio, da lakše usadi u srce svojih slušatelja svoju uzvišenu nauku.

Pravih priča, naime bajka, u Evanđelju nema i ne može biti. To se razabire iz onoga, što sam gore u prvom dijelu ove knjige kazao, kad sam raspravljao o asirskim, babilonskim, egipatskim, grčkim i rimskim pričama u Bibliji u opće. No jer kritičari — među prvima je bio čuveni Strauss — stariji i noviji češće uzimlju na nišan samu evanđeosku povijest, pa ju prikazuju kao prijepis ili skup istočnih priča, treba da se posebice dotaknemo i ovoga pitanja i da vidimo koliko su osnovane protivničke tvrdnje.

Neosnovanost tih tvrdnja lijepo je dokazao *O. U. Talija,* lektor teologije na franj. bogosl. učilištu u Dubrovniku, u svojoj učenoj i dugoj raspravi, koja je izišla u «Katoličkom listu» god. 1907 i 1908 pod naslovom «*Mit i povijest, kritika i hiperkritika u evanđeoskoj povijesti*». Iznosim ovdje rezultat njegovog istraživanja.

1. Evanđelja su napisana u doba, kad je bilo povjesnog duha kod Rimljana i kod Grka, a i kod onih, koji su s njima dolazili u doticaj, kao što su bili palestinski Židovi; dakle u doba, kad se nije slijepo vjerovalo bajkama. U to doba Josip Flavij piše židovsku povijest. Tacit svoje «Annales» i «Historiae», Svetonij piše živote Cezara, Plinij, prokonsul u Bitiniji, šalje Trajanu relaciju o kršćanima. Hekatej iz Abdere, kao što svjedoči Flavij, piše mnogo o Izraelićanima, Ptolomej Menoejski piše povijest svoga naroda i Irudovu, Nikola Damašćanin, na kojega se često pozivlje isti Flavij, opisuje vremena Pompejeva. Što više: tada je bio živ saobraćaj misli i osoba između naroda i naroda; a to je pojačavalo i širilo kulturu i povjesni duh iz kulturnih središta i tim suzbijalo i priječilo širenje mita i legenda. Je li moguće zamisliti, da bi se onda bilo tako slijepo vjerovalo evanđelistima, kada bi ovi bili iznosili priče i to priče, koje bi se po njhovoj želji morale držati pravim savremenim događajima?

2. Jedan od glavnih uzroka, zašto se evanđeosku povijest prikazuje bajoslovnom jest, što u Evanđeljima imade dosta vrhunaravnih čudesa. No i Evanđelju savremeni pisci, kojima moderni racionalistički kritičari ne poriču povjesne vrijednosti, svjedoče za nadnaravne događaje opisane u Evanđeliima. *Josip Flavij* (r. 37 god. po Is. umro 94 god. po Is.) koga i moderni racijonalistični kritičari drže uvaženim starinskim povjesničarom, u svom znamenitom djelu »Antiquitat. Jud.« knjiga 18 gl. 3. piše: »Za toga vremena rodio se Isus, čovjek mudar (ako ga se inače smije zvati čovjekom) — jer bijaše čudnovatih stvari tvorac, učitelj ljudi, koji ugodnošću zagrljuju istinu — i mnoge između Židova i između Grka k sebi privuče. To bijaše Krist. Pošto ga prvaci kod nas optužiše i Pilat ga dade razapeti, ne prestadoše ga kao i prije ljubiti, jerbo im se prikaza treći dan na novo živ, kako su nadahnuti proroci ovo i mnoge druge čudnovate stvari o Njemu prorokovali«. — Budući je ovo Flavijevo svjedočanstvo autentično, ono je jakim dokazom istinitosti Evanđelja, pa i u onim vijestima, u kojima se sadrži čudo.[39])

3. Naša evanđelja ne nose u sebi mitskih elemenata, jer bi ih bio kritični duh onoga vremena iz njih istrijebio, kao što je mnogim spisima, koji su onoga vremena ili nešto kašnje sastavljeni, povjesnu vrijednost zanijekao i smatrao ih legendama. Znamo naime, da su odmah u prvom vijeku kršćanstva bila više nego četiri Evanđelja, tako da ih neki nabrajaju do 50 i više a ipak samo su četiri općenito prihvaćena i smatrana autentičnim; a ostala su odbačena kao nepovjesna. Da u ono vrijeme, kad su se ova apokrifna evanđelja pojavila, nije bilo kritičnog duha, koji je znao otrijebiti pšenicu od pljeve, ne bi se dalo razumjeti, zašto ovim Evanđeliima nije bila

[39]) Ima ih doduše, koji drže ovo mjesto umetnutim (interpoliranim), no velika većina ozbiljnih učenjaka drže ga autentičnim i iznose obilato dokaza u potkrijepu njegove autencije: tako od katolika Pagi, Nat. Aleksander, Valesius a u novije doba Danko, Hettinger, Hurter i mnogi drugi; od protestanata Grotius, Casaubonus, Usserius Brnttschneider, Jülicher itd. Spor. H. Hurter: Theol. Dogmat. comp. t. I. (Oeniponte 1903) str. 64-66. — Fr. Hettinger: Apologie str. 228-230.

općenito priznata povjesna vrijednost kao autentičnim Evanđeljima. Duh toga vremena razlučio je jedne od drugih, a to treba da imade neki drugi razlog. Kojigod se razlog navede, nesumnjivo ostaje uvijek to, da se nije slijepački primalo sve što se je o Isusu kazivalo i pisalo.

4. U Evanđeljima ne može biti priča, jer bi to bili otkrili u II. i III. vijeku neprijatelji kršćanstva, kojih je bilo na pretek. Celsus, Porfirij, Filostrat, Hierokle i Julijan govorili su, da su Evanđelja puna protuslovlja, nijekali su vrhunaravnost čudesa Isusovih, iznosili su i toliko drugih prigovora protiv Evanđelja, ali se nijesu usudili kazati, da su Evanđelja plod pučke mašte ili pjesme, ili da u njima nema povjesne istine. A ipak to bi bio najjači argumenat, kojim su mogli oboriti ugled Evanđelja.

5. Ovome možemo pridodati ono, što sam već drugdje spomenuo: Evanđelisti su (bar dvojica od njih) pisali o onome, što su svojim očima mogli vidjeti, a prvi evanđelist Matej pisao je za židove, s kojima je Isus općio. No zar ne bi ni židovi bili opazili, kad bi u Matejevu Evanđelju bilo štogod izmišljeno ili bajoslovno o Isusu. Promotrimo li dakle okolnosti pisanja Evanđelja, uviđamo, da u njima ne može biti priča, te da se i na evanđeliste može protegnuti ono, što sv. Petar Ap. o svojem propovijedanju naglasuje: »*Jer vam ne pokazasmo sile i pojave Gospodina našega Isukrsta po sofistično izmišljenim pričama* (σεσοφισμένοις μύθοις), *nego smo bili očevici Njegove sjajne slave*«. (II. Petr. 1.[16]).

Evandjelje i kulturni napredak.

Literatura: P. Schanz: Apologie III § 15 Das Christentum und die Cultur. — A. Weiss: Apologie des Christentums vom Standpunkte der Sitte und Cultur. 2 izd. I Freiburg 1888. — F. Hettinger: Apologie V 176-463: Kirche und Bildung. — Ramiere: L'Eglise et la civilisation moderne. Paris 1861. G. Kurth: Le origines de la civilisation modern. 3 izd. Paris 1898. — Devivier-Katalinić: Kršćanska Apologetika II str. 285-345: Crkva i prosvjeta. — *Opaska:* sve ono što se u ovim djelima govori o Krćanstvu, odnosno Crkvi i Kulturi istovjetovano je sa našim

pitanjem «Evanđ. i kult.» jer kršćanstvo, odnosno Crka kat. svoje kulturno djelovanje temelje na Evanđelju.

Često je već Evanüelje bilo predmetom živahnog raspravljanja, kad ga se nastojalo primjeniti na razna životna pitanja čovječanstva. Važnost, koja mu se daje, veća je ili manja, već prema raznom stanovištu, koje se zastupa prema njegovoj vjerodostojnosti, no u tome su svi složni, da je Evanđelje u velike djelovalo na ljudstvo, i da djeluje dandanas. Zato je borba oko Evanđelja onako napeta. Jedni hoće, da utvrde svoje ideje evanđeoskom potvrdom, jer Evanđelje drže svetim i nepogriješivim; drugi bi htjeli uništiti svaku vjerodostojnost Evanđelja, jer se ovo kosi s načelima, koja oni uporno brane.

Tako kad je govor i o kulturnom napretku iznosi se na srijedu Evanđelje, da se čuje, što ono o tom velevažnom pitanju kaže. Protivnici kršćanstva i u opće vrhunaravnog reda; oni, koji bi željeli da Isusova nauka ne bude onakova, kakova jest, žure se, da svijetu pokažu Evanđelje u nekom mračnom nekulturnom obliku. Govore: u Evanđelju nema ni riječce, kojom bi Isus poticao na rad bilo materijalni bilo intelektualni, nema ni riječce što bi se odnosila na blagostanje ljudstva; nigdje ni spomena o prosvijeti, znanosti, umjetnosti, riječ u jedno: nigdje ništa o kulturi. A ima tu zato izobilja preporuka za siromaštvo, poniznost, samozataju, prezir zemaljskih dobara: sve stvari, koje se direktno protive kulturnom napredku. Odatle zaključuju, da je Evanđelje mrtva knjiga, koja je možda otrag dvadeset vijekova ili u srednjem vijeku još nešto vrijedila, ali moderni čovjek mora ju odbaciti, jer ga priječi u kulturnom razvoju.[40])

Da li je to tako? Zar doista u Evanđelju nema ništa, što bi nas poticalo na kulturni rad ili zar se Evanđelje zbilja protivi direktno ili indirektno kulturnom radu?

Da budemo na čistu i da ne bude nesporazumka, treba prije svega jasno označiti što shvaćamo pod imenom kulture i »kulturnog napretka«. Dandanas

[40]) O tome je češće govora u nekim stanovitim našim novinama i časopisima, a i u Trstenjakovu plagijatu. Biblija u opće a Evanđelje napose proglasuje se nekulturnim. Kod njemačkih se racijonalista, ova tvrdnja obavija «znanstvenim» ruhom. Već je Strauss u svojoj knjizi «Der alte und der neue Glaube» ustvrdio: «U Evanđelju se osjeća jedna velika manjkavost, a ta je, što tu nema spomena o kulturi ni poticala na kulturni rad. Za to ono ne zaslužuje, da se izobraženi čovjek na nj osvrće». Spor. H. *Weinel:* Jesus im neunzehnten Jahrhunderte. Tübingen 1907 str. 237 i d.

se te riječi svakojako natežu i definicija kulture imade na pregršti. Da sve ne mogu biti prave, jasno je kô na dlanu, mada će možda sve zadržati koju zajedničku crtu. Nije mi nakana, da ovdje iznesem različite definicije, no naglasujem sa svom odlučnošću: ako se pod imenom »kulture«i »kulturnoga napretka« razumijeva emancipacija čovjeka od svega onoga, što ga potsjeća na vrhunaravni red, tada iskreno priznajem, da Evanđelje s takovom kulturom nije u skladu; svako joj se evanđeosko slovo protivi.

No to nije kultura u pravom smislu riječi, pa makar ju sa stanovite strane uznosili i još više. Kako god se kultura shvati, uvijek uključuje naobraženost, plemenštinu čitava čovjeka, njegova uma i srca, sviju moći duševnih i tjelesnih, a ta se plemenština ne da postignuti bez odnosa na drugi život, a to zato, jer zadnja svrha čovjeka nije na ovom svijetu, nego na drugom. Tako je višnji Tvorac odredio i to se ne da mijenjati.[41]) No pa dobro! S takvom kulturom stoji naše Evanđelje u najljepšem skladu i pri blagom svijetlu evanđeoske nauke, kultura raste, cvijeta i donosi ploda kao nigdje drugdje.

Doduše u evanđeljima nije ni u kojem mjestu *izričito* spomenuta kultura niti preporučen kulturni rad, no što zato? Svaka evanđeoska riječ dojima se ljudskog srca i kadra je tu proizvesti najljepše utiske, kadra ga je oplemeniti i na uzvišeni rad potaknuti, a to znači kulturnim učiniti. Nije li to nešto više, nego li, da je u Evanđelju samo nekoliko puta izričito spomenuta kultura i preporučen kulturni rad! Evanđelje ne zbori o kulturi, ono ju daje i tko pije iz čistog vrela nepatvorene Isusove nauke i na život ju primjenjuje, taj je kulturan u potpunom smislu riječi.

Evanđelje promiče moral, čisti, nepatvoreni moral, koji je temelj prave kulture. Evanđelje nalaže kreposno življenje, odakle potječe pravica u narodima, mir i ljubav, radinost i umjerenost, dobri odnošaj među gospodarima i podložnicima, mužem i že-

[41]) Razna mijenja o kulturi v. u oduljoj raspravi J. Sabadini-Subotić, objelodanjenoj u «Hrvatskoj Straži» VI i VII (g. 1908 i 1909) u raznim svescima pod naslovom «Problem kulturnog razvoja».

nom, roditeljima i djecom, a sve to vodi ravno i materijalnoj dobroti, koja se na taj način postigne bez otimanja tuđega, bez proljevanja krvi i suza, bez odurnog i neograničenog egoizma, koji bi negledajući na druge htio sve samo na svoju korist obratiti.

Isukrst doduše ne preporuča bogatstvo, ali ga i ne osuđuje; ako o njem kadgod ne govori baš najpohvalnije, to je time htio istaknuti samo zle posljedice, koje bi nastale, kad bi čovjek postavio bogatstvo za svoju glavnu svrhu. Kamo vodi ona: »Auri sacra fames«, dobro je poznato onima, koji uznose tako zvanu modernu kulturu. — Isus preporučuje siromaštvo, ali svojevoljno siromaštvo kao i čistoću i posluh, a to zato eda bi se nekoji intenzivnije posvetili humanitarnim djelima, kao što se uistinu mnogi — slijedeći poziv Isusov — i posvećuju. Isus preporuča poniznost, t. j. da se ne cijenimo, niti si prisvajamo ono, što nas ne ide. Kad bi se ova Isusova nauka bolje u životu provodila, koliko bi manje bilo oštrih sukoba među ljudima, koliko manje licemjerja, manje tajne mržnje i zavisti, manje duševnoga nemira!

Pa opet Isus od nas izrijekom zahtijeva ***kulturni rad*** u svakom pogledu, premda kod toga riječi »kulturni rad« ne rabi. Značajne su i pune dubokog znamenja Isusove riječi, koje čitamo u Matejevom Ev. gl. 5. redak 48:

Budite savršeni, kao što je savršen Otac vaš nebeski.

U ovim riječima sadrži se sva jezgra Evanđelja, suština Isusove teoretične i praktične nauke. Analogične su onima, koje čitamo na prvoj stranici sv. Pisma Starog Zavjeta, a izrekao ih je Svevišnji Tvorac prvim ljudima: »*Rađajte se i množite se i napunite zemlju i vladajte njome i budite gospodari ribama morskim i pticama nebeskim i svemu zvjerinju, što se miče po zemlji*«. (Gen. 1.[28]). — Čovjek — tako hoće Svevišnji — mora ne samo napučiti zemlju, on je mora sebi podložiti, njom i sa svim, što je na njoj gospodariti i sve upotrebiti na svoju korist. Tko ne vidi u toj naredbi širom otvorena vrata svakovrsnom radu, koji se odnosi na materijalno i moralno blago-

stanje ljudstva? A taj rad jest baš onaj, koji mi kulturnim zovemo, jer je rad, koji čovjeka uzdiže nad svako nerazumno biće: »i budite gospodari ribama morskim i pticama nebeskim i svemu zvijerinju što se miče po zemlji«. Tako je dakle svevišnji već na početku ljudskog roda dao čovjeku slobodu, pače naredio mu, da kulturno radi i napreduje.

Evanđelje nam u skladnoj jeci na navedene riječi Geneze kaže točnije, kakav mora biti taj rad: on nas mora činiti sličnima Bogu: »Budite savršeni, kao što je savršen Otac vaš nebeski«. Tko je Bog? Ista savršenost, na Njemu nedostataka nema i što je čovjek bliže Njemu, to je savršeniji. A svaka stvar pa i najneznatnija, dobro shvaćena i upotrebljena privodi nas Bogu: i znanost i umjetnost i književnost i mekanizam i ručna djela; sve su to kao stepenice, po kojima se penjemo sve više i više i bivamo to bliži i sličniji savršenom i presvetom biću — Bogu. Kad je dakle Isus rekao: »budite savršeni kao što je savršen Otac vaš nebeski«. On je tim proglasio princip neograničenog napretka kako u vjerskom i moralnom, tako u intelektualnom i socijalnom pogledu: riječ u jednu: preporučio je ono, što u narodnom izgovoru zovemo *kulturnim napredkom.*

I baš na temelju tih Isusovih riječi kršćanski su filozofi napisali krasnih i duhovitih rasprava, u kojima na dugo dokazuju, što ja ovdje u kratko spomenuh: kako se cijelo djelovanje ljudsko, materijalno i intelektualno može i mora, svesti na Boga, kao na zadnju svrhu i kako baš u odnošaju prema tom presvetom Biću ljudski rad biva posvećen, oplemenjen, uzvišen, što je istovjetovano sa značenjem kulturnog rada. Veoma je krasno to napose pokazao serafski Naučitelj sv. Bonaventura u zanimljivoj raspravici: «Itinerarium mentis in Deum» (Uzdignuće pameti k Bogu), gdje se onako lijepo spaja oštrina Bonaventurina duha sa tankoćutnošću njegovog serafskog srca.

Možda će se ovo komu god pričiniti začudnim, nesuglasnim s praktičnim životom. No ja bih takove svjetovao, da rastvore povijest i da ju proučavaju, ali ozbiljno i bez predsuda. Pa zar ne će takovi na posljetku morati priznati, da je baš nauka Isusova ili Evanđelje jedini temelj svake prave kulture, i da je kultura pojedinih naroda bila veća ili manja već prema tomu, kako su pojedini narodi u praksu primjenjivali Evanđelje?[42])

[42]) O tome sam nadulje raspravljao u «Hrvatskoj Straži» IX (1910) sv. I. i II.

Evandjelje i budhizam.

Literatura: E. Hardy: Der Budhismus nach älteren Tali-Werken. Münster 1890. — Hettinger: Apologie. II 509 V 500 i d. — Devivier-Katalinić: Kršć. Apologetika I 416-443. — U najnovije doba odulje je ob ovom kod nas pisao *M. Pukler* u «Hrvatskoj Straži» (izlazilo kao prilog g. 1911 i 1912.), gdje je obilno navedena literatura. — Napose o Isusu i Budi lijepo raspravljaju *O. Wecker:* Christus und Buddha (Bibl. Zfrg. I [8]) 1908 (Münster) — te *Englert:* Christus und Buddha in ihrem himmlischen Vorleben. Wien 1898.

Stari Budha kao da je u novije doba uskrsnuo iz groba. Izvukoše ga iz tamne zaboravi nekoji moderni kršćani, da ga mogu nanovo uznositi. Štovanje Budhe nije tek osamljena pojava, ono je rašireno u većoj ili manjoj mjeri skoro kod većine modernih evropskih naroda. I kod naših naprednjaka našao je Budha zanosnih štovatelja, koji ga u prozi i pjesmi uznose kao nešto veliko. I u plagijatu Trstenjakovu uznosi se Budha i po primjeru Schopenhauera, Wagnera i drugih hoće se, da prikaže evanđeosku nauku sličnom budhističnoj nauci ili bolje prijepisom budhističnih bajka. Napose ističu moderni budhisti budhističnu nauku o *mrtvenju,* te govore da je ista kao i evanđeoska nauka o tom predmetu.

Ta bi nauka Budhina glasila ovako: Na svijetu je neprestano stradanje, neprekidna bol. Rođenje je stradanje, starost je stradanje, bolest je stradanje i umrijeti znači trpjeti. Pače i želje naše jesu u neku ruku stradanje, jer nam se nigdje posvema ne ispune; i radost je neka bol, jer je vazda u čaši radosti koja kapljica gorčine. Najbolje je stoga, da se odrečeš svake želje i svake težnje, da već za života budeš kao da te nema, pa da tako *uživaš pokoj uništenja.*

Nešto slično toj budhističnoj nauci nalaze moderni budhisti u Evanđelju. Nije li tu često govor o poniznosti, siromaštvu, mrtvenju, pokori, preziru svijeta? Ne podiže li Isus u Evanđelju svoj glas proti bogatstvu i uživanju svjetovnih dobara? On je rekao: *»Koji mrzi na dušu svoju* (život svoj) *na ovome svijetu, zadobit će je na drugomu«.* Njegove su riječi i ove: *»Tko hoće da ide za mnom, neka se odreče sa-*

moga sebe i neka slijedi mene«. Eto Isus govori kao i Budha, pridodaju moderni budhisti. Ne ćemo zanijekati, da se one riječi Isusove ne nalaze u Evanđelju, no moramo sa svom odlučnošću naglasiti, da se kruto varaju, koji u njima nazrijevaju budhističko poimanje svijeta. One imadu sasvim drugi smisao, različit od Budhinih sinonimnih riječi, kao što se i cijela evanđeoska nauka znatno razlikuje od budhističke ćudoredne i bogoslovne nauke. Ima doduše gdjegdje nešto zajedničko, no tko će se tome čuditi? Ima općenitih istina, koje je Bog usadio u razum ljudski, pa ih nalazimo u svim religijama. U tom smislu Evanđelje ima nekih istina zajedničkih s ostalim religijama, dakle i sa budhističnom.[43]) No što se tiče našega pitanja, to je golema razlika među evanđeoskim i budističnim mrtvenjem samoga sebe, premda se na oči čini jedno te isto. *Motiv* je mrtvenju različit, a to je glavno.

Evanđelje uči: Zemaljska te dobra ne mogu potpuno zadovoljiti, zato im se ne priljubi, *da ti ne budu zaprekom postignuću vječnog dobra, da budeš slobodniji, te životinjska strana u tebi ne prevlada.*

Budhizam naprotiv uči: Preziri sve zemaljske stvari, mrtvi samoga sebe, *da tako budeš miran i nećutljiv u svom uništavilu.*

Kolika razlika između jednog i drugog motiva! Tko to ne opaža? Prema Evanđelju čovjek mora biti aktivan, on mrtvi samoga sebe, da zadobije vječno dobro; po Budhinoj nauci čovjek mora u potpuno uništavilo, on se mrtvi, da ludo izgine, da se baci u besmislenu Nirvanu. Valja dakle biti slijep pri zdravim očima i reći: budhistična nauka o mrtvenju jednaka je evanđeoskoj nauci.

Isto možemo reći i o drugim tačkama budhističke i Isukrstove nauke. I tu je golema razlika. Evo samo nekoliko primjera, koje iznosi uvaženi apologeta Hettinger: »Isukrst uči poznavati nebeskog Oca, Sakya — Muni iliti Budha ne poznaje vrhunaravnog božanstva, ne poznaje Boga Stvoritelja i Upravitelja

[43]) O tome jezgrovito raspravlja: Devivier-Katalinić: Kršć. Apologetika I str. 419-443. Tu je također u kratko prikazana Budhina nauka.

svega, Onoga, koji nagrađuje dobro. — Isukrst ističe potpuno blaženstvo na drugom svijetu, kod Boga, Budha naprotiv poznaje kao zadnju svrhu i jedino spasenje besmislenu »Nirvanu«. — Isukrst govori, da je u srcu korjen zla i grijeha, Budha uči, da je tvar (materija) uzrokom svega zla. — Isukrst navješta veliku važnost ljudske duše, uzvišene nad svaku stvar, Budha poriče bitnu razlikost među čovjekom i životinjom i uči selenje duše. — Budhizam je svoje pristaše moralno oslabio, bacio ih u neki nezdravi nemar, promiče najsuroviji despotizam, smiješno štovanje bogova: Kršćanstvo naprotiv ulijeva u čovjeka svježe snage, ono je svojim pristašama pribavilo prevlast nad cijelim svijetom. Budhisti je ovaj zemaljski život grijeh i muka, kršćaninu naprotiv, koji je vjerom u Jedinorođenoga Božjega Sina uzdignut na dostojanstvo sina Božjega, ovaj je život već početak vječnoga života«.

Iznosim i riječi Sir Monier Williams-a, stručnjaka u stvarima budhizma: «Čudno ti se dojima duše, kad u naše dane gledaš, gdje su ća i obrazovani ljudi našega vremena, koji se zovu kršćanima, preko mjere skloni začarati se i uznijeti se propisima budhizma. Mami ih sjajno biserje, što ga zanešeni pristaše budhizma brižno pobiraju iz zakonskih njegovih propisa. Takove se onda rečenice navlaš iznose, ali se mudro šuti o svim tamnim tačkama, o svim prostačkim stvarima, o svim besmislenim opetovanjima, a da ne govorim o onim stvarima, koje pokazuju najdublju iskvarenost, štono kroz oličenu površinu izbijaju na javu, o onim zapovjedima i zabranama u disciplinarnim raspravama, kojima ne bi nijedan kršćanin htio, da opogani svoja usta».[44])

Jedno poredjenje.

Po obroncima opjevanog Libana nižu se u nedoglednom redu jedan do drugoga ponosni cedri, kojih je ime svijetom raznijela miluzvučna harpa okrunjenog pjesnika Davida. Počesto se zgodi, da se tu nenadano podigne žestoka oluja: bura nemilice lomata vitkim cedrovim vrhom i k zemlji ga savija; vihor se promeće njegovim granjem i hoće da ga skrši i

[44]) Spor. «Hrv. Straža» III (1905) str. 546.

pljusak udara, da bi rekao: ne će ni liska ostati na tom plemenitom stablu. A ipak oluja prođe. bura se stiša, pljuska nestane, a cedar stoji na svom mjestu vitak i ponosit kao i prije, te žarko sunašce i opet cjeliva njegov neslomljeni vrh; zlatne sunčane zrake i opet se kradu kroz bujno cedrovo granje. gdje su mile ptice pjevačice savile svoja gnijezda i slatkim pjevom razgovaraju cijelu dražesnu prirodu.

Ova naravna pojava u opjevanoj Palestini i nehotice nas potsjeća na jedno moralno stablo. koje je tu izniklo, a čija je povijest posve analogična onoj libanskog cedra. Mislimo na Evanđelje Isusa Krista. Pravo govoreć četiri su, no možemo slobodno kazati, da je samo jedno, jer je argument isti, nauka jedna te ista.

Nekoliko stranica, a koliko komentara! Djelo bez ikakove kićenosti napisano, a koliko je uzbuđenosti pobudilo! Nauka bez ikakvih razvratnih načela, a kakav preokret u ljudskom društvu prouzrokovala! Devetnaest je vijekova, da proti evanđelju bjesne najžešće oluje, prijeteći da ga unište. A Evanđelje ipak stoji neoborivo, poput libanskih cedara. stoji nepokolebivo proti svim neprijateljskim napadajima; njegova istinitost sjaji se danas, kao što se i kroz stoljeća sjajila, a pred tim sjajem iščezavaju lažne hipoteze raznih vremena, pred žarom toga sjaja rasplinjuje se i naduta moderna racijonalistična kritika...

III. DIO.

Novovjeki nazori o Isusu Kristu

Pojava Isusa Krista.

Literatura: Jesus Christus. Apologetische Vorträge auf dem zweiten theol. Hochschulkurs zu Freiburg im Okt. 1908 gehalten von Dr. K. Braig, Dr. G. Esser, Dr. G. Hoberg, Dr. K. Krieg, Dr. S. Weber. 2. izd. Freiburg 1911. (Uprav klasično djelo protiv modernih krivih nazora o Isusu). J. Rohr: Dr. Vernichtungskampf gegen das bibl. Christusbild. (Bibl. Zfrg. I [3]) Münster 1908. — Isti: Erzatzversuche für das bibl. Christusbild. (Bibl. Zfrg. I [4]). Münster 1908. — Hettinger: Apologie II 545 i d. III 447 i d. IV 1 i d.. — Scharz: Apologie II § 16-19 str. 384-478. — On novijih životopisa Isusovih ističem Seppa, Schegga, J. Grimma, Le Camusa, Schella, Didona, Bonomellia, Sertilange; na našem jeziku imamo: R. Glavaš: Život Isusa Krista. Mostar 1908. — Za mladež napose veoma zgodnu: M. Mecher: Der göttliche Heiland, ein Lebensbild der studierenden Jugend gewidmet. Freiburg 1906. — Kratki znanstveni prikaz života Isusova pruža: P. Dausch: Das Leben Jesu. (Bibl. Zfrg. IV [1]) Münster 1911. — Ispor. još razne tumače pojedinih Evanđelja naznačene u II dijelu ove knjige. U protestantskoj strani imade sva sila većih i manjih životopisa Isusovih i djela o pojedinim pitanjima o Isusu, Nekoja od tih navodim tijekom raspraljanja u bilješkama.

Čuveni filozof pozitivizma — John Stuart Mill — kazao je jednom zgodom, da je čovječanstvo sretno, što je imalo u svojoj sredini Sokrata i da bi se ono moralo češće njega sjećati. Prvak protestantskih bogoslova *dr. Adolf Harnack,*[45]) dao je Millu pravo, no

[45]) Das Wesen des Christentumes 5 izd. Leipzig 1901 str. 1.

pridodao je, da je čovječanstvo puno sretnije, što je imalo u svojoj sredini Isusa Krista, kojeg ne bi smjelo zaboraviti nikada.

Ovo što Harnack kaže, živa je istina: to mi katolici najbolje shvaćamo. Jest, čovječanstvo je sretno, što se Isus pojavio, jer najbolje što imamo na svijetu, sve je preko Isusa došlo. Pojava je to najvelebnija u ljudskoj povijesti, a njezin se utjecaj nije ograničio na jedno ili dva pokoljenja, nego je eto punih devetnaest vijekova, što svijet i nehotice stoji pod utjecajem propetog Nazarenca.

Prikazati Isusa Krista onakvim kakav jest, stvar je teška, za prostog čovjeka naprosto nemoguća. Ni umjetnicima, koji nam ipak više puta znadu vjerno prestaviti koji predmet, ne uspijeva da nam prikažu Isusa u potpunoj slici. Isus Krist je ne samo čovjek, nego i Bog, a božanstvo se ne može ni naičarobnijim bojama predočiti, ni najfinijim dlijetom na mramoru prikazati, kao što se ne može dolično ni najbiranijim stihovima opisati.

Samo Bogom nadahnuti ljudi kadri su da nam Isusa prikažu u pravoj slici. To su evanđelisti uradili. Malo su oni o Isusu napisali, no ono malo dostatno je, da nam pred očima pukne veličina Isusova, da zadobijemo pravi pojam o našem Spasitelju.

Slika Isusova, kako su je prikazali evanđeliste, zadivljuje nas i očarava. Naše je srce ganuto i ljubavlju užgano prama toj presvetoj osobi, a razum je prisiljen da u dubokom osvjedočenju usklikne sa sv. Petrom: »*Gospodine Isuse, Ti imaš riječi vječnoga života. I ja vjerujem i spoznajem, da si Ti Krist, Sin Boga živoga!*«

Poznam ljude — govorio je čuveni Napoleon, kad se jednom razgovarao na samotnom otoku sv. Jelene sa generalom Bertrandom — poznam ljude, ali vam kažem, da Isus nije čovjek. U Njemu me zanaša sve, Njegov duh neizmjerno me zadivljuje, Njegova me volja zbunjuje. Između Njega i kojeg god drugog čovjeka na svijetu nema poredbe. On je doista jedinstvena pojava; Njegove misli, Njegovi osjećaji, istine što ih navješta, način, kojim uvjerava — sve se to ne može protumačiti naravnim načinom.[46])

Povjesnost Isusove osobe takvim je dokazima ukrijepljena, da bi prije trebalo posumnjati o svakom drugom povijesnom događaju. Svi oni dokazi — a tih ima nebrojeno mnoštvo — kojima se dokazuje povjesnost Evanđelja, (nekoje sam gore iznio) dokazuju ujedno i povjesnost Onoga, čiji život Evanđelisti opisuju. Suglasno s Evanđelima govore o Isusu poganski rimski pisci: *Plinije mlađi* (r. 61. a umro 114. g. po Is.),[47]) čuveni povjesnik *Tacit* (ž. početkom 2. v. po Is.[48]); *Svetonije* (ž. od 70—121. po Is.),[49]) pa *židov Josip Flavij* savremenik Isusov,[50]) sve starodavni svjedoci. No da i tih svjedočanstva nema, bili bismo ipak prisiljeni držati Isusa povjesnom osobom, jer o Njegovu opstanku svjedoči sama pojava Kršćanstva. To lijepo ističe već više puta spomenuti apologet Fr. Hettinger, koji u svojoj »Apologie des Christentums« (II. sv. str. 221.) među ostalim piše:

»Nema sumnje: povjest nas dovodi neumoljivom nuždom k Isusu Kristu, kao stvoritelju nove vjere, nove ljubavi, novoga života, novog svijeta; bez Isusa Krista i nadnaravne moći Njegove pojave i Njegovih djela nastala bi strašna praznina u povijesti ljudstva. Ova ista povijest bila bi nerazrješivom zagonetkom. Opstojanje ovog vidljivog svijeta nužno dokazuje Boga Stvoritelja; na isti način samo opstojanje kršćanske crkve, koja se čudesno i snažno podigla iz razvalina poganskog svijeta, nužno dokazuje eksistenciju Isusovu. On ju je utemeljio, jer samo onako nadčovječna pojava, kakav je On bio, mogla ju je u život pozvati.. I kao što nema učinka bez uzroka, tako nema kršćanstva bez Krista; čudesni, nadnaravni učinak posliedica je čudesnog nadnaravnog uzroka: taj je čudesni, božanski život Isusa Krista«.

---

[46]) Beauchesne: Sentimenti di Napoleone sopra il Cristianesimo. Navod sam uzeo iz Dehaut-Villaresi: Il Vangelo spiegato, difeso, meditato. Firenze 1876 str. 138 i d.
[47]) Epist. 10, [96].
[48]) Annales XV [44].
[49]) Vita Claudii 25. Vita Neronis 16.
[50]) Antiquit. XVIII 3, [3].

Najnovija prepirka o Isusu.

Svijetla pojava Isusa Krista Boga i Čovjeka bila je u svako doba predmetom živahnog raspravljanja. Na to je upozorio već Apostol naroda sv. Pavao, kad je pisao: «Mi propovijedamo Krista razapetog, Židovima sablazan a Grcima bezumlje, onima pak, koji su pozvani (u kršćansku vjeru) i Židovima i Grcima (t. j. svima narodima) Krista Božju silu i Božju mudrost». (I. Kor. 1^{23-24}). No ipak se malo koje godine vodila tako žestoka borba za Isusa i protiv Isusa kao baš god. 1910. i 1911. Ja sam o tom već nadulje progovorio u 1, 2, 7 i 10 br. «Serafinskog Perivoju» (izlazi u Sarajevu) kao također i u «Hrvatskoj Straži» br. 1 g. X (1911-12).[51])

Povoda prepirci dao je profesor filozofije na politehnici u Karlsruhe *Dr. Artur Drews* sa svojim bezočnim napadajem na povjesnost Isusove osobe. Svoje mišljenje o tom izrazio je na javnim skupštinama, koje je držao po raznim njemačkim gradovima kao u Berlinu, Frankfurtu, Marburgu, Kielu, Augeburgu i u svom djelu «Die Christusmythe» (Jena 1910). Ovo je djelo razdijelio Drews u dva dijela; u prvom dijelu («Der vorchristliche Jesus») hoće da dokaže, da je opstojalo i prije kršćanstva štovanje nekog Isusa, a u drugom dijelu («Der christliche Jesus») nastoji pobiti tradicionalne povjesne dokaze u prilog povjesnosti Isusove.

I u jednom i u drugom dijelu svoje knjige služi se Drews tako ništetnim dokazima, da je njegova knjiga prava karikatura u najnovijoj literaturi. Ide li mu u prilog, vjeruje i najvećim ludostima, što su rečene o Isusu, a zabacuje vjerodostojne povjesne dokaze, samo ako stoje na putu njegovoj namisli. On je namislio Isusa izbrisat iz povijesti, pa se u tu svrhu ne žaca latiti ni najpodlijih sredstava, koje ne dolikuju ni čovjeku neugla đenu, a nek moli učenjaku. Evo samo nekoliko «dokaza» kojima je Drews kušao oboriti Isusovu povjesnost.

a) U starinskim grčkim i latinskim piscima, koji su Isusovi savremenici, ne nalazimo o Isusu nigdje spomena. Ono što spominje Tacit oko god. 117 kad govori o požaru grada Rima za Neronova doba, ima se držati umetnutim u 15 ili 16 v. po Isusu. To je naime — kaže Drews — dokazao francuski učenjak Hochart.

[51]) Isto je tako kod nas o tome pisao dr. Fr. Barac u «Bogosl. Smotri» II (Zagreb 1911) br. 1. str. 63 i d. — Kod Slovenaca: Fr. Terseglav u «Času IV (Ljubljana 1910) br. 6 str. 250 i d.

b) Jedan amerikanski profesor matematike (W. B. Schmith) ustvrdio je, da su davno prije kršćanskog Isusa nekoje židovske i poganske sekte štovale neko nebesko biće, koje su zvali Isusom. Kako je dakle onaj poganski Isus bio prosta izmišljotina tako i Drews s onim amerikanskim profesorom matematike, hoće da kaže, da je kršćanski Isus prosta izmišljotina.

c) Pripovijest Evanđelja o Uskrsnuću Isusovom preradba je one poganske priče, kojoj se u proljeće — dakle o Uskrsno doba, na nov život povraćao uspavani ili umrli bog Adonis, Atti, Osiris, kako se već u raznim pričama zove.

d) Prvi kršćani u Jeruzolimu izmislili su Isusa iz sebičnih razloga. Koji su to sebični razlozi, Drews nam ih ne spominje, osim jednoga, naime: jeruzalemski kršćani bili su protivni Pavlu i nijesu ga htjeli priznati apoštolom; a da ga pred drugima omalovaže, turiše u svijet vijest, da je kod njih živio utemeljitelj vjere njihove — Isus — koga Pavao nije vidio, a za to da nema prava, da govori u ime Isusovo.

e) Što se tiče Evanđelja, i ona su nastala iz svrhe, što smo je spomenuli gore. Drews ovo ustvrđuje to odlučnije, što u Evanđeljima ne nalazi ništa novo. Ona su prijepis židovskih proročanskih knjiga i židovske nauke, koju su — nekako rafiniranu — postavili u usta izmišljenog Isusa, kao što su se na Njega i «tobožnja» proročanstva primjenila.

f) Drewsa ne smeta ni to, što sv. Pavao, koji je živio u prvom vijeku kršćanstva, izričito spominje Isusa kao povjesnu osobu, n. pr. u prvoj poslanici Korinćanima, pogl. 15. Za njega je ovo poglavlje neautentično, jer on drži, da je umetnuto u kasnije doba.

g) Napokon je Drews i to naveo kao potvrdu svog čudnog mnijenja, da Isusova nauka tobože ne čini na nas moderne ljude nikakova utiska: Isusove su riječi od male ili nikakove važnosti.

Evo to je u kratko sve, što je prof. Drews iznio, kao dokāz, da Isus nije živio. Ko ne vidi odmah na prvi pogled prozirnost i ništetnost njegovih argumenata? To nijesu dokazi, nego plitke, neosnovane tvrdnje. Koje čudo stoga, da se čitava Njemačka a s njome i drugi, podigla na takvu drskost. Ozbiljnih privržen ika našao Drews samo mali broj, a protivnikā svu silu. Među onima, koji su najodrješitije ustali proti Drewsu jesu i dva heidelberška profesora *J. Weiss* i *G. Grützmacher*. Oni su sazvāli javnu skupštinu u Mannheimu na 24. travnja g. 1910 i tu izrekli govore u kojima u prah obaraju Drewsove tvrdnje i dokazuju povjesni opstanak Isusov. Te su svoje govore objelodanili u maloj brošuri pod naslovom «*Die Geschichtlichkeit Jesu* (Tübingen

1910). Evo u kratko njihove obrane, koja je tim značajnija, što oba profesora pripadaju racionalističnoj struji.

Sa nekoliko općenitih poteza otkrivaju Weiss i Grützmacher plitkost i neosnovanost Drewsovih tvrdnja, proglasujući ga neukim, nevještim, da raspravlja o ovako važnom pitanju. Smiješno je i nedostojno ozbiljnog učenjaka prihvatiti kao istinito ono, što Francuz Hochart kaže o kasnijem umetnuću onog teksta o Isusu, što ga nalazimo u Tacitovim ljetopisima, kad Hochart sam toga nije nikad dokazao, niti je u čem oslabio sveopće mijenje učenjaka ni predaju o originalnosti spomenutog teksta. Još je smiješnije iznositi u religioznim pitanjima kao auktoritet jednog profesora matematike, koji se sličnim pitanjima ozbiljno nije bavio nikad. Što ima posla matematika s povjesnim i religioznim istinama?

Istina je ono što kaže Drews o poganskoj uskrsnoj priči, no što odatle slijedi? Slijedi samo to da su pogani držali, da jedno božansko biće može umrijeti i uskrsnuti; no ne slijedi odatle, da se Isus nije rodio, umro i uskrsnuo, kako to zaključuje Drews. Ona poganska priča bila je usko skopčana s obožavanjem prirode i u tome je golema razlika među njom i evanđeoskom uskrsnom vijesti, jer je ovdje govor samo o Isusu, ne o uskrsnuću prirode,

Na onaj Drewsov dokaz, da su prvi jeruzolimski kršćani iz sebičnih razloga izmislili Isusa pita Weiss sav u čudu: kako je moguće shvatiti ono tvrdo vjerovanje u Isusa milijuna ljudskoga roda kroz čitavih devetnaest vijekova, kad bi bitnost toga vjerovanja na koncu konca bila prosta varka? Pogotovo kako bi se mogla shvatiti tolika heroična djela počinjena u ime Isusovo? Pa opet, kakove su koristi mogli imati oni kršćani izmislivši varku o eksistenciji Isusovoj? Nikakove. Nasuprot morali su predviđati da će navući na se mržnju židova i rug pogana, ako reku, da je utemeljitelj njihove vjere siromašni sin siromašne žene, Isus, koji je umro na križu kao najniži rob. Zar bi kršćani izmislili takvu osobu? Zaista ne bi, oni bi je izmislili u mnogo većem dostojanstvu. Ako su ga ipak prikazali onako poniznim a ujedno i onako uzvišenim, očiti je znak, da drugčije nijesu mogli o Njemu misliti, jer je On u istinu takav bio.

O toj realnoj eksistenciji Isusovoj, a ne samo idealnoj, kako to hoće Drews, govori nam jasno sv. Pavao u svojim poslanicama. Niti se smije zanjekati vjerodostojnost onih mjesta, gdje je govor o povjesnoj eksistenciji Isusovoj, jer bi inače poslanice Pavlove izašle krnje, a pojedini odlomci bez ikakova veza. Treba ih dakle priznati autentičnima.

Kad Drews zamjera Evanđelju, da nije drugo do prijepis židovske nauke, ne govori ispravno. Dosta je pročitati uzvišeni Isusov govor na brdu blaženstva (Mt. 5-8), gdje se spominju i naredbe Starog Zakona, pa se umah vidi u kako se vanrednom svijetlu prikazuje Isusova nauka i koliko je savršenija od nauke Mojsijeve. No nije ta nauka mrtva ni za nas moderne ljude, što više ona je živa, svježa, kadra da i dandanas potrese ljudskim srcem i potakne ga na viteške čine. Tko se želi o tome osvjedočiti, svjetuje ga Weiss, neka uzme u ruke Markovo Evanđelje i neka ga čita, ali pozorno i ozbiljno, pa će uvidjeti koliko je tu ljepote i sile i krepčine, a k tome u životu provede Isusove naredbe imat će najjači dokaz, da je Isus nekoć živio i da žive i sada.

Poput Weissa i Grützmachera ustali su na obranu Isusove povjesnosti i mnogi drugi po izbor kritici, bili oni racijonalisti il ne. Tako Jülicher, Zimmern, Weinel, von Soden, Dietze, koji Drewsove tvrdnje proglasuju s temelja pogrješene. No najzanimivije u ovoj najnovijoj prepirci o Isusu jest to, što je u obranu Isusove povjesnosti progovorio i čuveni stockolmski rabin i profesor Dr. Gottlieb Klein.[52]) U doba kad i nežidovi napadaju Isusa i hoće da Ga iz povijesti istisnu, ne bi bilo ništa čudno, da se i Dr. Klein — uvaženi židovski rabin — već iz načela priključio Drewsu i pomogao mu «dokazivati» Isusovu nepovjesnost; a kad tamo taj židovski rabin ustaje otvoreno i odlučno u obranu Isusovu i pokazuje dokazima uzetim iz starodrevne predaje svoga naroda, da je Isus u istinu živio i da je u glavnom istina ono, što o Njemu pripovijedaju Evanđelisti.

Dr. Klein završio je svoju raspravu ovom značajnom izjavom: «Rezultat mojeg tridesetgodišnjeg proučavanja novozavjetne povijesti jest duboko uvjerenje, da je Isus iz Nazareta povjesna osoba; ta činjenica počiva na tvrdom temelju niti će je ijedna filozofija oboriti».

Pretkršćanski Isus.

Među drugim besmislenostima, koje se u zadnje doba izrekle o Isusu najveća je besmislenost tvrdnja o nekom pretkršćanskom Isusu. A. Drews, a još prije njega A. Kalthoff i W. B. Smith[53]) pokušaše da dokažu opstojanje nekog Boga, koji se

[52]) U gore naznač. djelcu: Ist Jesus eine historische Persönlichkeit? Ob ovomu sam nadulje raspravljao u «Ser. Perivoju» br. 7 g. 1911.

[53]) U djelu: Der vorchristliche Jesus, koje je izišlo i u drugom izdanju sa predgovorom P. W. Schmiedela. Jena 1911.

kao Spasitelj pod imenom Isus štovāo i prije kršćanske ere; dosljedno tome kršćanski Isus ne bi bio naziv povjesne osobe, nego naprosto naziv nekog umišljenog boga, Isusa, koji je kao takav bio poznat i štovan prije postanka kršćanstva.

Čudna je u istinu ova tvrdnja, a još su čudniji dokazi, koji se iznose u njezinu potvrdu tako da ih s negodovanjem odbijaju golemom većinom moderni kritičari, a i oni najradikalnije racijonalističke struje.[54]) Ponajprije naglasuju pristaše pretkršćanskog Isusa, nekako apodiktički i autoritativno, da «Isus» nije vlastito ime, nego da je to općenito, kojim se označuje Bog spasitelj ili pomoćnik; jer je poznato, da je i ta riječ semitskog porijetla Jehošna a znači doslovce «pomoz Bog» («Gotthilf.») i uslijed toga nije to ime kakove povjesne osobe, nego ime božanstva, koje je bilo poznato i prije kršćanstva. To Smith zaključuje na temelju istog sv. Pisma Novog Zavjeta i to knjige «Djela Apoštolskih». Tu čitamo (18 [24] i d.): «A dodje u Efez jedan Židov po imenu Apolon, rodom iz Aleksandrije, čovjek riječit i silan u knjigama. Ovaj bijaše upućen na put Gospodinov i govoreći duhom govoraše i *učaše postojano o Isusu, a znadijaše samo krštenje Ivanovo*». Smith tumači ovaj zadnji redak ovako: Glavni predmet Apolonova propovijedanja bijaše o Isusu (τὰ περὶ του Ἰησοῦ = ono što se odnosilo na Isusa), a uza sve to poznavao je samo Ivanovo kršćenje. Apolon dakle nije propovijedao kršćanskog Isusa, jer bi u tom slučaju bio morao znati za Njegovu glavnu nauku o krštenju. Apolon je propovijedao drugog nekog Isusa, pretkršćanskog, koji krštenja nije naučavao, koji uopće nije ni opstojao, nego se naprosto štovao kao neko nadnaravno biće.

Racijonalista Weinel[55]) spravom govori o takom tumačenju: Čovjek se mora ovdje zapitati proizlazi li takovo tumačenje iz

[54]) Među ostalim Weinel u dole naznačenom djelu, te W. Bousset u «Theologische Rundschau» XIV (Tübingen 1911) str. 373-385 pod naslovom «Noch einmal der vorchristliche Jesus». — Ispor. moju raspravu u «Serafinskom Perivoju» br. 1 god. 1912. — Pripominjem, da i u Trstenjakovu plagijatu imade govora o pretkršćanskom Isusu i to u članku «Vjera u Spasitelja» str. 107-112, koji je članak čitav sve do jedne riječi prijevod iz Drewsa «Die Christusmyte» i to triju članaka Drewsovih, naime «Der Messias glaube unter dem Parsentum» str. 5-13; Jesus als Kultgott des jüdischen Sektenglaubens 17-30; «Das Leiden des Messias» 30-52; naravski iz Drewsa je dosta toga ispustio, ali ono što iznosi sve je do cigle riječi doslovni prijevod, a nigdje u članku nije ni spomena o Drewsu!

[55]) Ist das liberale Jesusbild viderlegt? Tübingen 1910 str. 91.

neznaja grčkog jezika ili iz hotimičnog iskrivljivanja teksta? Jer i početnik u grčkoj gramatici mora znati, da se uvjek, kad se u grčkom jeziku stavlja spolnik pred kakovu imenicu, hoće da pokaže, da nam je ta osoba poznata. Ovdje je pak jasno, da je auktor «Djela Apoštolskih» s onim spolnikom ispred imena Isusova hotio čitaocima označiti osobu već svima poznatu, Isusa Krista, jer sigurno sv. Luka (pisac «Dj. Apošt.») nije drugoga obožavao do našeg kršćanskog Isusa. A ni Apolon nije drugoga obožavao, jer ako i nije znao za kršćenje Isusovo ne slijedi, da nije znao za njega kao utemeljitelja kršć. vjere. Dandanas doduše nemoguće je naći kršćanina, koji ne bi znao za krštenje, ali u prva vremena kršćanstva, neposredno nakon smrti i uskrsnuća Isusova, takovih je moglo biti, pak ih je uistinu i bilo, a među njima i Apolon, koji su Isusa poznavali kao povjesnu osobu, priznavali ga Bogom i Njegovo čudesno djelovanje razglasivali, a ipak nijesu znali, da je Isus ustanovio krštenje posebno od krštenja Ivanova.

Onaj pak Smithov dokaz, koj je uzet iz etimologije Isusova imena, ne vrijedi ništa. Odatle bi se mogla zaključiti samo mogućnost, da se kakovo božanstvo nazivalo općenitim imenom Jehošna = Bog pomoćnik, kao što ga se moglo zvati i «Emanuel = Bog s nami» i drugim sličnim nazivima. Pače baš iz etimologije Isusova imena može se dokazati nevjerojatnost tvrdnje o pretkršćanskom Isusu; jer Jehošna ne znači naprosto «Bog pomoćnik» nego «Jahve pomoćnik» a hebrejskim nazivom «Jahve» židovi su samo Boga zvali; Jahve je bio specifično samo njihov Bog. Svakomu je pak poznato, da kod židova nema ni traga obožavanju kakovog boga Jehošna.

Drugi dokazi, koje pristaše ovog mijenja navode, još su slabiji. Među takovima jest i ovaj: U jednom psalmu gnostičke sljedbe — Naasenske — spominje se i Isus. Čitamo naime u tom psalmu: «Na to reče Isus: Gle! Oče, pošlji mene, ja ću se na jedrima spustiti dolje na zemlju» (da ljude spasim). Nije nam poznato — veli Smith — kad je ovaj psalam sastavljen, ali po onome, što sude Harnack i Preuschen, mora da je veoma starinski. — U istinu i jest ovaj psalam u davno doba sastavljen, ali je starodrevan samo u kršćanskom smislu, pripada naime prvim vijekovima kršćanstva, kad su po istoku bile razgranjene gnostičke sljedbe. Sastavljen je kako tvrdi Harnack, uvaženi protestantski učenjak, u drugom ili trećem vijeku po Isusu. Smith čitajuć na jednom mjestu u Harnackovoj raspravi, da je ovaj psalam veoma starinski pridodao je odmah, da je sastavljen prije kršćanstva i da je stoga prije kršćanstva opstojala

neka sljedba Naasena, koja je Isusa štovala. Može li se naći veće zablude od ovakove.

Slična je ovoj i druga Smithova zabluda. Našao se komad papira na kojem se u grčkom jeziku čita ὁρκίζω σε κατα του θεου των Ἑβραιων Ἰησου = zaklinjem te hebr. bogom Isusom. Smith hoće, da je sadržaj papira pretkršć.; ovdje di naime bila sadržana zakletva starih pretkršćanskih čarobnjaka, koji su znali za Isusa kao hebrejskog Boga. To je očita povjesna neistina. Prvi, koji je otkrio ovaj papir i objelodanio ga. — C. Wessely — tvrdi, da papir potječe iz *četvrtog vijeka po Isusu*, a sadrži zakletvu nekog čarobnjaka iste dobe. Što se Isusa nazivlje hebrejskim Bogom nije se tome čuditi; to se lasno tumači tako, da je koji poganski vračar zamjenjivao židovsku vjeru sa kršćanskom držeći obe jednom te istom, pak je po tom držao da je Isus hebrejski Bog. U povijesti u istinu imade primjera, da se kršćane držalo židovima i obratno židove kršćanima.

Pogrješan je s temelja i onaj dokaz, koji pristaše pretkršćanskog Isusa donose iz djela crkvenog Naučitelja sv. Epifanija (ž. u 4 v. po Is.) kao da bi i on govorio o nekoj sljedbi Nazarejaca, koja je opstojala prije postanka kršćanstva, a ipak štovala Isusa. Činjenica je, da sv. Epifanij u svom djelu «Panarion» u istinu govori o nekoj pretkršćanskoj sljedbi Nazarejskoj, koju on pribraja židovskim krivim sljedbama, ali o toj sljedbi izričito veli, da Krista nije poznavala niti ga štovala. Druga pak sljedba Nazarejaca, koju sv. Epifanij ubraja među kršćanske krive sljedbe — kao što je u istinu i bila — štovala je Isusa po svjedočanstvu istog svetog Naučitelja a i drugih starinskih pisaca. Kod sv. Epifanija dakle očita je razlika među pretkršćanskom i kršćanskom sljedbom Nazarejaca; koju razliku pristaše pretkršćanskog Isusa ne vide ili ne će da vide, pa sofistički zaključuju da i jedan uvaženi Naučitelj crkve iz 4 vijeka govori o pretkršćanskom Isusu [56])

Eto to bi bili poglaviti dokazi u prilog pretkršćanskog Isusa, dokazi, koji ne zaslužuju, da ih razuman čovjek ozbiljno uzme; to su proste izmišljotine, doskočice, sofizmi, kriva tumačenja, igra riječi i ništa drugo. Čuveni moderni kritičar Dr. Heinrich Weinel, prof. protest. bogoslovlja na sveučilištu u Jeni završio je pobijanje tvrdnje o pretkršćanskom Isusu ovim značajnim riječima: «U čitavom Smithovom dokazivanju (a to se isto ima

[56]) Svjedočanstvo sv. Epifanija iznio sam u vjernom hrv. prijevodu izrađenom po izvorniku grčkom u «Ser. Perivoj» br. 10 g. 1912 poprativši ga kratkim tumačem.

kazati i o dokazivanju drugih pristaša pretkršć. Isusa) nema ni mrve istine. Smith za cijelo ne bi bio izišao pred javnost sa onakovim djelom, da poznaje malo temeljitije vrela starokršćanske povjesti i da znade, kako se pametan čovjek mora služiti tim vrelima».[57])

Isukrst i Budha.

Literatura: kao u članku: «Evanđelje i budhizam» u II dijelu ove knjige.

Kao što ima neka prividna sličnost među kršćanstvom i budhizmom, tako je i među životom utemeljitelja kršćanstva i životom utemeljitelja budhizma, no s druge je strane opet razlikost među Isukrstom i Budhom takova, da ih je nemoguće usporediti ili kazati, da je povijest života. Isusova ovisna o pripovijesti iz Budhina života. Što ima neka sličnost tome se nije čuditi, niti li se smije odmah pomisliti na kakovu ovisnost među vijestima o životu jednog i drugog. Tko ne zna, da imade neka sličnost između života, recimo, Aleksandra Velikoga i Napoleona Bonaparte, ili tko ne zna, da imade velike sličnosti među kršćanskim i poganskim shvaćanjem božanstva: no tko će odavle zaključiti, da je život Napoleona ovisan o životu Aleksandrovu ili da je opstanak pravog kršć. Boga ovisan o opstanku poganskih bogova, kad znade da tu ipak imade pored neke sličnosti i goleme razlike? Ista je stvar i u našem slučaju.

Ponajprije dok je povjesni opstanak Isusov bjelodano dokazan važnim savremenim svjedočanstvima, spisima onih, koji su Isusa svojim očima gledali i ušima slušali i onih, koji su neposredno poslije Njega živjeli, — opstanak je Budhin obavit gustom tamom neizvjesnosti: ne zna se ni kad ni gdje ni kako je živio. Mi nemamo nijednog Budhi savremenog svjedočanstva, iz kojeg bismo mogli vjerojatnošću štogod saznati o Budhi; ono, što o njemu znademo temelji se na spisima nekoliko vijekova kašnje, nego li je po općem mijenju Budha živio. To otvoreno priznavaju ponajvrsniji poznavaoci budhiz-

[57]) H. Weinel: Ist das liberale Jesusbild widerlegt? str. 103 (gore naznač. izd.).

ma kao Max Müller, E. Hardy, Kellog, Dahlmann. Manjkavost vjerodostojnih vijesti o Budhi takova je, da je učeni orijentalista E. Senart zanijekao povjesni opstanak Budhin, a da ni jedan se uvaženi glas nije digao protiv. Kako li je sve drugačije bilo. kad se nedavno usudio Drews, da zanječe povjesni opstanak Isusov.

Još je veća neizvjesnost u ustanovljenju vremena, kad je Budha živio. Istraživanja učenjaka u ovom pogledu silno se razilaze; među njihovim zaključcima imade razlike ništa manje, nego 2569 godina. Dočim bi se po nekim Budha bio rodio 2000 godina pr. Isusa, drugi govore, da je živio 1000 god. ili 500 i t. d. godina pr. Isusa. A sva razlikost u ustanovljenju godine porođenja Isusova sastoji se u razmaku od kakovih *desetak godina!*

Nekoji upozoruju na veliku sličnost među vijestima o djetinjstvu Budhinu i evanđeoskim vijestima o djetinjstvu Isusovu. Govore, da se i Budha rodio od jedne Djevice, da su u njemu nebeski duhovi pri rođenju pjevali, da je pri njegovom rođenju nebo se svijetlom napunilo, a kao što je starac Šimun primio na ruke Isusa tako da je Budhu primio na ruke malo iza poroda neki nebeski pustinjak Asista; pače i mudraci dođoše da se Budhi poklone, te mu prinesoše darova: kapljicu rose, malo tamjana i dragocjenog ulja. — To je istina, ali je istina i to, da se sve ove vijesti nalaze u potonjim pričama budhističnim, koje su nastale nekoliko vijekova otkako je Budha živio, pače nekoje su nastale, kad su već bila napisana naša Evanđelja. A. Costa[58]) govori da najstariji budhistični teksti raspravljaju isključivo o nauci Budhističnoj, a o temeljitelju njenom dotiču se samo nuzgredno i u kratko, a u tim prvim vijestima o Budhi nema ništa vanredno, nego je kasnije taj život obavit svakakvim čudovištima. Vijesti pak o čudesnom porođenju Isusovu i njegovom djetinjstvu zabilježene su odmah u prvom vijeku po Isusu i ništa im se kašnje nije pridodalo.

Pa opet kako su nesuglasne među sobom, i kako smiješne u sebi te legende o mladome Budhi! Budhinu majku Mayu pri-

[58]) Il Buddha e la sua dottrina. Torino 1903, str. 130.

nješe bogovi na brdo Himalaja, a odatle na neko drugo brdo, kamo dođe s neba Budha u obliku *mladog bijelog slona;* on se tri put pokloni majci, rastvori joj desnu stranu i zađe u njezinu utrobu na začuđenje čitave prirode. Po legendi «*Lalita-Vistara*» zašao je Budha u utrobu materinu i izišao iz nje ne jedanput, *nego 500 (pet sto) puta!* Kad ga je Asita uzeo u ruke i prozborio: «Ovaj je neprispodobiv, najveći među ljudima» mali Budha usklikne pun taštine: «Ima li bog viši od mene?» I stavi svoje noge na glavu Asitovu. A nije imao nego nekoliko mjeseci! I tako nezgrapnim pričama porediti onako ozbiljne i u sebi sasvim vjerojatne evanđeoske vijesti o djetistvu Isusovu prava je poruga za razum i srce.

Još je gore porediti ostali dio života Budhina sa životom našega Spasitelja. Svete knjige budhistične govore o Budhi, da je za djetinstva bio veoma živahan i vragoljast. Igre su mu bile veoma mile, a nadasve *ples.* Sveta legenda «*Nidanakatha*» pripovijeda, da je mladi Budha živio kao «mali bog», okružen od 40.000 (četrdeset hiljada) plesačica. Druga sveta legenda «*Sa-lita-vistara*» govori nam da je Budha imao 84.000 žena, dok ih sviju ne ostavi i u pustinju ne pobjegne, a i druge budistične svete legende pričaju nam o životu Budhinu, što nije dobro ni spomenuti.

Svetost života Isusova ne trpi prispodoba s takovim čovjekom, kakav je bio Budha. U Isusovu životu nalazimo nešto, što nas zadivljuje, što nas neodoljivom silom privlači; u životu Budhinu. kako nam ga prikazuju svete legende budhistične — Pali, Tripitaka, Suttapitaka, Abhidhamma, Nidanakaha, Lalita vistara — nalazimo nešto što nas napunja odvratnošću i potiče na smijeh. U evanđeoskom kazivanju Isusova života sve je vjerojatno, ako i jest dosta čudesno. U budhističnim legendama same su nevjerojatnosti.[59]) Poređanje dakle između Isusa Krista i Budhe nema mjesta.

Isus — Sin Božji.

Da je Isus Sin Božji svjedoče sve novozavjetne knjige, poimence Evanđelja. Ove su knjige vjerodostojne, istinite, dosljedno tome istinito je, što pišu o

[59]) Ispor M. Pukler: Kršćanstvo i budhizam. (Prilog «Hrv. Straži») god 1911-12.

Isusu Kristu, da je On Sin Božji i to pravi, naravni Sin Božji, a ne samo posinak Božji, kako to uče neki. Oni naime hoće, da se onaj evanđeoski naziv o Isusu »Sin Božji« ima shvatiti u širem smislu, kao što se shvaćalo u St. Z., gdje se anđeli, pobožni kraljevi, pače i sav židovski narod nazivlju »sinom Božjim« ili opet govore, da se Isus zato nazivlje »Sinom Božjim« jer je bolje poznavao Boga, nego li drugi i jer je bio s Njime u tijesnijem odnošaju. Bar je Isus o sebi tako držao.[60])

Kazati ćemo doduše da na nekojim u Evanđelju onaj naziv »Sin Božji« ne znači drugo do Isusovo Mesijanstvo ili neki uski odnošaj prema višnjem Bogu, no to je u onim slučajevima, kad kojigod od prostog naroda ili cio narod tako Isusa nazivaše, koji naravski nijesu odmah mogli saznati ni shvatiti, da je Isus pravi naravni Sin Božji, nego su ga isprvice držali samo za izvanrednog proroka, odabranika Božjega, Mesiju, kome bolje no ikomu drugome čovjeku dolikuje taj naziv.

Ali opet imade u Evanđelju mjesta, gdje susrećemo ovaj naziv, a koji se nikako drugačije ne može shvatiti, nego samo u smislu pravog naravnog sinovstva, tako da time hoće reći, da je Isus pravi naravni Sin Božji, rođen od Boga Oca. Jedno od takovih mjesta jest priznanje Petrovo (Mt. 16 $^{13-20}$): »Ti si Krist Sin Boga živoga!« Da je Petar ovdje nazvao Isusa Sinom Božjim u nekom dosliie neobičnom smislu potvrđuje sam Isus, jer veli Petru, da on bez posebne objave (revelacije) nije mogao doprijeti do takove izjave. No Petru ne bi bilo trebalo objave, da nazove Isusa Sinom Božjim, kad bi se pod tim izrazom razumijevalo samo posinaštvo ili samo kakav neki odnošaj Isusov s Bogom. Petru je objava bila nužna samo onda, ako je imao priznati, što doslije nije bilo poznato — da je Isus pravi naravni Sin Božji, iste

[60]) V. Ad. Harnack: Das Wesen des Christentums. (gore naznač. izd.) str. 79 i d. Harnackovo mijenje izneseno je i u Trstenjakovu plagijatu str. 128 u članku «Isus sin Božji». — Ispor. i moju raspravu u «Bogoslovskoj Smotri» I (Zagreb 1910) br. 4. — Ispor. još: Fr. Tilmann: Das Selbstbewusstsein des Gottessohnes.. (Bibl. Zfrg. IV $^{11/12}$) Münster 1911.

naravi s Bogom Ocem. Zato i jest ova Petrova izjava jaki dokaz, koji u opće svi dogmatičari navode u potvrdu božanstva Isusova.

Također, kad je Kaifa na svečani način zapitao Isusa: »Zaklinjem te živim Bogom, da nam kažeš jesi li Ti Krist Sin Božji«, a Isus to potvrdio. (Mt. 26 $^{63-64}$) treba i ove riječi uzeti u užem smislu, naime da je govor o božanskoj naravi Isusovoj. Inače se ne bi moglo shvatiti, zašto bi poglavar svećenički — Kaifa — bio razdro haljine svoje govoreći: »Ovaj huli na Boga«. Nikakve hule na Boga ne bi bilo, da je ovdje govor o sinovstvu Božjem u prenesenom smislu; tâ poglavar je svećenički dobro morao znati, da je sav narod židovski u istom Sv. Pismu bio nazvan »Sinom Božjim«, dosljedno, da se i Isus mogao takvim zvati.

Na isti način, kad Apostoli bilo u Evanđelju, bilo u svojim poslanicama nazivlju Isusa »Sinom Božjim« ima se to razumjeti u užem smislu o božanskoj naravi Isusovoj. To se jasno razabira i iz drugih riječi, kojima obično popraćuju ovaj naziv. Tako n. pr. čitamo kod Ivana (1 ^{18}), da je Isus »*jedinorođeni Sin, koji je u krilu Očevu*« (μονογενὴς Θεός kako imadu nekoji grčki teksti, a to znači »jedinorođeni Bog«); kod Pavla (Hebr. 1 ^{3}), da je On »*sjajnost slave i obličje bića Božjega*« (χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεος αὐτοῦ a to znači: odraz Božje supstancije = jednak u naravi s Bogom); da je *vječan:* »Krist jučer i danas i na vijeke« (Hebr. 13 ^{8}) »po kome je sve učinjeno što je na nebu i na zemlji«. (Kol. 1 ^{16}). Slično se govori na tolikim drugim mjestima.

Pogrješno je stoga i nerazumljivo, što Harnack i drugi racijonalisti tumače ovaj naziv kao neku evolucionističku ideju Isusovu o Njegovom poznavanju Boga, ili kad mu u opće poriču svaku objektivnu istinu u užem smislu riječi, tumačeći ga samo o nekom posinaštvu ili o nekom odnošaju Isusovu s Bogom. Dopustit ćemo, da ima gdjegod i taj smisao, no na većini mjesta u knjigama Novoga Zavjeta znači izraz «Sin Božji» *pravo i naravno sinovstvo Božje,* kako se to jasno razabira i iz okolnosti u kojim je izrečen ovaj naziv i iz drugih riječi, kojima je popraćen.

Isus — „Sin čovječji".

Isus je često sebe u svojim govorima nazivao »*Sinom čovječjim*«. Taj izraz čitamo u Matejevu Evanđelju 32 puta, u Markovu 13, u Lukinu 26, u Ivanovu 12 puta i to vazda u ustima Isusovim. Što je Isus hotio tim nazivom označiti?

Isus je govorio u duhu hebrejskog jezika. U tom jeziku izraz po našem izgovoru ben adam = «sin čovječiji» filološki govoreći ne znači drugo, nego naprosto «čovjek». No jer je Isus upotrebljavao ovaj izraz specifično za sebe, a za nikoga drugoga, očito je da ga je On shvaćao u nekom posebnom smislu, te po tom riješenje ovoga pitanja zavisi o tom, što je Isus htio kazati nazivajuć sebe «Sinom čovječjim» i zašto je taj naziv upotrebio.

Značajno je, kako Isus sebe nazivlje Sinom čovječjim prvi i zadnji put u svom životu. Prvi put čujemo taj izraz u razgovoru s Natanaelom, kad je Isus kazao: «Zaista, zaista vam kažem: *otsele ćete vidjeti nebo otvoreno i anđele Božje, gdje se penju i silaze k Sinu čovječjemu*« (Iv. 1 [51]). Zadnji put se Isus tako zove pred Kaifom, kad je jasno odgovorio na Kaifino pitanje, da li je On Sin Božji i još pridodao: »*Odsele ćete vidjeti Sina čovječjega, gdje sjedi s desne strane sile na oblacima nebeskim*«. (Mt. 26 [65]). Na jednom dakle i drugom mjestu — a i na nekim drugim mjestima u Ev. — obasut je ovaj naziv nekim neobičnim sjajem, nekim vrhunaravnim značenjem, pa nas ova mjesta sjećaju važnog Danijelovog proročanstva (7 [13]), koje glasi: »*Vidjeh u viđenjima noćnim i gle, kao Sin čovječji iđaše u oblacima nebeskim ... I dade mu se vlast i slava i kraljevstvo, da mu služe svi narodi i plemena i jezici: vlast je njegova vlast vječna, koja ne će proći i kraljevstvo se njegovo ne će rasuti*«.

Kako se na prvi mah vidi, sličnost je među evanđeoskim tekstom i Danijelovim velika, te možemo slobodno ustvrditi, da je Isus ovaj naziv uzeo iz Danijela. Hotio je naime kazati, da je On onaj »Sin čovječji«, koga spominje Danijel u svojemu proročanstvu. Tako drži većina novijih katol. egzegeta i nekoji stari; pače to isto priznavaju i moderni nekat. kritičari. I u tom se skoro svi slažu, da su taj izraz u Isusovo doba židovi općenito tumačili o budućem Mesiji.

Isus je bez sumnje ovaj izraz uzeo u istom smislu, te ga sebi primjenio, kanoti pravome »Sinu čovječjemu« t. j. Mesiji, o kome Danijel govori. No zašto je Isus odabrao baš taj Danijelov naziv, da sebe označi kao Mesiju? Moguće za to, da židove lakše predobije za svoje mesijanstvo. Jer, ako su oni držali, da se pod onim Danijelovim »Sinom čovječjim« razumijeva Mesija, a Isus izričito veli, da je On taj »Sin čovječji« i tu svoju tvrdnju potvrđuje raznim čudesima, logično bi slijedilo, da bi Ga židovi bili morali držati za obećanoga Mesiju.

U ovom su izrazu uključene opet i uzvišene, *božanske vlastitosti*. Tome »Sinu čovječjemu« — prorokuje Danijel — služiti će svi narodi i plemena i jezici; vlast je njegova vlast vječna i kraljevstvo se njegovo ne će rasuti. Tu se lijepo ističu dvije naravi u jednoj osobi: narav ljudska, jer se veli »Sin čovječji«, narav božanska, jer ta ista osoba — Mesija — vječan je i gospodar svega. Ovaj je dakle naziv veoma zgodan za Isusa, koji je u istinu *jedna osoba s dvije naravi*, kao pravi Bog i pravi čoviek. Prema tome posve krivo sude oni moderni kritičari, koji govore, da nas je Isus ovim nazivom hotio poučiti, da Ga smatramo prostim čovjekom. Ne samo da to nije istina, nego je istina upravo protivno tome; naime, da onaj naziv, ako ga se dobro promotri, izriče Isusovo božanstvo i čovječanstvo, t. j. duboko otajstvo Utjelovljenja vječne Riječi.[61])

Isus — sin Josipov.

U Evanđeljima rijetko se gdje spominje sv. Josip; no i onda to biva samo nuzgredno, osim u Ev. Matejevu, gdje ga se prikazuje »mužem pravednim«

[61]) Ispor. moju gore naznač. raspravu u «Bog Smotri». — O tom lijepo raspravlja: Fr. Tilmann: Jesus der Menschensohn. (Bibl. Zfrg. I [11]) Münster 1910.

i gdje se govori, da je bio Zaručnik prečiste Djevice Marije. Kad na kojim mjestima u Evanđeliu čitamo da je Isus sin Josipov, treba znati, da to ne govore evanđ. u ime svoje nego iznose mišljenje Židova. Evanđelisti izričito naglasuju, da je Isus začet i rođen od Djevice Marije krepošću Duha Svetoga. Josip je samo poočim Isusov, skrbnik i odhraniteli Njegov. On je pred svijetom bio mužem Marijinim i ocem Isusovim, premda u sebi to nije bio. A pred svijetom se morao takvim prikazati, jer svijetu još nije bilo poznato otajstvo upućenja Sina Božjega, pak bi rođenje Isusovo od neudate žene bio shvatio svakojako.

U novije doba racijonal. kritičari hoće, da je Isus pravi naravni sin Josipov i to da se može dokazati iz Evanđelja. Godine naime 1892. našla je Engleškinja *Agnes Smith Lewis* na Sinaju Matejevo Evanđelje u sirskom prijevodu; u njemu u pogl. 1, red. 16 čitamo: »*Jakov rodi Josipa. Josip, kojemu bi zaručena djevica Marija, rodi Isusa, koji se zove Krist!*« Ovo je jedan redak i to zadnji od poznatog rodoslovlja Isusova, što ga nalazimo u prvom poglavlju Matejevog Evanđelja. Iznašašće ovog sirskog prijevoda pobudilo je u svoje doba veliko zanimanje, a protivnici božanstva Isusova, odmah su stali isticati spomenuti redak, po kojem bi sljedilo, da je Isus prosti čovjek, naravni sin Josipov. To je poimence uradio čuveni Friedrich Delitsch u veoma raširenom djelu »Zur Weiterbildung der Religion« (Stuttgart 1908. str. 32-35.[62]) A što je u stvari?

U našim običnim grčkim tekstima, u starim rukopisima u lat. prijevodu Vulgate, u sirskom prijevodu Pešita, u prijevodu sahidiškom i koptičkom čita se onaj redak ovako: »*Jakob rodi Josipa, muža Marijina, od koje se rodi Isus, koji se zove Krist*«.[63]) Razlika je očita. Gore se čita, da je Josip rodio Isusa, ovdje se isključuje Josip i spominje rođenje od same Marije, uza sve, što je doslije Matej u nizanju rodoslovlja Isusova spominjao samo muško kolieno. Kojemu se čitanju ima dati prednost? Zdrav razum uči, da se mora dati prednost onomu, koje je starije i koje se nalazi u većini rukopisa. A to je naše obično, koje glasi, da se Isus rodio od Djevice Marije. Tako čitamo u svim grčkim tekstima, pisanim velikim slovima, dakle prije devetog vijeka (ti su tako zvani Uncijalni teksti), pa u velikoj većini potonjih rukopisa; zatim u našoj latinskoj Vulgati, koja je obrađena prema prijevodu Itala, a taj potiče iz poč. 2 v. po Is.; zatim u starodrevnom sirskom prijevodu Pešita (iz 2 v. po Is.), u egipatskim prijevodima sahidskom i koptičkom (također iz 2 v.), pa kod svih starih tumača. Čitanje pak kakovo nalazimo u novootkritom sirskom tekstu posve je osamljeno niti ga nalazimo u ijednom drugom tekstu bilo u izvorniku grčkom bilo u kojem prijevodu. Imamo dakle s jedne strane na stotine starinskih rukopisa, a s druge strane samo jedan jedini, pa tko da se usudi kazati da ovaj jedan ima veću vrijednost nego stotina drugih skupa?[64])

Delitzsch i njegovi istomišljenici drže ovaj sirski tekst najstarijim od svih drugih rukopisa i govore, da se u njemu najvjernije odrazuje smisao prvobitnog Evanđelja. Ni to nije istina. Ovaj sirski tekst po mnijenju strukovnjaka pisan je najprije u 4 ili 5 v. po Is., a iz toga doba imademo dva čuvena kodeksa u izvorniku grčkom, naime *vatikanski* i *sinajski;* niti je čitanje tog sirskog teksta odraz protivnog čitanja, nego je to, kako dokazuje *F. C. Burkitt,*[65]) kome je prvome uspjelo da pročita i protumači ovo Evanđelje, preradba nekog grčkog teksta, u kojemu

[62]) Kao također u članku pod naslovom «Wessen Sohn ist Cristus?» što je izašao u veoma raširenom njemačkom časopisu «Die Umschau» (11 jan. 1908). Mimogred ću spomenuti, da je Delitzsch zagrizao u kost veoma tvrdu za njegove zube, jer akoprem je on u asiriologiji auktoritet prvog reda, u egzegezu i u opće u teološka pitanja razumije se malo ili ništa, te je višeput na tom putu posrnuo. To mu opaža i racijonalista H. Gunkel. («Israel und Babilonien». Göttingen 1903. str. 1 i d.).

[63]) Ἰακωβ δὲ ἐγέννησεν τὸν Ἰωσὴφ τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη Ἰησους ὁ λεγόμενος Χριστός.

[64]) Ispor. L. Fonck: Die Geheimnisse des Lebens Jesu. Innsbruck 1908. str. 133. (Izišlo samo nekoliko svesčića).

[65]) Evangelion damepharreshe II (Cambridge 1904) str. 258-266.

je pomenuti redak ovako glasio: »Jakov rodi Josipa, kome zaručena Djevica Marija rodi Isusa, koji se zove Krist«. (U izvorniku: Ἰωσήφ, ᾧ μνηστευθεῖσα παρθένος Μαριὰμ ἐγέννησεν Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν). U ovom bi dakle tekstu opstojalo jošte rod. od Dj. što je prevodilac u sirskom tekstu pogrješno preveo. Pogrješka pak sirskog prevodioca stoji u tom, što je ime Josipovo dva puta spomenuo, jedan put u akuzativu (Jakov rodi Josipa) i odmah zatim u nominativu (Josip kome zaručena itd.). Odatle izlazi da je Josip rodio Isusa. U grčkom je pak tekstu Josip spomenut samo jedan put i to u akuzativu, te po tom tekstu slijedi, da je Djevica Marija (ne Josip) rodila Isusa.[66])

U svakom je slučaju ovaj redak, kako stoji u pomenutom sirskom prijevodu, u očitom protivurječju s cijelim kontekstom istog prijevoda, gdje je također govor o vrhunaravnom začeću po Duhu Svetomu; što više u istom se retku Mariju zove Djevicom («Josip komu bi zaručena *Djevica Marija*...). Delitzsch vidi u tom neki besmisleni umetak, neuspjeli pokušaj, da se izvrne povjesno rođenje Isusovo i prikaže u dogmatičnom ruhu; no koliko se većim pravom iz onoga, što je dosad rečeno može zaključiti, da je baš ovaj izraz «Josip rodi Isusa» neuspjeli pokušaj sa strane protivnika božanstva Isusova (kojih je već u prvo doba kršćanstva bilo), kako da prikažu Isusa pukim čovjekom, naravnim sinom Josipovim? Uzalud se dakle moderni protivnici božanstva Isusova pozivlju na ovaj tekst sirskoga prijevoda; taj je tekst iskrivljen te logično prema tome ne vrijedi ni dokazivanje.

Zanimivo je, da to isto naglašuje uvaženi protestanski moderni kritičar D. R. Grützmacher, prof. bogosl. u Rostocku, koji o tom doslovce veli ovo: «U istinu posjedujemo jedan starinski prijevod, u kome se samo u jednoj polovici retka (Mat. 1 [16]) čita, da je Josip rodio Isusa, dočim druga polovica i daljno pripovijedanje *ističe djevičansko rođenje*. Ovo nesuglasje u retku 16 najvjerojatnije se tumači, kad se kaže, da je onaj sirski prijevod pogrješeni prijevod grčkog teksta, u kome se još sadrži da je Djevica Marija rodila Isusa. Pogrješka je prijevoda naime ta, što je prevodilac dva puta stavio ime Josipovo, dočim je u izvorniku spomenuto samo jedamput.[67])

[66]) Ono što u Trstenjakovu plagijatu čitamo, da ovaj sirski tekst potječe iz drugog vijeka po Isusu, te po tom, da je najstariji, jest kako već gore dokazah, tvrdnja posve pogrješna.

[67]) R. Grützmacher: Die Jungfrauengeburt (Bibl. Zeit und Streitfragen) 2 izd. Lichterfelde-Berlin 1911 str. 6.

Prvorodjeni sin Marijin i braća Isusova.

Kad evanđelista Luka, govori o porođenju Isusovu veli: »Kad bijahu (Josip i Marija) u Betlehemu dođe vrijeme da ona rodi. I rodi sina svoga *prvenca*« (τὸν πρωτότοκον) (L. 2[7]). Isto tako i u nekoiim grčkim tekstima Matejeva Ev. da je Marija rodila sina svoga prvenca ili prvorođenoga. (Mt. 1[25]). Odatle nekoji izvode, da je Marija, Majka Isusova, imala više djece, među kojom je prvi bio Isus. Tim više, što evanđelisti, a isto tako i Pavao Apostol u svojim poslanicama, spominje *braću* Isusovu, koji su se zvali Jakov, Josip, Šimun i Juda-Tadej; pače govor je u Evanđelju i o *sestrama* Isusovim (Mt. 13[55]). Isus je dakle — zaključuju oni — bio prosti čovjek, prvo čedo, koje je proteklo iz braka Marije sa drvodjelcem Josipom.[68])

Takav zaključak iz evanđeoskog teksta nipošto ne slijedi. I riječ »braća« odnosno »sestre« i riječ »prvorođeni sin« pisane su u duhu hebrejskog jezika, pa ih prema duhu toga jezika treba i tumačiti. A stalno je, da kao što riječ »sin« u hebrejskom jeziku imade šire značenje, nego što se obično uzimlje, da tako isto i riječ »brat«, odnosno »sestra« znači u nekim slučajevima više nego »brat ili sestra« u užem smislu riječi.[69]) Znamo n. pr. sa sigurnošću, da je Lot bio sinovac Abrahamov, sin Arana, brata Abrahama, a ipak Abraham kaže Lotu: »Braća smo« (Gen. 13[8]). Isto tako znamo za stalno, da je Jakov bio nećak Labanov, sin sestre Labanove, a ipak Laban nazivlje Jakova bratom, kao što opet isti Jakov (patrijarka) nazivlje sve svoje ukućane braćom, premda brata u pravom smislu riječi nije kod njega bilo nijednoga. Jasno je dakle, da se riječ »brat« uzimlje

[68]) Tako poimence E. Petersen: Die wunderbare Geburt des Heilandes. (Religionsgeschichtliche Volksbücher) Tübingen 1909. Petersen (str. 21) veli doslovce: Kad Luka pripovijeda, da je Marija porodila svoga sina «prvorođenoga» to ova okolnost pokazuje, da je evanđelisti bilo poznato, da je ona (Marija) imala kasnije druge djece». Isto tako Petersen spominje «braću i sestre Isusove» da zanieče Njegovo vrhunaravno rođenje. O tome je govor i u Trstenjakovu plagijatu (str. 123 i drugdje).

[69]) V. moju raspravu «Sin Božji i Sin čovječji» u «Bogosl. Smotri» I (1910) br. 4.

kod Hebrejaca i u širem smislu riječi. naime, da se označi rodbinski vez, poimence u prvom i drugom koljenu. Napose je bio običaj, da su se prvi rođaci nazivali braćom. A toga običaja držali su se i evanđelisti, koji su kako je poznato bili Židovi. pa su i oni nazivali rođake Isusove *sestrami Njegovimi.* To je izvan svake sumnje, jer nam evanđelisti izričito vele, da je majka Jakovljeva i Josipova žena nekog *Alfeja (Kleope),* dakle ne Josipova i zvala se Marija, a bila je sestra Marije, Majke Isusove. (Ispor. Mt. 27[56], Mr. 15[40], Iv. 19[25] i t. d.) Ta ista Marija žena Alfejeva bila je majka Šimunova i Tadijina.

Na isti način bio je kod Hebrejaca običaj, da su svako muško čedo, koje se prvo rodilo. zvali prvencem, *imalo ono druge braće ili ne.* A naglasivali su to prvenaštvo za to, jer je prvenac imao raznih povlastica i jer je po zakonu bio određen za službu u hramu, od koje su se službe redovito otkupljivali, jer je bilo posebno pleme — Levijevo — koje je mjesto prvenaca služilo Bogu u hramu. Pogrješno je dakle samo na temelju izraza »prvorođeni sin« zaključiti, da je Marija imala i druge djece.[70])

Proročanstva o Mesiji.

Literatura: M. Flunk: Expositio in Vaticinia Messiana. (Privato scholarum usui accomodata). Fasc. I. et II Oeniponte 1904. — J. Rade: Christologie des A. Fest — oder die Messianischen Verheissungen, Weissagungen und Typen mit besonderer Berücksichtigung ihres organischen Zusammenhanges. 3. Theile. Münster 1850-1852. — A. de Broglie: Le profezie messianiche (Scienza e Religione, prijevod iz franc.) Roma 1906. — J. Döller: Die Messiaserwartungen in Alt. Test. — (Bibl. Zeitfrag.) — K. A. Leinbach: Messianische Weissagungen des A. T. populärwissenschaflich ausgelegt. Regensburg 1909.

Riječ je »Mesija« semitska »mašiiah«. a znači »pomazanik« (= χριστός = unctus.) U Starom su se Zavjetu tako nazivali kraljevi, svećenici i proroci,

[70]) Ispor. Fr. Vigouroux: Le livres saint et la critique rationalist. V str. 397-401 pod naslovom «Les freres du Seigneur», i ondje navedenu literaturu. — Ispor. i Knabenbauerov: Commentarius in Matth. odnosno Marc. itd. pod gore naznačenim poglavljima i recima.

jer su bili za svoju službu pomazani svetim uljem. Poslije sužanjstva babilonskoga, a možda i prije prozvali su Isusa imenom »očekivanje naroda« Spasitelja svijeta. Naziv se »Mesija« u Novom Zavjetu sačuvao u grčkom prijevodu Χριστός = Christus, a pripada samo Gospodinu našemu Isusu, kraliu, svećeniku i proroku, koga pomaza Bog Duhom Svetim i silom«. (Djel. Ap. 10[38]).

Da su Židovi Mesiju uprav neustrpljivo očekivali, potvrđuje sva literatura židovskog naroda, svi njegovi rabini stari i moderni, a i poganski pisci Tacit i Svetonije.[71]) Tko bi se to usudio poreći, taj ili nije proučio židovske povijesti ili je hotimice iskrivljuje. Jer kao što je Jahve bio središte života starih Židova, njihova mišljenja, govorenja i djelovanja, tako je poslije Mesija bio predmetom sve njihove čežnje i nade. U Isusovo doba postalo je očekivanje Mesije da se tako izrazim — već nervoznim, jer se općenito držalo, da vrijeme Mesijinog dolaska nije daleko. Duboko uvjerenje o skorom dolasku Mesije, obuhvatilo je sve slojeve pučanstva u Judeii, Samariji i Galileji. Evanđelisti su nam o tome zabilježili zanimljivih epizoda. Isto čitamo i u spisima starih rabina. Možemo istinito ustvrditi; čitava bi povijest židovskog naroda osobito poslije babilonskog sužanjstva, bila psihološki nerazumljiva. kad bismo mislili, da Židovi nijesu očekivali Mesiju.

Kako je nastalo ovo čeznuće za Spasiteljem? H. Weinel[72]) — a jednako misle i drugi racionalisti — veli, da je očekivanje Mesije kod Židova nastalo odatle, što su se čutjeli povrijeđeni. videći. kako tuđin njima vlada, i što im je vlast tuđinska. napose rimska, postala nesnosljivom. Poradi toga se pojavila kod njih nada u oslobođenje. te čarobnim bojama predstavljahu svog budućeg kralja iz kuće Davidove. Ta je tvrdnja bez razloga i pada sama od sebe. Istina je, da su Židovi o Mesiji imali svakakvih mišljenja, shvaćali su ga sasvim egoistično, kao uskrsitelja njihove stare slave, kao onoga. koji će ih

[71]) V. G. Klein, Rabbiner in Stockholm: Ist Jesus eine historische Persönlichkeit? Tübingen, 1910.

[72]) Jesus in 19. Jahrhundert. Tübingen, 1907, str. 83.

osvetiti nad Asircima i Babiloncima, poslije nad Rimljanima; ali shvaćanje ovo nije bilo uzrok nego *posljedica* njihove nade u Spasitelja.

Svoju nadu u Spasitelja crpli su Židovi iz svojih svetih knjiga, poimence iz proročkih, koje su često čitali i privatno i javno. Ovo potvrđuju stari i moderni rabini, kao Josip Flavij, Hillel i talmudski doktori,, a u najnovije doba učeni štokolmski rabin i profesor dr. Gottlib Klein u već spomenutom djelu: »Ist Jesus eine historische Persönlichkeit?«

Isus se češće pozivao na nekoja mjesta St. Zavjeta, da dokaže Židovima, da je Mesija. Toga ne bi bio mogao nikako učiniti, da tih proročanstva nije bilo, jer ga nitko ne bi bio razumio. Židovi su sami u proročkim knjigama St. Zavjeta gledali mesijanska proročanstva.

Čitamo u Evanđelju Mateovu (2 [4]): »Kad se rodio Isus i dođoše mudraci od istoka u Jerusolim, te priupitaše kralja Iruda, gdje se nalazi novorođeni Mesija, kralj Irud upita glavare svećeničke i književnike narodne: «Gdje će se roditi Krist» (Mesija)? A oni mu odgovoriše: «u Betlehemu Judinu; jer je tako *prorok napisao:* I ti, Betleheme, zemljo Judina, nijesi najmanji u državi Judinoj, jer će iz tebe izaći vođa, koji će vladati nad narodom mojim Izraelom». Isto tako čitamo u Ivanovu Evanđelju 1 [45]: «Filip nađe Natanaela i reče mu: «*za koga Mojsije u zakonu pisa i proroci* nađosmo ga Isusa...» Takih mjesta ima više. Pa i ako zanijećemo božanski ugled Evanđeljima, ostaje povjesna istina, da su Židovi vjerovali, da St. Z. imade mesijanskih proročanstva.

Na riječi Weinelove «da bi se činilo krivo onim velikim genijima, naime prorocima, kad bi se nekoji odlomci njihovih govora shvaćali i kao proročanstva o Isusu», odvraćamo: čini se golema nepravica — Bogom nadahnutim ljudima — prorocima — kad se njihovim govorima poriče mesijanski smisao, jer na taj način njihovi govori postaju nerazumljivi, a u mnogočem i besmisleni.

Djevičansko rodjenie u istočnim pričama i u Evandielju.

Literatura: V. Rose: La conception surnaturell de Jesus u «Revue biblique» 1890 str. 206-231. — G. Grützmacher: Die Jungfrauengeburt. (Bibl. Zeit und Streitfragen II [5]) Lichterfelde-Berlin 1911. (Protest. djelo, koje brani djevič. rođenje Marijino). — J. Döller: Die Messiaserwartung in Alt. Test. (Bibl. Zeitfrag. IV. [6/7]) Münster 1911. (poimence str. 7-17.). — F. Steinmetzer: Die Geschichte der Geburt und Kindheit Christi und ihr Verhältnis z. babyl. Mythe. Münster 1910.

U starim istočnim pričama susrećemo spomen o djevičanskom rođenju. Već smo vidjeli, kako se Budhino rođenje prikazuje u istočnim pričama. — Budha je ušao u materinu utrobu u obliku mladog slona, a izašao iz utrobe materine kao čovjek: sve bez povrede djevičanstva njegove majke.

Po perzijskoj će priči na koncu svijeta doći neki spasitelj imenom Saophyant, koji će se roditi od jedne djevice.[73])

O Ramzesu II. čita se kod Herodota, da se na dan njegovog rođenja čulo zavijanje po nebesima. Bogovi govorahu; Mi smo ga rodili, Božice klicahu: On je od nas potekao. — Kod istog Herodota (I. [182]) čitamo, da u tebanskom hramu spava jedna žena, o kojoj se kaže, da se druži samo s bogovima. O rodu egipatskog boga Apisa piše Herodot (II [28]): Apis je ili Epaf junac od krave, koja nigda više ne smije da bude steona. Egipćani kažu, da na kravu side s neba zraka, te ona rodi Apisa. Na Apisu se vide ovi znakovi; crn je, na čelu mu je bijeli trokut, a na ledima je naslikan orao; rep mu je od dvojakih dlaka, a pod jezikom ima bubu.

Sargon, kralj babilonski veli u jednoj babilonskoj priči za sebe: «Moja je majka vestalka, a otac je niska roda. Zače me vestalka majka, na skrovitom me mjestu rodila». — Babilonski je svećenik Budea kazao božici Gatumday: «Ja nemam matere, ti si mi majka. Na svetom si me mjestu rodila».

Olimpija, majka Aleksandra Velikoga, začela je svoga sina tako, da joj je u noći svatbenog dana pao u krilo *blijesak svijetla.* Po drugoj priči Zeus se pretvorio u *zmiju* i od te je zmije Olimpija začela.

U grčkoj mitologiji nalazimo sijaset «sinova božjih». Ajakon je sin Zeusa i Egine. Zeus se pretvorio u *orla,* ugrabio Eginu, odnesao je na otok Aione; tu se opet prometne u *oganj,* približi se Egini, ona zatrudnje i rodi sina Ajakona. — Delfos je sin Poseidona i Malantone. Poseidon se pretvorio u *dupina* i rodio s Melantonom Delfosa. — Minos, bajoslovni kralj Krete, porod je Zeusov i Europin, Perzej Zeusa i Diane, Herakle opet

[73]) Ovu i niže navedene priče iznosi E. Petersen: Die wunderbare Geburt des Heilandes (Religionsgesch. Volksbücher) Tübingen 1909. — Iznose se također u Maurenbrecheru «Bibl. Geschichten», odakle ih je Trstenjak plagirao. — Gore navedeno djelce Grützmacherovo «Die Jungfrauengeburt» objelodanjeno je ponajviše na ustuk Petersova spisa.

Zeusa (dakle je Zeus uvijek otac svakome vanrednom čovjeku) i smrtne žene.

Rimska nam priča pripovijeda, da su Romul i Rem potekli od Marsa i Ree Silvije, a Servija Tulija kaže, da je sin Vulkana. Svetonij pripovijeda, da se u bajoslovnim knjigama Asklepiadovim čita o rođenju cara Augusta ovo: Atija, majka Augustova, otide jedne večeri na službu božju u hram Apollonov. U nosiljci je čekajući druge žene zadrijemala. Dok je drijemala ušla je k njoj *zmija* (bog Apollon u obličju zmije). Devet mjeseci poslije toga Atija rodi Augusta.

Što se opaža neka sličnost među kazivanjem istočnih priča i Evanđeljem o djevičanskom rođenju, protiv izvornosti evanđeoske vijesti, ne može se odatle zaključiti ništa. »A posse ad esse non valet illatio«, stalan je filozofski princip, koji ako igdje, to napose imade svoju odlučnu vrijednost u povjesno-religioznim pitanjima, kao što je ovo. Kad i ne bi bila isključena mogućnost ovisnosti, opet se ne smije bez dovoljnih razloga ustvrditi, da je evanđeoska vijest o djevičanskom rođenju plagijat istočnih priča. To se tim manje smije ustvrditi, što se — kako opaža Knabenbauer[74]) — nigdje ne razabire u Evanđelima, kakav vanjski utjecaj, nego se što više vidi, da su pisci Evanđelja pisali samostalno prema onomu, što su vlastitim očima vidjeli ili čuli od pouzdanih svjedoka.

Upozorujemo još na *bitnu* razlikost među djevičanskim rođenjem u istočnim pričama i u Evanđelju. Istočni poganski narodi shvaćali su svoje bogove posvema slične *ljudima;* zato poganski pisci kad govore, da je koja žena po bogu rodila, ne misle kakav novi način rođenja, te to rođenje niti nije djevičansko u pravom smislu riječi. U Evanđelju nema spomena kakvog tjelesnog združenja. To se izrijekom *isključuje,* jer se veli, da je bl. Djevica Marija začela i rodila višnjom kreposti Duha Svetoga. U naravi nema takih izuzetaka, ali je svemogući Bog takva šta mogao učiniti. I dok će onako krasna vijest Evanđelja o djevičanskom rođenju zadiviti svako nevino srce, dotle nas ogavnošću napunjaju bljutave bajke u istočnim pričama.

[74]) Commentarius in Matth. (gore naznačeno izd.) str. 57.

Božićna vijest i racijonalistična kritika.

Litreatura: kao u članku: Autencija, povjesnost, istinitost Evanđ. — Napose v.: J. Knabenbauer: Comment. in Matth. I str. 27-21. Com. in L. str. 33-155. — Suviše: Steinmetzer: Die Geschichte der Geburt und Kindheit Christi (kao gore) str. 4-23. — N. Zarantonello: Il Vangelo dell'Infanzia. Vicenza 1912. — G. Bonaccorsi: Il Natale. Appunti di esegesi e di storia. Roma. 1903. — A. Durand: Le enfance de Jesus Christ. Paris 1908.

Onaj krasni opis porođenja Isusova, kako ga čitamo u crkvi blagih Božićnih dana, a nalazi se u 2 pogl. Mat. i Luk. Evanđelja, gdje je govor o čudesnom porođenju Isusovu u betlemskoj špilji, o sjaju one presvete noći, o anđeoskom spjevu «Slava na visini Bogu, a na zemlji mir ljudima dobre volje», o poklonu pastira i mudraca od istoka: sve bi racijonalistični kritičari htjeli svrstati među bajke. Zato i apoditički tvrde, da toga opisa nije bilo isprva u Evanđelima, nego da su oba prva poglavlja Matejeva i Lukina Evanđelja poslije umetnuta.

Ističu, racijonalisti, da vijesti o vrhunaravnom porođenju Isusovu nema u *Markovu evanđelju,* a ono da je vremenom i ugledom prvo od svih ostalih Evanđelja.[75]) — Ali koji to tvrde, ne znaju, zašto je Marko pisao svoje Evanđelje. Marko nije imao namjere da nam prikaže sav život Isusov, nego je htio da Rimljanima, za koje je pisao, poda Isusovu nauku i dokaže Njegovo Božanstvo. Zato Marko često spominje kako je Isus izgonio zle duhove iz ljudi i kako su ti morali da priznaju Isusa Bogom. Da Marko postigne svoju svrhu nije trebao da prikaže i povijest rođenja i djetinstva Isusova.

Tko će pametan držati, da se iz same šutnje jednog pisca može dokazati neosnovanost činjenica, koje taj prešućuje. — A nije istinita ni tvrdnja da je Mar-

[75]) Isporedi gore naznačeno djelce Petersena str. 3. Nekoji govore, da je u prvim dvjema poglavljima Luke puno hebraizma i da je stil drugačiji od ostalog Evanđelja, zato ta dva poglavlja nijesu autentična. Ali moramo znati, da u ovim poglavljima Luka iznosi tri pjesme (Zakarijinu: «Benedictus», bl. Dj. Marije «Magnificat» i starca Šimuna: «Nunc dimittis»), koje su hebrejski (t. j. aramejski) bile izrečene i nije čuda ako je i u grčkom prijevodu ostalo štogod hebrajizma t. j. aramaizma.

kovo Evanđelje prvo po vremenu i ugledu. kako hoće moderni racijonalistični kritičari. Što se tiče ugleda sva su četiri Evanđelja jednaka i iste časti, a što se tiče vremena, to smo već gore (u II. dijelu ove knjige) čuli, da stara kršćanska predaja jednoglasno drži Matejevo Ev. prvim. Predaja ima u ovom pitanju odlučnu riječ, jer je pitanje povjesne naravi, te se i povjesnim ispravama mora dokazati, a ne pukim naklapanjem.

Dodaju protivnici: Ali Božićne vijesti nema ni u nekim starim tekstima Matejeva i Lukina Evanđelja. — To je istina, ali je istina i to, da prva dva poglavlja dotičnih Evanđelja nema samo u malom broju starih kodeksa, i to ponajviše u onima, koje su krivovjerci Ebionite i drugi upotrebljavali. Ebionite su nijekali Božanstvo Isusovo, pa su stoga nijekali i autenciju onih dvaju poglavlja. A što i vrijedi svjedočanstvo dvaju ili triju kodeksa, u kojima nema Božićne vijesti prema stotinama drugih, u kojima se ista vijest nalazi?[76])

Protivnici iznose i nesuglasje koje vlada među Božićnom vijesti kod Mateja i Luke. Tko malo pozornije promotri oba evanđelista, uvjerit će se, kako su posvema suglasni i kako krasno popunjuju jedan drugoga. Ako Luka premučava dolazak mudraca, ne slijedi, da nije istina Matejevo kazivanje, kao što opet ne slijedi, da nije istinito Isusovo prikazanje u hramu zato, što ga Matej ne spominje. Protivurječje bilo bi onđe kad bi jedan evanđelist nijekao, što drugi tvrdi. Jer se ipak počesto ističe ovo tobožnje nesuglasje među Božićnom vijesti prvog i trećeg evanđelista, iznosim ovdje u skrižaljci red, kojim su se zbili

[76]) Isporedi Vimer (str. 98) koji o tom ovo veli: «Izvanji dokazi za njihov pregovor (da ova 2 poglavlja nijesu autentična) nijesu od kakove važnosti. Ne dā se naime dokazati, da tih glava nijesu imali Ebionite u svom Evanđelju, jer tog Evanđelja danas nema, a ako su ih izbacili, nägađamo, zašto su to učinili. Po njima je Isus sin Josipov i Marijin, a u ovoj prvoj glavi pripovijeda se čudnovato začeće Isusovo. Kād nadalje vele protivnici, da Tacijanov Diatesaron nema rodoslovlja odgovaramo, da gā nije smatrao potrebnim za svoju harmoniju Evanđelja. Ali da je Tacijan čitao i prve dvije Matejeve glave, vidi se po tom, što u istom Diatesaronu pripovijeda o pohodu mägа, o zvijezdi i o pokolju betlehemske nejačadi».

pojedini događaji za porođenja Isusova, i što je koji evanđelist zabilježio.

Matej — gl. 1 i 2.	Luka — gl. 1 i 2.
1. Zaruke Marijine s Josipom.	
	2. Anđeo Gabrijel navješta Mariji, da će začeti i poroditi Isusa, krepošću Duha Sv.
3. Isus se rodi u Betlemu.	3. Isus se rodi u Betlemu.
	4. Poklon pastira.
	5. Obrezovanje Isusovo.
	6. Isusa prikazuju u hramu.
7. Dolazak mudraca od istoka.	
8. Pokolj nevine dječice i bijeg u Egipat.	
8. Povratak u Galileju u grad Nazaret.	9. Povratak u Galilelu u grad Nazaret.
10. Prebivanje u Nazaretu.	10. Prebivanje u Nazaretu.

Pozivlju se protivnici i na razlikost stila među prvim dvjema poglavljima i ostalima, ali i to čine bez svakog temelja. Razlikosti u stilu nema. I u ovim dvjema poglavljima nalazimo isti način pisanja, kao i u slijedećim, a Matejeva frazeologija (n. pr. «da se ispuni što je kazano po proroku») ista je u Božićnoj vijesti kao i u vijesti o smrti Isusovoj.

Najposlije iznose racijonalisti i ovaj razlog, a biti će glavni. U božićnoj vijesti ima dosta čudesna, a jer je čudo nemoguće nije vrijedna vjere božićna

vijest. Apriorni ovaj razlog vrijedit će onda, kad racijonalistični kritičari dokažu, da Bog ne obstoji i da je čudo nemoguće. Dok toga ne dokažu, vjerovat ćemo Božićnoj vijesti, koja vazda razveseljava kršćan. srce, koja razblažuje ljudsku dušu, koja nas blagih Božićnih dana u duhu prenosi u sretno doba, kad je sred ciče zime u skromnoj štalici o ponoći zasjalo neobično svijetlo, a anđeo objavio prestrašenim pastirima: «*Nemojte se bojati, jer vam navještam veliku radost, koja će biti svemu puku, rodio bo vam se Spasitelj, koji je Krist Gospodin u gradu Davidovu*». (Luk. 2 [10]).

Isusovo Uskrsnuće.

Literatura:E. Dentler: Die Auferstehung Jesu nah den Berichten des N. T. 2. izd. (Bibl. Zfrg.) Münster 1908. — *Hettinger:* Apologie II. 308 i d. — *Devivier-Katalinić* I. 330 i d. — Osobito lijepo o ovomu raspravlja *J. Müller:* De vera Religione (Oeniponte 1902) str. 406-437. — V. također druge dogmatičare i apologete. — O ovomu se pitanju nadulje raspravlja u životopisima Isusovim, od kojih sam nekoje već spomenuo. — Sa protestanske strane ispravno dokazuje Uskrsnuće Isusovo i brani od napadaja racij. kritike *F. Loofs: Die Auferstehungsbericht* und ihr Wert. 3 izd. Tübingen 1908.

Uskrsnuće Isusovo već su apoštoli držali glavnim dokazom istinitosti kršćanske vjere. Njihov su primjer nasljedovali sveti Oci, a nasljeduju ga i današnji apologeti. Osobitu je važnost pripisao Uskrnuću Isusovu prvi kršćanski apologeta *sv. Pavao apostol.* Njegovo je svjedočanstvo od velike vrijednosti. Prije farizej i ljuti progonitelj uskrsnutog Spasitelja, čudesno obraćen razglasio je slavu Uskrsnuća po čitavom poznatom svijetu. Na uskrsnoj vijesti temelji svoje propovijedanje i vjeru kršćana. «*Ako Krst nije uskrsnuo*», piše Korinć. (I. 15 [14]) «*uzalud je propovijedanje naše, uzalud i vjera naša*». I sam je Spasitelj ovu istinu isticao kao očevidni dokaz svoga božanskoga poslanstva. (Spor. Mt. 12 [37]-40. Iv. 2 [19]).

Lako je dokučiti, zašto se tolika važnost daje uskrsnom događaju. Svako je čudo potvrda prave vjere i očevidan dokaz njezine istinitosti. Uskrsni je pak događaj čudo, kojemu nema slična u čitavoj povijesti, te je zato najsjajniji dokaz božanstva Isusova, najjača potvrda istinitosti kršćanstva. I dok se ne dokaže Isusovo Uskrsnuće lažnim ili dajbudi krivo shvaćenim, dotle vazda može svaki kršćanin ponosno isticati: Moja je vjera prava i istinita.[77])

Apologetičnu snagu Uskrsnuća Isusova dobro su uočili neprijatelji kršćanstva stari i novi i zato su se hvatali u razno doba različitih sredstava ne bi li u čemu oslabili učinak toga događaja. Ali svoju želju nijesu mogli drukčije zadovoljiti nego iskrivljujući uskrsnu vijest i podmećući joj smisao, koji ona nema, a koji je ne smisao nego nesmisao.

Prvi, koji su pokušali iskriviti uskrsnu vijest, bili su savremenici Isusovi, poglavice židovske. Oni su Isusa za života mrzili, pravili Mu zasjede i konačno Ga ubili; kako dakle, da Ga priznadu Mesijom poslije smrti? A ipak Ga je valjalo ili Mesijom priznati ili Njegovo čudesno uskrsnuće, koje su im stražari ispripovjedili, proglasiti neistinitim. Odlučili su se za ovo drugo. *Nagovorili su* stražare, da ture u svijet vijest, da su došli noću učenici, te ukrali tijelo Isusovo iz groba, dok su oni (stražari) spavali (Mt. 28 [12]-[15]). Uprav smiješno! Ako su stražari spavali, kako su mogli vidjeti učenike, da kradu tijelo Isusovo?

Kroz stoljeća pa do danas učinjeno je mnogo pokušaja, da se iskrivi uskrsna vijest, a i danas se još svom silom oko toga nastoji. Tri su glavna pokušaja — zovem ih hipotezama — koji su zadnjih stoljeća učinjeni u svrhu, da se obori uskrsno čudo. Prva je hipoteza *prividne smrti,* druga je *prevare,* a treća je *ugrijane maste* ili *halucinacije.*[78]) Moderni se racijonalisti (Rohrbach, Burkhart, O. Holtzmann. H. J. Holtzmann, Dobschütz, Lepcius, Meyer, Voigt, Barth itd.) približuju kojoj od spomenutih hipoteza, ili od svake uzeše po nešto. Nekoji moderni racijonalistični kriti-

[77]) Protivnici uskrsnog čuda ne mogu zanjekati njegove važnosti još i za današnje doba. O tome na dulje raspravlja A. Meyer: Die Auferstehung Christi. — Die Berichte über Auferstehung... ihre Entstehung, ihr geschichtlicher Hintergrund und ihre religiöse Bedeutung. Tübingen 1905.

[78]) Ob ovim hipotezama nadulje v. u J. Müller: De vera Religione. Oeniponte 1902 str. 431 i d. Također u drugim Dogmatikama i Apologetikama. Spor. također lijepu raspravu *O. Petra Grabića* u «Bogoslovskoj Smotri» I (1910) br. 2 i 3.

čari, ne uzimlju u nišan čitav događaj, nego se postepeno obaraju na jednu ili drugu okolnost Isusova Uskrsnuća. No zato se baš i većma zapliću u svojim argumentacijama. Nekoji od istih kritičara to priznavaju, poimence F. Loofs,[79]) E. Riggenbach[80]), Th. Korff.[81]) Ovi su u tumačenju uskrsnog događaja udarili novim putem, te naglasuju njegovu istinitost približujući se tradicijonalnom kršćanskom tumačenju.[82])

Promotri li se malo pozornije uskrsna vijest, kako nam je evanđelisti (sva četvorica) suglasno pripovijedaju, uviđa se lako njezina vjerodostojnost i ništetnost protivničkih napadaja. Za muke i smrti Isusove bili su apostoli uvelike potišteni, no poslije uskrsnuća vidimo ih vesele, hrabre, gdje zanosno pripovijedaju uskrsnuće Gospodinovo. Taj se nagli i neočekivani preokret kod učenika ne može drukčije shvatiti, nego pretpostavljajući uskrsnuće gotovom povjesnom činjenicom; pogotovu jer je i grob, u kome je ležalo tijelo Isusovo, sada *prazan* po svjedočanstvu stražara i židovskih poglavica. Hipoteza halucinacije ne rješava ništa, a ni druge hipoteze ne zadovoljavaju, te je red s pomenutim Riggenbachom priznati stvarno uskrsnuće tijela Isusova iz groba povjesnom činjenicom.

Arnold Meyer htio bi isključiti iz evanđeoskog teksta vijest o *praznom grobu* (treći dan od kad je tu ležalo tijelo Is.), kao kasniji umetak i to naravski nepovjesni, a Holtzmann nastoji tu činjenicu sasvim naravnim načinom protumačiti, u tom naime smislu, da je Josip od Arimateje (Spor. Mt. 27 [57] i d.) uzeo tijelo Isusovo i privremeno ga zakopao u jedan novi grob, a slijedeće noći ili u jutro rano prenio ga odatle na drugo mjesto; grob dakle, u komu je najprije bilo položeno tijelo Is. ostade prazan.[83])

No i prvo je i drugo mišljenje bez temelja i neprihvatljivo. Iz cijele evanđeoske vijesti o uskrsnuću jasno izbija, da je grob trećeg dana po smrti Isusovoj bio prazan. To se razabire i iz Pavlova lista Korinćanima (I. Kor. 15.), a priznavaju i Židovi ujedno sa stražarima groba. Valjalo bi dakle iz evanđeoskog teksta izostaviti cijelu vijest o uskrsnuću, kad bi se izostavila — kako Meyer hoće — vijest o praznom grobu. Pa opet, kako bi učenici mogli onakvim osvjedočenjem govoriti o uskrsnuću Isusovu pred Židovima, da je grob još bio zatvoren i u njem ležalo tijelo Isusovo? Židovi bi ih bili brzo ušutkali i dokazali neosnovanost njihova pripovijedanja uspješnim i lakim dokazom: poveli bi ih na zatvoreni grob i kazali: «Eto u grobu vašeg učitelja, kako dakle vi velite, da je uskrsnuo?» Proti tome dokazu ne bi bilo izlaska.

Jednako je bez temelja naravno tumačenje Holtzmannovo. Nije moguće pojmiti onako djelotvornu vjeru (kod apostola) u uskrsnuće, ako se uzme, da je uskrsnuće osnovano na kakvoj varci. Ne bi li Židovi bili doznali, da je Josip Arimatejski prenio tijelo Isusovo? Stražari su bili danju i noću kraj groba: da je Josip uzeo tijelo Isusovo bili bi to opazili i zapriječili; a sve da su i spavali, štropot pri dizanju grobnog kamena, bio bi ih za cijelo probudio. Zašto bi dakle bili izmislili krađu od učenika, da obore istinitost uskrsnog čuda? Dosta im je bilo da kažu: «Josip Arimatejski uzeo je tijelo Isusovo i drugamo ga ponio», i eto u prah oborene tvrdnje apostola o Isusovu uskrsnuću.[84])

Ne može se vijest o uskrsnuću pripisati ugrijanoj mašti učenika Isusovih. Iz evanđelja se razabira (Spor. L. 24 [13]-[40]), da apostoli ne samo nijesu neustrpljivo očekivali Isusovo uskrsnuće, nego su pače bili izgubili svaku nadu u Nj. Po gotovu sv. Pavao, koji nije ni sanjao o Is. uskrsnuću, nego ga izrijekom nijekao i progonio one, koji su ga propovijedali. Kako da se psihološki protumači onako nagli i posvemašnji preokret u duši učenika, poimence Pavla? Nema druge

[79]) u gore naznačenom djelcu.
[80]) Die Auferstehung Jesu. 2. izd. Lichterfelde-Berlin 1908.
[81]) Die Auferstehung Christi und die radikale Theologie. Halle 1908.
[82]) Ispor. moju raspravu u «Hrv. Straži» IX (1911) sv. 4 str. 390-404.
[83]) Ispor. «Theologische Rundschau» IX. (Tübingen 1906) str. 72-86 i 119-132 pod naslovom «Das leere Grab und die gegenwärtigen Verhandlungen über die Auferstehung Jesu».
[84]) O okolnosti «praznog groba» u uskrsnoj vijesti i napadajima moderne kritike na istu okolnost raspravljam na duže u «Seraf. Perivoju» 1912 br. 4-6 pod naslovom «Dvije okolnosti Uskrsnuća Isusova».

nego da priznamo, da je Isus duhom i tijelom uskrsnuo iz groba i da Njegova prikazanja učenicima nijesu ni varke ni plodovi ugrijane mašte nego zgoljne činjenice. Mišljenja racijonalističkih kritika o uskrsnuću nijesu drugo nego «skup neopravdanih i besmislenih tvrdnja», a ono, što neki naši listovi u pojedinim prigodama iznose protiv Isusova uskrsnuća možemo nazvati: «glupi prijepis nepravednih i besmislenih tvrdnja».

Varaju se protivnici, ako misle, da će iskrivljujući vijesti o uskrsnuću izbrisati Isusa iz povijesti i uništiti Njegovo velebno djelo, katoličku Crkvu. Taj je Isus bo već stotinu i tisuću puta mrtvim proglašen, a uza sve to On živi, živi još uvijek, pa se još i dandanas razliježe iz milijuna ljudskih srdaca o proljeću veseli usklik:

«*Surrexit Dominus sicut dixit = Uskrsnu Gospodin kako kaza*».

To je jeka onoga, što je apoštol naroda Pavao kazao: «*Krist usta iz mrtvijeh, više ne umire; smrt više ne će obladati Njime*». (*Rimlj. 6* [9]).

Suglasje u kazivanju uskrsnog događaja. Na prigovore protivnika,koji govore, da Evanđelisti priopćujući uskrsni događaj, osobito prikazanje uskrsnutog Spasitelja, protuslove jedan drugome iznosim ovdje skrižaljku, kakovu već donesoh u «Hrv. Straži», da se vidi kako protivurječja nema. Da skrižaljka bude jasnija pripominjem ovo: Ova se skrižaljka temelji na Loofsovoj, ali je znatno prerađena. — 2. Donosim pored Evanđelja također i kazivanje Pavla Apostola. — 3. Prikazanja Isusova postavljam hronološkim redom, kako se bar najvjerojatnije drži. 4. Iz cijele skrižaljke razabira se, kako krasno evanđelisti jedan drugoga popunjaju, a Pavao opet svu četvoricu, te kako među njima nigdje nema protivurječja. Ne smije se držati protivurječjem, ako jedan evanđelist (Ivan) spominje samu Mandaljenu, da je došla na grob, dočim drugi evanđelisti spominju više žena, kako to već u I. dijelu ove knjige kazah govoreći o protivurječima u Bibliji.

Matej	Marko	Luka	Ivan	Pavao I kor. 15.
1. Marija Mandaljena i druga Marija nalaze prazan grob.	1. Marija Mandaljena i druge Marije nalaze prazan grob.	1. Žene gabilejske nalaze prazan grob	1. Marija Mandaljena nalazi prazan grob Isto tako Petar i Ivan.	
2. Anđeo ih šalje u Galileju.	2. Anđeo ih šalje u Galileju.		2. Marija Mandaljena vidje dva anđela.	
3. Isus im se prikazao i šalje ih u Galileju.	3. Isus se prikazao Mariji Mandaljeni.		3. Isus se prikazao Mariji Mandaljeni.	
		4. Isus se prikazao Šimunu Petru (24_{34})		4. Isus se prikazao Petru.
	5. Isus se javi dvojici učenika.	5. Isus se javi dvojici učenika na putu u Emmaus.		
			6. Isus se prikazuje učenicima bez Tome.	
	7. Zatim jedanaesto-rici, kad bijahu za trpezom.	7. Zatim jedanaesto-rici i koji bijahu s njima.	7. Isus se prikazuje učenicima s Tomom.	7. Zatim jedanaesto-rici.
				8. Zatim više od pet stotina braće.
				9. Zatim Jakovu.

Matej	Marko	Luka	Ivan	Pavao I. kor. 15.
				10. Pa onda svima Apostolima.
11. Isus se javi učenicima u Galileji.			11. Poslije toga opet se javi Isus Petru i šestorici učenika u Galilej	
			12. Uskrsnuti govori sa Petrom o njemu i o Ivanu.	

Nauka Isusova,

Nekoji su učenjaci promatrajući Isusovu nauku ustvrdili, da je Isus Krist najveći mudrac, što se na svijetu pojavio. Takovi nijesu baš posve dobro shvatili uzvišenost Isusove nauke. Onakovu nauku, kakovu nam je Isus ostavio, mogao je naučati samo Bog.

Nauka Isusa Krista diše nadnaravnošću; ona je vazda nova, kao što je i vazda stara, a stara je kao što je nova, pa u svako doba i u svakoj zgodi izbija iz nje životna moć, koja je kadra uliti u srce ljudsko novu snagu, novi zanos za višim životom. U svako doba i u svakoj prigodi kadra je polučiti, da se iz vrtloga svagdašnjeg života uzdignu misli na vedro obzorje, da se upozna istina i čini dobro. Ona je proizvela čitav pokret u ljudskom društvu, a proizvodi ga još i sada.

Mi s udivljenjem listamo stranice Evanđelja, gdje je iznizana Isusova nauka, čitamo one riječi, pune dubokog znamenovanja, i naša se duša sagiblje kano vlaće pod teretom bogatog zrnja. Niiedna još knjiga nije doprla do ljudskog srca takom magnetičnom privlačivošću kao evanđeosko slovo.

Protivnici su primorani diviti se Isusovoj nauci; Rousseau, Montesquieu, Byron hvalospjeve joj dižu; koji po njoj žive, osjećaju pravu njezinu veličinu pri najtežim časovima života. Nauka Isusova je kao izvor bistre, hladne vode, koja krijepi istrošene sile putnika, prilagođuje se raznovrsnim zahtjevima života, dira dušu u najnježniju, najosjetilniiu žicu. To je nauka istine, ljubavi, pravde. Nosi na sebi biljeg božanstva i kaže svakome glasno, da je Bog onaj, koji ju je svijetu otkrio.[85])

Drews, kojega doslovce prevodi Trstenjak, hoće da se umanji ugled Isusove nauke i govori, da su rečenice, koje se pripisuju Isusu mnogo starije od kršćanstva, da je Isus naučavao, što su već prije Njega drugi naučavali. — Zar je Isus smio drukčije naučati? Imade ćudorednih istina, koje svaki čovjek samim zdravim razumom može upoznati. kao što su upoznali i naučali mnogi stari filozofi, ima istine i dobre nauke u svakoj vjeri, pa i u budhističnoj i staro-egipatskoj i asirskoj i babilonskoj i grčkoj i rimskoj. Ako i stari poganski filozofi naučavahu, da Bog opstoji, zar je Isus mogao zanijekati opstanak Božji? Ako se u Hammurapijevom zakonu zabranjuje krasti, zar je Isus morao preporučiti kradu? Ako je Budha naučao, da valja ljubiti bližnjega svoga, zar je Isus morao zapovijediti, da ga se mrzi?

Ali opet nije istina, da je Isusova nauka goli prijepis stare nauke. Moral Isusove nauke. diže se u nedogledne visine, a njime isporeden moral starih religija — izuzmemo li židovsku, koja je bila priprava Isusovoj nauci — iščezava kao sjaj zvijezda, kad se pojavi jutarnje sunce.

NEŠTO O KORANU. Kadkad čujemo. kako nekoji isporeduju *koran* s Isusovom naukom. pače etiku i moral korana proglašuju ljepšim od etike i morala Isusova t. j. kršćanske nauke. U koranu ima krasnih istina o Bogu, ima moralnih pouka o vieri. ljubavi, čistoći, molitvi, poštenju i t. d., al sve je ovo Muhamed pozajmio od kršćana. Poznato je svakome, da je islam mješavina triju vjera: kršćanske. židovske i poganske. Od svake je Muhamed po nešto uzeo i

[85]) Ispor. Hettinger: Apologie II 390 i d.

svakoj dodao nešto svoga. No kaošto imade u koranu krasnih istina i pouka, ima opet mnogo fantastičnih, smiješnih ideja i nemoralnih i neetičnih naredaba. Koran zapovijeda milosrđe, ali ograničuje milosrđe na vjernike, zapovijeda da ljubimo bližnjega, no nalaže da se »nevjernika« mrzi i pogubi; obećava raj onome na drugome svijetu, koji ovdje čini dobro u smislu korana, no taj se raj opisuje kao kakvo bludilište; preporuča čistoću, a opet dopušta višeženstvo. Kolika je prema koranu svetost i etička visina Isusove nauke, koja obuhvaća svakoga i vjernika i nevjernika, zapovijeda da svakoga ljubimo, svakome činimo dobro kao sebi. Nauka korana širila se mačem i ognjem, Isusova nauka bez ikakve sile; njezina ljepota sama privlači čovjeka k sebi. »Dok proučavah koran, činilo mi se, kao da putujem pješčanim beskrajnim pustarama, te se često obazreh na izraelske zdence, da se okrijepim« — kaže dr.John M. Arnold.[86])

Donosim i rječi čuvenog apologete D. Hettingera: »Poligamija, despotizam, okrutnost u ratu i putenost izjednačuje islam sa poganstvom, koje je Muhamed sa naukom o jednom Bogu nadvisio. Da je Muhamedova nauka, bar u neznatnom stupnju, pridigla kulturu divljih plemena afričkih, ne može se zatajiti, ali da je ona kakav pripravni ili prelazni stadij za kršćanstvo, o tom ne može biti ni govora; tome se protivi karakter Muhamedove nauke i njezina tisućgodišnja povijest... Uza sva nastojanja bagdadskog dvora i španjolskih Maura nije ipak povijest mogla priznati islam civilizatornom silom. — Despotizam, fatalizam, prijezir slika i religiozna zatvorenost oduzeše mu sve civilizatorne sile, tako da mora izumrijeti«...[87])

[86]) Ismael or the Bible and Koran. 5 u. 2. — Ispor. Binički: «Islam i kršćan vo» u «Hrv. Straži» II. (1904) sv. I. str. 40-57 koji nadulje o ovom raspravlja, a odatle sam uzeo Arnoldov navod. — V. također Schanz: Apologie II § 6.

[87]) F. Hettinger: Lehrbuch der Fundamentaltheologie oder Apologetik. 3 izd. Freiburg 1913 str. 408.

Čudesa Isusova.

Literatura: L. Fonck: Die Wunder des Herrn im Evangelium. 2 izd. Innsbruck 1907. (U velike zgodno djelo za upoznavanje čudesa Isusovih, napadaja mod. rac. kritike i literature kat. i protivn.) — *Schanz:* Apologie II § 10 Das Wunder. — *Hettinger:* Apologie str. 160-214: Wunder und Weissagung. — *Devivier-Katalinić:* Kršć. Apologetika I 297-321: O čudesima; 325-346 Isusova čudesa. — O čudu uopće, a o čudesima Isusovim napose raspravlja se opširno u svim dogmatikama: *H. Hurter:* Theologiae dogmaticae comp. (Oeniponte 1903) 11 izd. I str. 28 i d. — *J. Müller:* De vera religione. (Innsbruck 1902) 189-220 i drugdje. — Ispor. također: *A. M. Lepicier:* Del miracolo. Roma 1901. — *P. de la Barre:* L'ordre de la nature et le miracle. 3. izd. Paris 1900. — U najnovije doba krasno raspravljaju o čudesima Isusovim: L. C. Fillion: Le miracles de N. S. Jesus-Christ. 2 sv. 1909-10, te P. Dansch: Die Wunder Jesu (Bibl. Zfrg.) Münster 1912.

Na svakoj stranici evanđelja čitamo o čudesnim djelima, koja je Isus činio. »Slijepi progledaju i hromi hode, gubavi se čiste i gluhi čuju, mrtvi ustaju i siromašnima se pripovijeda Evanđelje« (Mt. 11 5). Nekima nikako ne ide u glavu, da ima u Evanđelju čudesa, sigurno toga radi što bi, kad bi se to dokazalo, valjalo da Isusa priznaju Bogom; a toga nikako ne vole. Zato nastoje na svaki način da umanje silni apologetski utjecaj Isusovih čudesa.[88])

Najprije nekoji ustadoše i ustvrdiše: »Evanđelja nijesu apoštolskog izraza, nijesu istinita ni povjesna, dakle ni čudesa Isusova nijesu nego baike izmišljene od kršćana drugog ili trećeg vijeka po Isusu«. — Nego znanstveno se dokazalo, da su Apostoli, dakle očevici (Matej i Ivan) napisali Evanđelja: znanstveno se dokazala njihova povjesna istinitost, te je po tom sama po sebi pala tvrdnja protivnika, da su čudesa Isusova bajke.

[88]) Tko želi dobiti kratku, ali u svakom pogledu vjernu sliku evolucije raznih hipoteza o čudesima Isusovim neka čita djelo L. Foncka: Die Wunder des Herrn. § 3. Zur Geschichte der Erklärung der Wunder Christi, str. 55.101. Iznosim ovdje i pobijam nekoje hipoteze ili prigovore za riješenje čudesa Isusovih. Glede literature upućujem na Foncka, koji iznosi u izobilju racijonalističnu literaturu o čudesima Isusovim.

Drugi su kazali: «Ali Isus nije bar činio onoliki broj čudesa, koliki ih u evanđeljima čitamo». No poradi toga je među istim protivnicima nastala prepirka. Nekoji su govorili, ako se dopusti, da je Isus počinio samo jedno čudo, nema više razloga ustajati protiv evanđeoskih čudesa, i ako je Isus mogao tvoriti čudesa, tko je mogao zapriječiti, da ih ne učini koliko hoće?

Heidelberžanin Paul, a za njim Harnack i drugi, protumačio je naravnim načinom nekoja čudesa ovako: Isus je počinio kakovo veliko djelo, koje je bilo u granicama naravnog reda; neuki je puk shvatio to kao čudo, glas se o tom pronio po Palestini, nastade predaja, koju su evanđelisti u svojim Evanđeljima zabilježili. Ali imade čudesa, koja je Isus činio pred mnoštvom naroda, kako su se dakle mogle prevariti tolike tisuće? Kako su se mogli prevariti učenjaci židovski, književnici, svećenici i farizeji, pred kojima je također Isus čudesa činio (gledaj na pr. pogl. 9 u četvrtom evanđelju gdje je govor o ozdravljenju slijepca). Zašto su se pisci i farizeji, krvni neprijatelji Isusovi, skupljali u vijeće i dogovarali: «Gle ovaj čovjek tvori velikih stvari i sav narod ide za njim!» Da su Isusova čudesa bila varke u očima neukog puka, bili bi im učeni farizeji rastvorili oči i otkrili varku. Ali toga nigda ne učiniše, jer je istinitost Isusovih čudesa u prah obarala svaku njihovu doskočicu.

Strauss je učio: Stari Zavjet priča puno čudesna o Mesiji. Evanđelisti kao i svi Židovi bijahu dobro upućeni u Stari Zavjet, napose u knjige proroka, a opet bilo je opće mnijenje, da se većina proročanstva odnosi na budućeg Mesiju, evanđelisti su po tom prikupili nekoje čudesne znakove iz proročanskih knjiga i primijenili ih na Isusa, «da se zbude, što je pisano po proroku». — Ali ima mnogo čudesa Isusovih, koji nemaju šta činiti sa nijednom proročkom knjigom, u kojima nema ni aluzije kakove na taj čudesni događaj, te po tom Straussovo tumačenje ne uništava vjerodostojnost Isusovih čudesa.

Schleiermacher, Harnack i drugi govore: «Isus je bio tako duševno jak, da je svojom duševnom moći činio čudesna djela, koja obični ljudi ne mogu da čine, ali ipak ta moć nije prelazila granice naravnog

reda». — Ako ijedan prigovor, to najmanje ovo vrijedi. Ta nije li ovo pljuska modernom napretku? Neki hoće, da je otrag devetnaest vijekova živio jedan čovjek, koji svojom naravnom vještinom nadmašuje sve veleume današnje dobe. A zašto se kroz ovih devetnaest vijekova nije moglo nikako pronaći, kako je Isus činio čudesa? Pokušaja je učinjeno u svakom vijeku, pokušaja se čini i danas, a rezultat je svega jedan stalni, ali nepoznati.

Danas se izpoređuju Isusova čudesa s tobožnjim Budhinim čudesima ili s velikim djelima starih istočnih junaka. Ispoređenje hramlje — da se tako izrazim — u obje noge. Čuveni indiolog sveučilišni profesor u Kielu Dr. Oldenberg veli, da su Budhina «čudesa» opisana istom u kasnijim stoljećima, davno pošto je Budha živio, a Isusova čudesa napisana su odmah nekoliko godina poslije Isusove smrti, te uspomena na njih je bila još svježa, i kad su oni, koji su poznali Isusa, mogli suditi, da li su čudesa istinita ili ne. Budhina čudesa pobuđuju na smijeh. Budha se bori sa zmajem, kog predobiva tako što je svoje tijelo obratio u vatru. Plovi po rijeci jedanput u zdjeli, drugda u loncu, a u jednoj zgodi pušta iz jednog oka vodu, iz drugog vatru. Zna da se prometne u mladog slona i počinja uopće svakakih smiješnosti i ludosti. Mogu li se ovim ludim čudesima prispodobiti krasna, uzvišena, vjerodostojna čudesa Isusova, puna poticaja na pobožnost? — Budha je višeput činio čudesa iz osvete. Njegova takmaca Samjaya spopada navala krvi, Devadatta pakleni plamen. A Isus je vazda u svakoj prigodi činio čudesa iz samilosti i ljubavi prema bijednicima i nevoljnicima. Budha je činio čudesa bez ikake svrhe, po pustoj svojoj volji. Isus je imao pred očima uzvišenu svrhu, da pomoću čudesa upozna svijet višnjeg Boga i Onoga, koga je poslao, naime Isukrsta, da u Nj uzvjeruje, Njegove riječi sluša i tako se spase. Hardy veli: «Pred priprostom uzvišenošću Isusovih čudesa, kako su grdna i odurna Budhina čudesa». Isto možemo kazati i o tobožnjim čudesima starih istočnih bogova, jer pripadaju u istu kategoriju, u koju i Budhina čudesa. Ako se pripovijedaju čudesa u pričama i spisima različitih naroda, to je jedino dokaz, da su svi narodi shvaćali, da bo-

žansko biće može činiti čudesa, a nije dokaz istinitosti tih čudesa.

Isusova se čudesa također isporeduju pojavama spiritizma, magnetizma itd. I ta je prispodoba s temelja pogrješna. Fali joj posrednik ili, kako se u filozofiji kaže «Tertium comparationis». Između spiritističnih pojava o Is. čudesa razlika je u načinu, kojim bivaju, u posljedicama, koje donašaju, i u svemu. Spiritističke se pojave događaju nekom tajinstvenošću, u mračnim sobama, pred nekolicinom gledalaca posredovanjem medija, sastoje se ponajviše u odgovorima i u kretanju stolova, a više puta dogodi se sve drugo nego li se očekiva! Kakva je nasuprot otvorenost, javnost, nepokolebivost u Isusovim čudesima! Zbivaju se usred bijela dana, pred mnoštvom naroda, bez ičijeg posredovanja, bez ikakovog trzanja i kolebanja, sastoje se u ozdravljanju bolesnika, u uskrisivanju mrtvih, u pokoravanju nijeme prirode, događa se vazda sve ono, što Isus hoće i kako hoće. Spiritistički pokušaji bude nervoznost prisutnika i smute im glavu, čudesa Isusova zdrave tijelo, dušu razblažuju, a srce krijepe i potiču na plemenito i dobro.[89])

Nedostojno bi bilo za modernog čovjeka da vjeruje u stare bajke ili se zagrijava za neke besmislene pojave, ali nije nedostojno vjerovati u čudesa Isusova. Čudesa se Isusova svojom vjerodostojnošću i istinitošću nameću razumu, a svojim blagotvornim učincima osvajaju srce A pravo je, da se kršćanin katolik pozivlje u svakoj zgodi na ta čudesa, jer su najjača tvrdava istinitost i njegove vjere. Dok stoje neoborena Isusova čudesa, dotle stoji neoborena temeljna istina naše vjere, da je Krist Sin Boga živoga, da je pravi Bog, kao što je i pravi čovjek.

---

[89]) Što sam kazao o spiritičkim pojavama vrijedi isto i za magnetičke i hipnotičke pojave. V. o tome nadulje: J. E. Wieser: Der Spiritismus und das Christentum, Regensburg 1881 (pretiskano iz «Zeitschrift für kuth. Theol.») — E. Finaly: Der Hypnotismus. Achen 1892. — C. Gutbebert: Der Spiritismus. Köln 1882. — A. Jenanniard du Dot: L'hypnotisme et la scienze catholique. 2 izd. Paris 1900. — V. također: Spiritističko sujevjerje i čudesa u Lourdesu. «Hrv. Straža» IV (1905) str. 462 i drugdje.

Pravi Bog i pravi čovjek.

Iz svega, što smo doslije o Isusu rekli biva jasno da pojava Isusa Krista natkriljuje sve, što je svijet ikada vidio. On sve zasjenjuje svojom veličinom. Velik je u mislima svojim, velik u govorenju, velik u djelovanju. Njegovo je rođenje čudesno, vrhunaravno; Njegov život pun svetosti i dobrih djela; ni jedne ljage na tom životu nema, ni jedne pogrješke u Njegovom djelovanju, ni najsitnije mane: Njegovi najžešći protivnici ovo priznavaju. Priznavahu već za života Njegova oni, koje je On ljubio ljubavlju besprimjernom, a koji su Ga mrzili mržnjom neshvatljivom, zato, što ih je ljubio i želio im dobra. Bijaše strog proti licemjerstvu, oholosti, pohlepi i ostalim zločama, a vazda blag u oproštenju tih grijeha. — On nije gledao tko je ko, nije predao pred mogućnicima, nije se ulagivao narodu: svakome je istinu kazivao i sama istina bijaše u Njegovim riječima.

Srce njegovo nije znalo kraja milosrđu, sve je obuhvaćao ljubavlju, svakome je bio na pomoći. Slijepi, gluhi, nijemi, sakati, uzeti, gubavi i svakojaki bolesnici blagosiljahu Njegovo ime, raznosiše glas o dobroti Srca Njegova. Ne zazira od društva grješnika, s njima se druži, s njima jede i njih za sebe t. j. za Boga i vječnost predobiva. Došao je ne za zdrave, nego za bolesne. Kad učenici željahu, da padne vatra s neba na dva grada, koja Ga ne primiše, ljubezno odgovori: «Ne znate, kojega ste duha. Nisam došao, da pogubim ljude, nego da ih spasem!» I spasavao ih je duševno i tjelesno, pa i one, koji bijahu na rubu propasti ili već u hladnom grobu. U svemu se pokazuje velik, božanstven!

Veličina Njegova otkriva se na osobiti način u Njegovoj muci. Osuđen je, ne što je kako zlo počinio, nego samo zato, jer je naučavao i činio dobra. Sami su sudije to priznali. On ipak bijaše miran, ravnodušan. Svijet je vidio više puta junaštva krjeposti za nepravedne osude, ali nema primjera dostojanstvu Isusovu usprkos najcrnije zlobe i najnepravednije osude. Eno Ga pribijena na križu! Okolo Njega protivnici, koji se vesele Njegovim mukama; narod, koga je toliko ljubio, mrzi Ga u duši i ruga Mu se. Do Njegovih ušiju dopiru samo kletve i poruge a On ljubi i taj

neharni narod i sav Jeruzalem i cijelu Palestinu i vasioni svijet te svakome želi dobra. Umire moleći u Oca nebeskoga oproštenje za krvnike i za sve One, koji Ga vrijeđaju....[90]).

U grob Ga postaviše, grob zapečatiše carskim pečatom, kraj groba postaviše stražu. Mišljahu: On je mrtav, o Njemu neće više biti govora. A gle! On ustade treći dan svojom moći slavan i slavodobitan iz groba. Rastrgao je ko paučinu okove smrti. Uzalud su Njegovi protivnici proglašivali sebe pobjednicima; pobjedio je On — prezreni Golgotski Mučenik. Tame Velikoga Petka nestade pred žarkim svijetlom uskrsnoga jutra.

Može li prosti čovjek tako živjeti, umrijeti, pa uskrsnuti? Nema li u ovome životu nešto, pred čim treba ili zatvoriti oči ili pasti na koljena i obožavati?

Ja prelistavam povjesnicu ljudsku s kraja na kraj, ali slične pojave ne nalazim. Čitam o silnim junacima, pred kojima su tisuće strepile, ali ne čitam o nijednome, da mu se pokoravala priroda, da se na njegovu riječ stišavala bura i oluja morska. Nalazim u povijesti vrsnih liječnika, koji su pronašli spasonosnih ljekarija, da olakšaju ljudske boli, koji su ozdravili mnogo bolesnika — ali ne nalazim nijednoga, koji bi u tili čas jednom riječju povratio zdravlje bolesniku. Susrećem u povijesti veleuma, koji su otkrili divnih stvari, koji su odgonetnuli teške naravne zagonetke, — ali ne susrećem jednoga, koji je pronašao način, kako da se nahrani pet tisuća ljudi sa pet sitnih hljebova i dvije ribice, ili kako da se pretvori voda u vino. Bilo ih je, a ima ih i danas, koji drugome spase život, izbave ga iz čeljusti smrti, no nema toga i nije ga bilo, koji bi se usudio kazati mrtvacu: «Tebi velim ustani!» Nema slučaja, da je itko ikada svojom vlastitom moći mrtvaca uskrisio, a još manje sebe.

Isus Krist činio je sve to; ne u ime drugoga, nego u svoje ime. Gospodovao je prirodom, ozdravljao jednom riječju bolesnike, činio je stvari divne, neispitljive, kojima nema broja; mrtvaca od četiri dana pokopana živa je iz groba na svijet dozvao, a sam, kad

[90]) Ispor. Agostino da Montefeltro u propovijedi «Gesu Christo».

Ga u grob mrtva položiše, nadčovječnom moći ustade treći dan, kao što bijaše prije kazao.

Mi ostajemo začuđeni na takovu pojavu, osamljenu u povijesti ljudstva. Pojava nas ova zadivljuje, privlači dušu našu k sebi neodoljivom, magnetičkom silom, sili naše srce, da ljubi takovu osobu, razum naš, da prizna, da je *Isus Krist pravi Bog i pravi čovjek, kojemu slava u vijeke vijeka!*

GDJE JE ŠTO.

Strana

Predgovor i literatura 1

I. DIO:

BIBLIJA U OPCE.

Sto je Biblija 5
Biblija u izvorniku i u prijevodima 9
Sto se sve sadrži u Bibliji 15
Vjerodostojnost B. 18
Nadahnuće B. pri svijetlu vjere i razuma 23
Nepogrješivost Biblije 30
Suglasje među Biblijom i znanosti 35
Sloboda znanstvenoga prosuđivanjâ Biblije 40
Biblija i povijest 42
Hronologija B. ispoređena sa hronol. istočnih naroda . . 46
Protivuriječja u Bibliji 49
Nedosljednosti i besmislenosti u Bibliji 54
Ćudorednost i religija Biblije 55
Starinsko shvaćanje božanstva i Bog Biblije 60
Utjecaj babilonske kulture na izraelsku povijest i religiju . 62
Asirske, babilonske, egipatske, grčke i rimske priče u B. . 67
Biblija pri svijetlu modernih otkrića 74
a) Otkrića na istoku 77
b) Egipatska otkrića 81

II. DIO.

O NEKOJIM KNJIGAMA NAPOSE.

Strana

Mojsijev Pentateuh 87
Pentateuh pod nožem moderne racijonalističke kritike . . 91
Kritika hiperkritike 94
Pjesma nad pjesmama 97
Problem zla u Jobovoj knjizi 101
Materijalizam, skepticizam i epikureizam u knjizi Propovijednika 104
Autencija, povjesnost, istinitost Evanđelja 108
Sinoptičko pitanje 113
Cetvrto Evanđelje 118
Gnostički nazori u četvrtom Evanđelju 120
Nauka o Logosu u četvrtom Evanđelju 122
Istočne priče u Evanđelju 123
Evanđelje i kulturni napredak 126
Evanđelje i budhizam 131
Jedno poređenje 133

III. DIO.

NOVOVJEKI NAZORI O ISUSU KRISTU.

Pojava Isusa Krista 135
Najnovija prepirka o Isusu 138
Pretkršćanski Isus 141
Isukrst i Budha 145
Isus — „Sin Božiji“ 147
Isus — „Sin čovječji“ 150
Isus — sin Josipov 151
Prvorođeni sin Marijin i braća Isusova 155
Proročanstva o Mesiji 156
Djevičansko rođenje u istočnim pričama i u Evanđelju . 158
Božićna vijest i racijonal. kritika 161
Isusovo Uskrsnuće 164
Nauka Isusova u sebi i ispoređena sa koranom 170
Čudesa Isusova 173
Pravi Bog i pravi čovjek 177

Opusculum „Savremena Biblijska pitanja“ a P. Petro Vlašić Sc. Theologiae Lectore concinnatum attente perlegi. Quum nihil in eo minus consentaneum Fidei catholicae bonisque moribus deprehendre potuerim, illud, servatis de caetero servandis, typis vulgari posse censeo.

Datum Ragusii die 17. Novembris 1912.

U. Talija O. F. M.
Censor librorum, membrum
Consilii a „Vigilantia“ pro Dioecesi
Ragusa, a Min. Prov. Censor
deputatus.

Imprimatur!

Jaderae 20 Novembris 1912.

fr. **Augustinus Juničić**
Min. Provincialis.

Br. 1441.

Svjedoči se,

da je mp. O. Urban Talija O. F. M. cenzor i revizor za izdavanje knjiga u ovoj biskupiji.

Mato Pišta gen. Vikar.

No. 1303.

IMPRIMATUR.

Segniae, 11 Maii 1914.

† **Rochus.**